

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Νίκος Θεοτοκάς, Έθαιγγρομισμός ή εξαχρείωση των ΑΕΙ • Άγγελος Έλεφάντης, Τό νέο κομματικό τίποτε • Γιώργος Μαργαρίτης, Για τή βιομηχανία του Όλοκαυτώματος • Μισέλ Σέρ, Μουσική και περιρρέον θόρυβος • Ζάν-Κλωντ Μισσά, Η εκπαίδευση τής άγνοιας • Από τή Μικρασιατική Καταστροφή στή γενοκτονία • Ουέντελ Μπέρη, Η απόλαυση του φαγητού • Κώστας Βούλαρης, Για τό βιβλίο τής Χριστίνας Ντουνιά • Γιάννης Κουβαράς, Για τόν ποιητή Νίκο Αντωνάτο • Γιάννα Κατσιμπούρα, Για τό βιβλίο του Ντσήβιντ Νίκοιλας, Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου • Γιώργος Φαράκλας, Ο Έγγελος και ή αντικειμενικότητα του ώραίου • Από τίς τελευταίες εκδόσεις

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Φεβρουάριος 2001 • τεύχος 85 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Φεβρουάριος 2001
τεύχος 85 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Νίκος Θεοτοκάς, Έκσυγχρονισμός ή εξαχρείωση των ΑΕΙ;.....	5
Άγγελος Έλεφάντης, Τό νέο κόμμα του τίποτε.....	8
Γιώργος Μαργαρίτης, Για τή βιομηχανία του Όλοκαυτώματος.....	10

Μισέλ Σέρ, Μουσική και περιθρέων θόρυβος.....	12
Ζάν-Κλώντ Μισεά, Η έκπαιδευση τής άγνοιας.....	20
Άπό τήν Μικρασιατική Καταστροφή στήν γενοκτονία.....	26
Ούέντελ Μπέρι, Η άπόλαυση του φαγητού.....	34

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Κώστας Βούλγαρης, Γιάννης Κουβαράς, Βιβλιοκριτικές.....	38
Γιάνα Κατσιαμπούρα, Νταϊήβιντ Νίκολας, Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου.....	43
Γιώργος Φαράκλας, Ό Έγγελος και ή άντικειμενικότητα του ώραιου.....	46
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....	64

Εξώφυλλο: Παναγιώτη Κουσαθανά και Βαγγέλη Πελέκη,
ΔΗΛΟΣ, Άνοιξη του 1991 μ.Χ. (Φωτογραφικό Όδοι-
πορικό)

Ἐκσυγχρονισμός ἢ ἔξαχρείωση τῶν ΑΕΙ;

Ἡ δυναμική ἀνανέωσης πού, γιά τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο, σφράγισε τό ξεκίνημα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, ἐνσωμάτωσε ἀντιλήψεις, μέριμνες καί στρατηγικές ἀλλαγῶν οἱ ὁποῖες μορφώθηκαν σέ ἀναφορά πρὸς τά κινήματα καί τοὺς προβληματισμούς τῆς Ἀριστερᾶς κατὰ τὴ μακρὰ μεταπολιτευτική περίοδο πού σήμανε ἡ κατάρρευση τῆς δικτατορίας. Μέσα σ' αὐτό τό κοινωνικά ἐπιβεβλημένο κλίμα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, μέχρι τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, συστάθηκε τό νομικό πλαίσιο ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν ΑΕΙ (Ν.1268/82), τῶν ΤΕΙ (Ν.1404/83) καί τῆς ἔρευνας (Ν.1514/85). Οἱ ρυθμίσεις αὐτές, παρά τίς σημαντικές ἀδυναμίες καί ἀντιφάσεις τους, ἀποτέλεσαν σημαντική τομὴ στὴν κατεύθυνση τοῦ προοδευτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ὡστόσο, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, ὀλόκληρο τό θεσμικό πλαίσιο ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καί τῆς ἔρευνας ἔχει, στὴν πράξη, ὑπονομευθεῖ καί ἀκυρωθεῖ. Ἔτσι, σήμερα, βρισκόμαστε μπροστά στὴν προσπάθεια πλήρους ἀναθεώρησής του πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ καί τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀγορᾶς, πού, στὴν αὐγὴ τοῦ 21οῦ αἰώνα, μοιάζει νὰ ἐπιστρέφει στίς πιό ἀρχαϊκές μορφές τῶν ὄρων τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Εἰδικῶς στὰ ΑΕΙ, ἡ κατάργηση τῆς ἔδρας καί οἱ νέοι θεσμοὶ ὀργάνωσης καί διοίκησής τους ἐπέτρεψαν πρωτόγνωρες κινητικότητες, στίς ὁποῖες ἐπενδύθηκαν προσωπικές στοχεύσεις καί στρατηγικές. Πολύ γρήγορα θεμελιώθηκαν νέες ἱεραρχίες καί σχέσεις ἐξουσίας. Οἱ κοινοὶ τόποι τῶν πανεπιστημιακῶν κινήματων πού βρῆκαν ἔκφραση στὴ στήριξη τῆς μεταρρύθμισης πέρασαν σέ δεύτερη μοίρα. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση συνέβαλε ἀποφασιστικά καί ἡ διαχείριση σημαντικῶν ἐξωτερικῶν χρηματοδοτικῶν προγραμμάτων καί ἐργολαβιῶν μέ τὴ συνδρομὴ τῶν ὁποίων, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, οἱ δεσμοὶ ἀλληλεγγύης πού διαμορφώθηκαν στό ἐσωτερικό τοῦ πάλαι ποτέ κινήματος τῶν πανεπιστημιακῶν (μέ κορύφωση τὴν περίφημη, προκατακλυσμαία, ἀπεργία τοῦ ΕΔΠ), μεταλλάχθηκαν σέ δίκτυα πελατειακῶν σχέσεων καί συμφερόντων. Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνέβαλε ἡ ἐσωστρέφεια καί ἡ μικρόψυχη περιχαράκωσή τῶν ΑΕΙ καί τῶν Τμημάτων στὰ ἐσωτερικά τους καί ἡ ἀντίθεση συμφερόντων πού ἔθρεψε τὴν τυπικὴ ἀβθεντία τῶν πανεπιστημια-

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

κῶν ἔναντι τῶν ἐρευνητικῶν Ἰδρυμάτων ἀλλά καί τῶν ΤΕΙ. "Ὅλα ἐτοῦτα συνέβαλαν στήν κατίσχυση τοῦ φαινομένου πού, σέ πρόσφατη συνάντηση ἐρευνητῶν, ὁ Σ. Ἀσδραχάς χαρακτήρισε ὡς «προϊούσα ἀλλοίωση τῶν ἐπιστημονικῶν συνειδήσεων, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθηκε μέ τό ἰδεολόγημα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ».

Γιά πολλά χρόνια οἱ ἐνδοπανεπιστημιακές ἀντιθέσεις, ἀντί νά προωθοῦν ὁσμώσεις, συγκρούσεις καί ἀνασυνθέσεις στό ἐσωτερικό τῶν ΑΕΙ καί τῶν Τμημάτων, ὁδήγησαν στήν εὐκολη πρακτική ἴδρυσης αὐτόνομων βαρονιῶν εἰς βάρος τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων καί τῆς ἐπιστημονικῆς φυσιογνωμίας τῶν προγραμμάτων σπουδῶν. Οἱ προσωπικές ἢ «ἐταιρικές» στρατηγικές πού διαμορφώθηκαν βρῆκαν διέξοδο σέ καθολικά ἀποδεκτές συμβάσεις διοικητικῆς καί διδακτικῆς αὐτονόμησης τῶν φορέων τους ἀπό λειτουργοῦντα προγράμματα σπουδῶν. Ἔτσι, στά περισσότερα ΑΕΙ, ἐπελέγη, ὁμοφώνως σχεδόν, ἡ διέξοδος ἀναγόρευσης τεχνητῶν ἀναφορῶν στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας σέ αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμες. Φτιάχτηκαν, δηλαδή, πανεπιστημιακά πτυχία πού, ἐξ ἀποτελέσματος, ἀναγόρευσαν ἐπιμέρους μαθήσεις ἢ κορμούς μαθήσεων τῶν ὑφιστάμενων ἐγκυκλίων προγραμμάτων σπουδῶν σέ αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμες. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς κατά περίπτωση ἰδιοτελεῖς προθέσεις πού, συχνά, ἐπενδύθηκαν στήν πρακτική αὐτή, ἡ πολυδιάσπαση τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων ἐνθαρρύνθηκε ἀπό τίς στρατηγικές ἀλλαγῶν καί «φιλελευθεροποίησης» τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων στό πλαίσιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνωσης.

Στίς μέρες μας ἡ ἀπό δεκαετίας συντελούμενη ἀπορρύθμιση τοῦ ἐλληνικοῦ Πανεπιστημίου μοιάζει νά ἔχει ἀποσαθρώσει κάθε συλλογικό τόπο στό πλαίσιο τῶν ΑΕΙ. Ἡ ἀκολουθούμενη ἀπό τίς κυβερνήσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς ΝΔ πρακτική (συνεπικουρούμενη ἀπό συγκεκριμένες ἐπιλογές ἄτυπων πανεπιστημιακῶν κέντρων ἐξουσίας —ὅπως ἡ λεγόμενη Σύνοδος τῶν Πρυτάνεων, οἱ αὐτονομημένες ἀπό τά Συλλογικά Ὕργανα διοικήσεις τῶν Νέων Τμημάτων καί τῶν Μεταπτυχιακῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν πού χρηματοδοτήθηκαν ἀπό τό ΕΠΕΑΕΚ) ὁδήγησε σταδιακά στήν τυπική καί οὐσιαστική κατάργηση τῶν προοδευτικῶν ἐκσυγχρονισμῶν καί μεταρρυθμίσεων πού —ἀλλοῦ ριζοσπαστικά κι ἀλλοῦ ἄτολμα— εἰσήγαγε πρὶν ἀπό δεκαοκτώ χρόνια στό ἐλληνικό πανεπιστήμιο ὁ Ν.1268/82. Σήμερα πιά οἱ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Νόμου Πλαισίου, γιά τήν Ὄργάνωση καί Λειτουργία τῶν ΑΕΙ ἔχουν ἀκυρωθεῖ στήν πράξη καί ἀποτελοῦν κενό γράμμα, πού δέν δεσμεύει οὔτε τοὺς ἰδιῶτες οὔτε τήν Πολιτεία. Ὁ ἐν δυνάμει «νέος πανεπιστημιακός ἐπαγγελματισμός», γιά τόν ὁποῖον ἔγραφε πρό πολλῶν ἐτῶν ὁ Κ. Ψυχοπαίδης, κατέληξε νά σβῆσει στοὺς κανόνες τοῦ ἐλευθέρου ἐπαγγέλματος, στήν ἀσκη-

ση τοῦ ὁποίου ὁ Νόμος καί ἡ κατισχύσασα πρακτική προτρέπουν, πλέον, τούς πανεπιστημιακούς καί τούς ἐρευνητές «πλήρους ἀπασχόλησης». Ἦδη, στό Σχέδιο Νόμου γιά τήν ἰδιωτικοποίηση τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων καί Ἰνστιτούτων τῆς χώρας θεσμοθετεῖται ἐπίσημως ὡς κριτήριο ἐκλογῆς καί προαγωγῆς τῶν ἐρευνητῶν ἡ τεκμηριωμένη ἱκανότητά του «νά ἀναζητοῦν καί νά προσελκύουν οἰκονομικούς πόρους ἀπό ἐξωτερικές πηγές» γιά τή χρηματοδότηση τῶν ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων. Αὐτό εἶναι τό παράδειγμα καί γιά τό μέλλον τοῦ πανεπιστημιακοῦ Διδακτικοῦ καί Ἐρευνητικοῦ Προσωπικοῦ.

Τό Πανεπιστήμιο, τά ΤΕΙ καί τά Ἐρευνητικά Ἰδρύματα ἔχουν ἤδη ἀπολέσει τή σχετική τους αὐτονομία κι ἔχουν, βίαια, σπρωχτεῖ στήν τροχιά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων. Ἐπιπλέον εἶναι ἀπτή ἡ πρόθεση ἐνσωμάτωσης τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν σ' ἓνα ἐνιαῖο σύστημα τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης πού θά παρέχει πανεπιστημιακές σπουδές διαφόρων ἐπιπέδων κατά τό πρότυπο τῆς διακήρυξης τῆς Μπολόνια. Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στά λεγόμενα ἰδιωτικά «κολλέγια» πού ζητοῦν νά πανεπιστημιοποιηθοῦν εἶναι ἡ προσήλωσή της στόν στόχο τῆς σταδιακῆς ἰδιωτικοποίησης ὅλου τοῦ φάσματος τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καί τῆς ἔρευνας. Οἱ ὅροι τῆς οἰκονομικῆς καί διοικητικῆς αὐτοτέλειας τῶν τελευταίων συναρτῶνται στή δυνατότητα εὐέλικτης προσαρμογῆς τους στήν πιό ἀρχαϊκή ἐκδοχή τῶν ὄρων τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καί ἐδῶ, τό παλαιό, θεωρητικά ρηχό, ἀμυντικό δόγμα μιᾶς ὀρισμένης Ἀριστερᾶς γιά τή σχέση πτυχίου καί ἀνεργίας ἀπομονώνεται ἀπό τά συμφραζόμενά του καί, ἐμφυτευμένο στά ἡγεμονεύοντα νεοφιλελεύθερα ἰδεολογήματα, λειτουργεῖ νομιμοποιητικά ἔναντι τῶν —ἰσχνῶν εἶναι ἀλήθεια— προσπαθειῶν ὑπεράσπισης τοῦ χαρακτήρα καί τοῦ περιεχομένου τῆς ἐγκυκλίου καί τῆς προωθημένης πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Ὁ καπιταλισμός εἶναι ἐδῶ, ἐνωμένος δυνατός. Κι ἐμεῖς, ὅσοι δυστροποῦμε στή λαίλαπα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, μένουμε καί κοιτάζουμε ἀμέτοχοι τίς ἐξελίξεις, κάποιες χιλιάδες ἄνθρωποι, μονάχοι (γιά νά θυμίσω τό παλιό ἀνέκδοτο μέ τούς Χιῶτες). Διότι τό παλαιό καί πάντα ἀποτελεσματικό ἐργαλεῖο τῆς Ἀριστερᾶς, ἡ στράτευση, ἡ ὀργάνωση καί ἡ συντεταγμένη συμμετοχή στά κοινά, βρίσκονται ἀπαξιωμένα στά ἀζήτητα τοῦ πολιτισμοῦ πού κατασκευάζεται.

Νίκος Θεοτοκάς

Τό νέο κόμμα τοῦ τίποτε

Σέ μιά κάποια κοσμικοπολιτική συνεύρεση, ὅπως ἀναγράφτηκε στόν Τύπο, ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων καί ἀρχηγέτης τῆς θορυβώδους ὑπό κατασκευήν πολιτικῆς κίνησης, ὅταν τοῦ ἔγινε ἡ παρατήρηση ὅτι τά ὡς τώρα γνωστοποιηθέντα ἄτομα πού θά τήν στελεχώσουν εἶναι παντελῶς ἄγνωστα χαρακτήρισε τοὺς συνεργάτες του «illustres inconnus». Αὐτή ἡ τρέχουσα γαλλική ἔκφραση πού σημαίνει «διάσημοι ἄγνωστοι» χρησιμοποιεῖται γιά νά χαρακτηρίσει τόσο σημαντικά πρόσωπα πού δέν τά γνωρίζει οὔτε ὁ θυρωρός τῆς πολυκατοικίας τους. Κυριολέκτησε ὁ ἄνθρωπος. Μόνο πού ἐξέλαβε τή χοντρή εἰρωνεία τῆς γαλλικῆς ἔκφρασης κυριολεκτικά, ὡς ἀξία τῆς ταυτότητας τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόμματός του. Πράγματι, ὁ κ. δήμαρχος ἔχει κουλτούρα, ὅπως λέμε ξέρεи γαλλικά καί πιάνο.

Τό ἐπίσῳδιο αὐτό μέ τους illustres inconnus δέν θά εἶχε μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅσῳ ἔχουν τά συνήθη «μικροπολιτικά» τῶν ἐφημερίδων ἢ θά προσφερόταν ὡς ὑλικό γιά ἓνα σπαρταριστό σκέτος θεατρικῆς ἐπιθεώρησης, ἂν δέν ἀντιστοιχοῦσε σέ μιά βούσα ἀνθρωπολογική πραγματικότητα. Διότι στήν κοινωνία μας ὑπάρχει πλέον μιά σεβαστή μερίδα ἀνθρώπων ἀπολύτως ἀποπολιτικοποιημένων, ἀπολύτως ἀποεκκοινωνισμένων, ἀπολύτως μοναδιαίων, ἀδιάφορων ἀπέναντι στά κοινωνικά καί πολιτικά δρώμενα. Εἶναι αὐτοί πού δέν ἐνοικοῦν σέ καμιά συγκεκριμένη κοινότητα, σέ καμιά συλλογικότητα, ἀλλ' ἔρχονται σέ ἐπαφή μόνο μέ τόν ἑαυτό τους καί τήν κοινωνία τοῦ θεάματος: τήν κοινωνία πού ἐπιδεικνύουν οἱ διαφημιστές τῆς πολιτικῆς, οἱ διαφημιστές τῶν ἐμπορευμάτων (ἡ προπαγάνδα τοῦ κεφαλαίου), οἱ διαμορφωτές τῆς κοινῆς γνώμης καί ἡ λαίφστυλάτη ἀπεικόνιση τῆς πραγματικότητας. Καί ἐπειδή αὐτός ὁ ἀνθρώπινος ιδεότυπος ἔχει πολύ περισσότερο κοινωνικό βάθος καί ἐμπεριέχει πολύ περισσότερους ἀπό ὅσους, γιά τήν ὥρα, δείχνουν οἱ δημοσκοπήσεις ὅτι προτιμοῦν τό «κόμμα Ἀβραμόπουλου», ἐπειδή ὑπάρχει σέ μεγάλες δόσεις καί στά ἀνώτερα καί στά κατώτερα κοινωνικά στρώματα γι' αὐτό τό νέο φάντασμα πού πλανιέται πάνω ἀπ' τήν Ἑλλάδα εἶναι πολύ πῖο σοβαρό ἀπό ὅσο στοχεύει ἓνα σκῶμμα, ἓνας ἀστεῖσμος καί δέν ξεπερνιέται μέ τήν περιφρόνηση γιά τό «κουστούμι πού μίλησε». Γιατί ἂν ἡ εὐτέλεια καί ἡ στοιχειώδης ἔλλειψη πολιτοφροσύνης ἀποβαίνει δημόσια ἀρετή γιά τόσους πολλούς τότε πρέπει νά ἀνησυχοῦμε διπλά ὄχι μόνο γιά τήν ποιότητα τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀλλά γιά τήν ποιότητα τῆς κοινωνίας μας. Ἄν τόσο πολλοί ἀπώλεσαν τήν ψυχῆ τους, ἂν πολιτοφροσύνη εἶναι ἡ ἐκχώρηση δικαιωμάτων καί εὐθυνῶν μαζί μέ τόν ἐκστατικό θαυμασμό σέ ἓνα χαζοχαμόγελο καί ἓνα καλοραμμένο κουστούμι τότε σημαίνει ὅτι ἀπό τήν κοινωνία μας ἔχει ἀποδράσει ὄχι μόνον ὁ κριτικός λόγος ἀλλά καί ἡ ἐπιθυμία καί ἡ προσδοκία γιά τό ὀτιδήποτε πού θά εἶχε ὡς προϋπόθεση τή δράση τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. Δέν προσιδιάζει μόνον στοὺς

«ὀπαδούς» τοῦ Ἀβραμόπουλου ἡ ιδιότητα αὐτή. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τούς ὀπαδούς τῆς Ν.Δ. καί τοῦ ΠΑΣΟΚ κι ἄλλους πολλούς. Ἡ ὀπαδοσύνη —τό νά περιμένεις ἀπό ἄλλους νά βγάλουν τό γκῶλ— εἶναι γενικότατο χαρακτηριστικό τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν καί γι' αὐτό ἀντιμετωπίζεται πολύ δύσκολα.

Ἔτσι, χωρίς καμιᾶ καταστροφολογική διάθεση προμηνύονται τά χειρίστα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς βλέψεις καί τίς «διαπλοκές» τοῦ ἀρχηγέτη τοῦ νέου κόμματος, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται χωρίς ἀρχές, χωρίς πρόγραμμα, χωρίς, ἔστω, ἀπατηλούς στόχους, ἐφ' ὅσον δέν λέει τίποτε γιά τήν ἐργασία, τήν ἀσφάλιση, τήν ὑγεία, τήν παιδεία, τήν κυκλοφορία, τήν Εὐρώπη, τούς γείτονες. οὔτε κἀν γιά τά σκουπίδια γιά τά ὁποῖα εἶναι ὑπόλογος, ἐφ' ὅσον τό μόνο του προσόν εἶναι ἡ συμμαχία του μέ ἕνα ἄλλο «ἀστραφτερό» χαμόγελο καί τίς καλοραμμένες τουαλέτες τῆς ἐπί τοῦ Ὀλυμπισμοῦ κυρίας ἐπί τῶν τιμῶν, τότε σημαίνει ὅτι πολλοί συμπολίτες μας εἶναι ἔτοιμοι νά δεχθοῦν τά πάντα: ἀπό τήν πιό ἄγρια ἐπιδίωξη τοῦ πιό ἀκραίου προσωπικοῦ συμφέροντος, ἀπό τήν πιό οὐτιδανή καταπάτηση τοῦ γενικοῦ συμφέροντος μέχρι τήν πλήρη ἐνδοτικότητα.

Ὅταν τό 1998, τό 57% τῶν δημοτῶν τῆς Ἀθήνας ψήφισαν Ἀβραμόπουλου δέν τό ἔπρατταν γιά ν' ἀλλάξουν τά πράγματα. Ἀντίθετα τόν ψήφισαν γιά νά μείνουν ὡς ἔχουν, ἀκόμη καί τά σκουπίδια καταμεσίς στό δρόμο. Δέν θέλησαν, ἔστω μέ τήν ψῆφο τους, νά συγκρουσθοῦν μέ τήν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων, αὐτήν ἀκριβῶς πού οἱ ἴδιοι καθημερινῶς ἀναθεματίζουν. Θέλησαν τό τίποτε. Καί ὁ δήμαρχός τους, ὄντας ὁ ἴδιος τίποτε, ἀνταποκρίθηκε πλήρως στήν προσδοκία τῆς λαϊκῆς θέλησης γιά τό τίποτε.

Ἰπάρχει, λοιπόν, ὑπό κατασκευήν μιᾶ πολιτική κίνηση γιά τό τίποτε ἀπό ἕνα τίποτε. Ἀλλά ἤχεϊ ὅπως ὁ ρυθμός τοῦ τάμ-τάμ, ὡς στερεότυπη ἀνταπόκριση σ' ἕνα στερεότυπο ἐρέθισμα. Κανονικά ἕνα τίποτε δέν ἀφορᾷ κανένα ἐνῶ τό ἴδιο καταποντίζεται μέσα στήν ἀσημαντότητά του. Ἔλα ὅμως πού οἱ εἰδήμονες ὁμιλοῦν γιά ποσοστά τῆς τάξεως τῶν 12% μέ 15%. Ὅπως χιλιάδες νεαρά ἄτομα, ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ γένους, προσπαθοῦν στό καθημερινό τους φαίνεσθαι νά μοιάσουν μέ τόν ἰδεότυπο τῆς γλάστρας καί τῆς γκλαμουριάς πού τούς πετάει κατακέφαλα ἡ βιομηχανία τῆς κουλτούρας καί τά ΜΜΕ ἔτσι καί μιᾶ σημαντικώτατη κατηγορία πολιτῶν ταυτίζονται μέ τή γυαλιστερή εἰκόνα τοῦ δημάρχου, μέ μιᾶ γυαλάδα πού στραβώνει τά μάτια, θολώνει τήν ὄραση καί τά προβλήματα.

Ἴσως νά μὴν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, ἴσως ἡ κριτική μας νά παρασύρεται σέ ἱμπρεσιονιστικές καταγραφές. Ἀλλά τό φαινόμενο Ἀβραμόπουλος πρέπει κατ' ἀρχήν νά τό προσεγγίσουμε ἀπό τή σκοπιά τοῦ ὀπαδοῦ του. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ οὐσία του. Ἀπόψε τό βράδυ στίς 8.30 ὁ Δ. Ἀβραμόπουλος θά ἀναγγεῖλει τίς γενικές ἀρχές τοῦ κόμματός του. Ἰδωμεν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Γιά τή βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος

Στὴν ἐποχὴ τοῦ τηλεοπτικοῦ θεάματος καὶ τῆς διὰ τοῦ διαδικτύου διάδοσης τῶν πληροφοριῶν, φαίνεται ὅτι τὰ παραπάνω δὲν εἶναι αὐτονόητα. Στὴ θέση τοῦ τόσο ἀναγκαίου σεβασμοῦ, στὴ θέση τῆς περίσκεψης καὶ τῆς βαθύτερης γνώσης τῶν τότε συμβάντων καὶ τῆς ἀναζήτησης τῶν αἰτίων τους, φαίνεται ὅτι στήνεται ἓνα σκηνικό μέ πολλές πτυχές πού ἔχει ὡς στόχο νά ἐκτρέψει τὸ ὅλο ζήτημα ἀφ' ἑνὸς σέ θέαμα, ἀφ' ἑτέρου σέ νομικὴ διαμάχη, βλέπε σέ οικονομικοῦ χαρακτῆρα διαφορά! Θά τολμοῦσα νά ἰσχυριστῶ ὅτι ἡ φοβερὴ αὐτὴ ὑπόθεση, συνθλίβεται μέ τρόπο ὥστε νά μικρύνει ἀφόρητα καὶ νά χωρέσει στό μόνο πλαίσιο πού οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου μας δείχνουν νά καταλαβαίνουν: σέ ἐκεῖνο τοῦ χρηματιστηρίου καὶ τῆς ἀγορᾶς.

Ἀφορμὴ γιὰ τὰ παραπάνω στάθηκε ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Νόρμαν Φιλκενστάιν: «Ἡ βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», πού κυκλοφόρησε πρόσφατα στίς ΗΠΑ. Σέ αὐτό, ὁ Ἀμερικανὸς συγγραφέας, γόνος ἑβραϊκῆς οἰκογένειας τῆς ὁποίας μέλη πέθαναν στό Ὀλοκαύτωμα, περιγράφει μερικὲς πτυχές τῆς ἐκμετάλλευσης πού ὑφίσταται σήμερα τὸ δραματικό ἱστορικό γεγονός καὶ ἐπισημαίνει τοὺς πολλαπλοὺς κινδύνους πού ἐκπορεύονται ἀπὸ αὐτὴ. Τὸ βιβλίο, προφανέστατα ἐνόηλεσε πολλοὺς καὶ ἀρκετοὶ δημοσιογράφοι κυρίως, ἔσπευσαν νά τὸ καταγγείλουν ὡς νέα ἐκδοχὴ τῆς «ρεβιζιονιστικῆς» ἐκστρατείας. Τὴν προσπάθεια δηλαδή πού ἔγινε στό παρελθόν καὶ πού συνεχίζεται σήμερα, νά μηδενιστεῖ ἡ σημασία τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τοὺς Ναζί ἢ καὶ νά ἀμφισβητηθοῦν τὰ ἴδια τὰ γεγονότα.

Τὸ νέο αὐτὸ βιβλίο προστίθεται ἀπλῶς σέ μία σειρά ἐπιστημονικῶν καὶ μὴ δημοσιευμάτων πού, ἐδῶ καὶ καιρὸ, ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία τους γιὰ τίς διαστάσεις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ πού ἔχει προσλάβει ἡ χρησιμοποίησις τοῦ Ὀλοκαυτώματος γιὰ πολιτικούς, διπλωματικούς καὶ ἰδεολογικούς λόγους. Γιὰ μιά συνολικὴ στρέβλωση πού ὀφθαλμοφανῶς ἐκπορεύεται ἀπὸ τρέχοντα συμφέροντα Ἀμερικανικῶν εἰδικὰ κύκλων μέ τὰ ὁποῖα, ἡ τρέχουσα «βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», ἀνοιχτὰ συμβαδίζει. Θά μπορούσαμε νά κρατήσουμε πολλὰ σημεῖα ἀπὸ αὐτὰ πού προγενέστερες δημοσιεύσεις ἔχουν ἐπισημάνει: ἡ ἀκύρωση ἢ ἡ μετέλλαξη τῆς ἱστορίας τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δὲν εἶναι τὸ μικρότερο ἀπὸ αὐτά. Στὸ πλέγμα πού ἡ βιομηχανία αὐτὴ ἔχει —ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σπίλμπεργκ καὶ δῶθε— δημιουργήσει, ὀλόκληρος ὁ τελευταῖος παγκόσμιος πόλεμος φαίνεται ὅτι ἔχει συρρικνωθεῖ στό Ὀλοκαύτωμα καὶ μόνο σέ αὐτό, ἴσως δέ, προσθετικά, καὶ στὴ μεγαλειώδη καὶ ἀνθρωπιστικὴ ἀφίξη τῶν ὑπερατλαντικῶν σωτήρων τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἰδικῶς, ἐκεῖ στὴν Νορμανδία, ὑπόθεση πού, ὅπως τυχαῖα, ἔχει γίνεи ἐπίσης ἀντικείμενο πρόσφατης κινηματογραφικῆς ὑπερπαγαγωγῆς.

Φυσικά, μέ βάση τὸ ἀγαθὸ αὐτὸ σενάριο, πού ὅμως ἔχει γίνεи ἐπίσημη τηλεοπτικὴ εἰκόνα τοῦ τί συνέβη στὸν πόλεμο, ἀντίσταση Εὐρωπαίων στὸν ναζισμό δὲν ὑπάρχει, κομμουνιστὲς καὶ δημοκράτες δὲν ὑπάρχουν —ἀντε κανένας φιλόνητος, μόνο καὶ μόνο γιὰ νά δημιουργεῖ μέ τὴν ἀντίθεση τῶν δικῶν του πράξεων ἢ αἴσθησις τῆς παρακμῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀξιών— Στάλιγκραντ δὲν ὑπάρχει —πῶς θά μπορούσε ἄλλωστε: κομμουνιστὲς καὶ ναζί εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα— καί, ἐκτός ἀπὸ τοὺς δύστυχους Ἑβραίους καὶ τοὺς Ἀμερικανούς, τύπου στρατιώτη Ράιαν, κανεὶς ἄλλος δὲν φαίνεται νά πέθανε στὸν πόλεμο αὐτό. Ἡ ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ διάσταση τοῦ

σχήματος ἓνα μόνο συμπέρασμα ἐπιτρέπει: ἡ πολιτική καί ἠθική σωτηρία τῶν Εὐρωπαίων ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στήν ἀμερικανική ἐπέμβαση —περίπου ὅπως, ἄλλωστε, ὀφειλόταν στήν ἐπέμβαση τῆς Θείας Πρόνοιας— καί στίς ἀξίες πού ἐπέβαλε αὐτή. Ἐάν αἰσθάνεστε ὅτι τό σχῆμα νομιμοποιεῖ κάθε ἀμερικανική παρέμβαση τύπου Ἰράκ, Γιουγκοσλαβίας κ.λπ., μᾶλλον σωστά τό αἰσθάνεστε.

Ἡ ἱστορικότητα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου σχήματος, ὅπως ὁ Φινκεστάιν τήν τοποθετεῖ, ἔχει τή δική της σημασία. Οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες, γιά πολλά χρόνια, τόν καιρό τοῦ Ψυχροῦ πολέμου καί τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, ὑποβάθμιζαν τήν ὑπόθεση τοῦ Ὀλοκαυτώματος καί τῆς ναζιστικῆς εὐθύνης γι' αὐτό, παρά τό γεγονός ὅτι τότε τά γεγονότα ἦσαν ἀπείρως πιό κοντινά καί ἡ δίωξη τῶν Ναζί εἶχε κάποιο νόημα. Τότε ὅμως ὁ κομμουνιστικός κίνδυνος, ἡ ἀνάγκη προσεταιρισμοῦ οἰκονομικά καί πολιτικά ἰσχυρῶν γερμανικῶν κύκλων τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις μέ τό ναζιστικό καθεστώς δέν ἦσαν οἱ πλέον διαυγεῖς, ἔπνιγαν τίς πανταχοῦ παροῦσες ἠθικές ἀρχές τῶν ΗΠΑ —μαζί τους, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καί ἡ ὀργή τῶν ἡγετῶν τοῦ ἐβραϊκοῦ λόμπυ τῶν ΗΠΑ. Τότε, οἱ ἠρωϊκοί κυνηγοί τῶν Ναζί δροῦσαν μόνοι τους, στά ὅρια τοῦ διεθνοῦς καθωσπρεπισμοῦ καί τῆς διεθνοῦς νομιμότητας. Ἡ στάση τῶν ΗΠΑ ἄρχισε νά ἀλλάζει ὅταν, μετά τό 1967, τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ ἔγινε θεματοφύλακας τῶν ἀμερικανικῶν συμφερόντων στή Μέση Ἀνατολή καί προπαντός ὅταν τό ὄλο ζήτημα ἀποδείχθηκε ἄριστο ὄπλο προπαγάνδας καί ἐκβιασμοῦ ἐναντία στίς προσπάθειες γιά ἀπογαλακτισμό τῶν Εὐρωπαίων —τῶν Γερμανῶν ἰδιαίτερα, ἀπό τήν ἀμερικανική κηδεμονία.

Ἡ ὑποκρισία αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ξεπερνᾶ τά ὅρια τῆς πρόκλησης: οἱ πλέον ἐπίσημοι τῶν ἀμερικανικῶν ὀργανισμῶν, ὑπηρεσιῶν καί ὑπουργείων, μαζί μέ τήν ἡγεσία τοῦ ἐβραϊκοῦ λόμπυ τῶν ΗΠΑ, δέν φεῖδονται προσπαθειῶν γιά νά ἐνοχοποιήσουν ἑλβετικές, γαλλικές ἢ ἄλλες εὐρωπαϊκές τράπεζες γιά ξέπλυμα τῶν χρημάτων τῶν ναζί, γιά ἰδιοποίηση τῶν χρημάτων πού ἀνήκαν σέ θύματα τοῦ Ὀλοκαυτώματος καί γιά κάθε εἶδους συνεργεία στό ἔργο τῶν ναζί. Αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι τό σύνολο τῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἔχουν δεχθεῖ πλήρη διαφάνεια καί συνεργασία πάνω στό ζήτημα χωρίς νά προκύψουν τά φοβερά καί τρομερά πού τούς καταμαρτυροῦνται. Ἀντίθετα τό μόνο τραπεζικό σύστημα πού δέν συνεργάζεται σέ τέτοιου εἶδους ἔρευνες εἶναι τό ἀμερικανικό! Παραδόξως τίποτε δέν ἀκούγεται γι' αὐτό.

Ἄν κάτι παράγει ἀντισημιτισμό στίς μέρες μας, ἄν κάτι ἀναθεωρεῖ τά γεγονότα καί προσβάλλει τή μνήμη τῶν θυμάτων τους, αὐτό δέν εἶναι τό βιβλίό τοῦ Φινκεστάιν. Ἡ ὠμή καί δίχως προσχήματα πολιτική ἐκμετάλλευση τοῦ Ὀλοκαυτώματος, ἡ ἰδιοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ἀπό τήν ὑπερδύναμη καί ἡ στήριξη πάνω σέ αὐτό τῶν ἡγεμονικῶν της δικαιωμάτων παράγει, ὁ καθένας μπορεῖ νά τό ἀντιληφθεῖ αὐτό, ἀντισημιτισμό, μέ τόν πλέον ἀπόλυτο τρόπο. Ἡ δέ μετατροπή τῆς ὅλης ὑπόθεσης σέ «κληρονομικό-δικαστικό» σήριαλ μέ τίς αἰτήσεις ἀποζημιώσεων τῶ «ἐπιζώντων» ἢ μέ τή διεκδίκηση τεράστιων περιουσιῶν στήν ἀνατολική Εὐρώπη (ἐνδεικτικό καί αὐτό) μηδενίζει τήν ἠθική καί πολιτική σημασία τοῦ γεγονότος καί τήν ἀκυρώνει. Ὑπάρχουν δέ βάσιμοι λόγοι νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι οἱ μόνοι πού δέν ἐπωφελοῦνται ἀπό τίς κινήσεις αὐτές εἶναι τά ἐλάχιστα θύματα τοῦ Ὀλοκαυτώματος πού ἐπιβιώνουν στίς μέρες μας.

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΡΡΕΩΝ ΘΟΥΡΥΒΟΣ¹

του Μισέλ Σέρ

Στις 4 Φεβρουαρίου πέθανε ο Γιάννης Ξενάκης, ιδρυτής μιας νέας έννοιας της μουσικής σύνθεσης. Ο Ξενάκης με τον Λιγκέτι εισηγήθηκαν μια μετασειραϊκή μουσική σύνθεση που έκκινούσε από τις μάζες, τα «σύννεφα» σημείων. Ειδικά ο Ξενάκης, με την στοχαστική μουσική σύνθεση, ήθελε έτσι να απεικονίσει το τυχαίο (προτρέχοντας τις λεγόμενες θεωρίες του χάους).² «Διαπιστώνοντας την παρακμή της έννοιας της μουσικής γλώσσας, γράφει ο Μάκης Σολωμός, άνοιξε έναν γενικότερο κόσμο, τον κόσμο της ήχητικότητας»,³ δηλαδή της παρουσίας του ήχου ως ήχου, όχι ως κωδικοποιημένου μηνύματος. Αυτή την ιδέα ανέπτυξε ο φιλόσοφος Μ. Σέρ στα 1969, λέγοντας ότι ο ήχος ως τέτοιος είναι ο τυχαίος περιρρέων θόρυβος που αποτελεί όρο κάθε μηνύματος, μολονότι τό σημά πρέπει να τον άπωθήσει για να ύπάρξει.

Σπανίως ή μουσική αποκάλυψε τον φυσικό τόπο της. Παρασυρόμενη από ξένες πολιτιστικές έλξεις, έκρυψε, εκτός από απότομες έκρήξεις κι έπικαλύψεις, την ουσία και την πηγή της. Η ιστορία της είναι σαν την οδύσσεια μιας πλάνης, σαν την περιπέτεια των άπουσιών της.

Μετέφρασε την όμιλία, άρθρωση, έκφορά, λαρυγγισμούς, από την κραυγή ως τα διαπλεκόμενα παιγνίδια του διαλόγου: φωνές και σύμφωνα. Μετέφρασε την τάξη και τις διατάξεις της αρχιτεκτονικής, πληρώντας τον χώρο με λόγους και αναλογίες: Έξυπακούεται, εν παρόδω, πώς ή μουσική άφορā ολόκληρο τό σάμα, άρα τους χώρους, και μόνο περιθωριακά σχετίζεται με τον χρόνο —ο πολιτισμός μας κατάντησε τό άμεσο αυτό δεδομένο δυσνόητο. Αγκάλιασε τό θέατρο ως εκ συνθέσεως, κι όχι μόνο στό τσίρκο ή την όπερα. Νομίσουμε πώς άπελευθερώθηκε όταν παγιδευόταν απ' τή

ζωγραφική. Εκτός συναγωνισμού των τεχνών ως πρωτογενής γλώσσα, δούλη και όμηρος καθεμιάς και όλων, δέν αυτοαποκαλυπτόταν, δέν μιλούσε, τέλος πάντων, για τον έαυτό της, δέν ύψωνε την άτόφια φωνή της με άφετηρία την άπανταχού αυτόχθονη παρουσία της. Παρασυρμένη, έπειδή ήταν μεταφρασμένη, μεταφρασμένη ή προδομένη έπειδή είναι ο όρος κάθε μετάφρασης, όρος έπειδή είναι ή καθολική έπικοινωνία των άντικειμένων μεταξύ τους προτού γεννηθεί κάποια φωνή, στερούνταν έγγενοūs κριτικού λόγου έπειδή είναι προϋπόθεση κάθε ανθρώπινου λόγου, ήταν επ' άόριστον άλλοτριωμένη έπειδή είναι καθολική...

Κάτι συμβαίνει στις μέρες μας στην μουσική, κάτι κυριολεκτικά άνήκουστο, κάτι σαν άναγέννηση, άφετηρία ή άπαρχή, κάτι που τό όμοιο του δέν συμβαίνει πουθενά άλλου, κάτι σαν σημείο για όσους περιπλανώνται κουφοί, μή έλπίζοντας πιά έναν νέο κόσμο. Κανείς μας δέν ξεκολλά από τον δέκατο ένατο αιώνα, από τον ρομαντικό κύκλο της σφαιρικής άνακύκλωσης, από την αιώνια επάνοδο του μύθου των αιώνων: δεσμευτικοί όροι για την άπουσία καινοτομίας. Κανείς μας δέν ξεκολλά από τό άπροσδιόριστο της ιστορικής και πρωτοϊστορικής άναδρομής, την εμπρόθετη επανάληψη, την άτελείωτη σπείρα των θεμελιώσεων του προϋάρχοντος μέσα στη δίνη της γένεσης και του κα-

1. Michel Serres, «Musique et bruit de fond», *Critique* 261 (1969), τώρα στο *Hermes II. L'interference*, Minuit, Παρίσι 1972. Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα.

2. "Όπως λέει ο G.R. Koch, *FAZ*, 5-2-01, σ. 49, στ. 5.

3. M. Solomos, *Iannis Xenakis*, PO Ed., Grands Camps 1996, σ. 7.

ταγωγικού· είμαστε ἐγκλιωτισμένοι ζωντανοί στους ἀντικοπτριμοίους της ἐρημνείας. Ἀφελῶς πεπεισμένοι ὅτι ἐξαντλήσαμε τὰ ἀπροσδόκητα, ὅτι ἀγγίξαμε τὰ πέπρατα τοῦ κόσμου, κινᾶμε συνεχῶς γιὰ τὰ ἴδια ταξίδια, βέβαια μέ ὀλοένα βελτιούμενα πλοῖα, ἀλλά πάντα πρὸς τόν ἴδιο πρότερο στόχο, κι ἐνῶ εὐστοχοῦμε, ἀστοχοῦμε καί ξαναρχίζουμε, ὁ στόχος δέν παύει νά εἶναι πολύ γνωστός, ἀχρηστος. Ἀπ' ὅταν ἡ ρομαντική φιλοσοφία χάραξε τόν κύκλο τῆς πλήρους ἀνακύκλωσης, ὁ πολιτισμός μας μαγεύθηκε σάν κότα ἱλιγγο καί ψευδαισθήσεις τόν γεμίζει ὁ στρόβιλος πού τόν φέρνει πάντα πίσω, πάντα κάτω, ποτέ μπροστά. Ἡ στρατηγική (ἢ ἐπιτηδειότητα) συνίσταται στό νά γλιστρᾶς πίσω ἀπό τήν πλάνη ὁποιοῦ ἀπειλεῖ νά μπεῖ πίσω ἀπό τήν δική σου, γιὰ νά βρεῖς ἐκεῖ τὰ κουτορνίθια τῆς ταχυδακτυλοουργίας. Ἡ κίνηση, τό καταλαβαίνουμε, εἶναι ἀτελεύτητη. Τό λοιπόν, εἴμαστε ἐξαιρετικά τυχεροί, γιατί ἡ μουσική ὁδύσσεια ἔληξε, ἔκλεισε τό γράφημα κατά μήκος τοῦ ὁποίου παραπέμπαμε ὀλοένα σέ κάτι ἄλλο. Τώρα τελειώνει ἕνας ἱλιγγος, ἐμφανίζεται μιά νέα μουσική, ἴσως ἡ μουσική, αἰώνια καί νέα. Ἀκοῦμε.

Ἐδῶ ὁ homo scientificus θραύει τούς ἀλληλοαντικατοπριζόμενους καθρέπτες πού παγιδεύουν τόν πολιτισμό, ἀπελευθερώνεται ἀπό τίς σπεῖρες ὅπου αὐτός ἔχει ἐντοιχισθεῖ. Προχωρᾶ εὐθεία μπροστά του. Ἐμεῖς ὅμως ἄς ξαναρχίσουμε, ἔστω ἀρχίζοντας, γιὰ νά ἐντοσίσουμε τό σημεῖο χωρίς ἐπιστροφή.

Ἡ μουσική δέν ἔπαψε ποτέ νά εἶναι ἑλληνική, ἀπό τήν μυθική ἡμέρα ὅταν ὁ Πυθαγόρας, ἀπ' ὅ,τι λέει ὁ Ἰάμβλιχος, ἀκουσε πεμπτημόρια καί τεταρτημόρια ἀπό τόν ἐργαζόμενο σιδηρουργό, καί ὄρισε τήν ἀναλογία τῶν διαστημάτων μέ χορδές καί βάρη ἀπό τήν ἡμέρα πού συνέβη τό θαῦμα, κάποιος, πού κάπως πρέπει νά τόν λέμε, νά ἀποκρυπτογραφήσει μιά γλώσσα ἀντικειμενική, δι-αντικειμενική, νά θεσπίσει ἕναν κώδικα γιὰ νά τήν ἀναπαράγουμε μέσω ἀντικειμένων κατασκευασμένων ἐπίτηδες γιὰ νά τήν προφέρουν. Ὁ κώδικας ὑπῆρξε μαθηματικός, καί παρέμεινε. Τά πράγματα μιλοῦν μέ ἀριθμούς. Ὁ κόσμος ἀκολουθεῖ τήν ἀριθμητική ὁδó, προκειμένου ν' ἀκουσθεῖ ἡ φωνή του, ἀφουγκρασμένη πρῶτα στά παράλια τῆς Μεσογείου. Ἔτσι ἡ μουσική ὑπῆρξε ἡ πρώτη αὐστηρή φυσική, ἡ πρώτη ἐλεγχόμενη γλωσσολογία τῆς «φύσεως»: Τί τό παράξενο ἂν ἡ στοιχειώδης φυσική μας μᾶς ἐπιτρέπει σήμερα νά συγκροτήσουμε ἢ νά κατανοήσουμε μίαν ἄλλη μουσική, πού λέει, καλύτερα ἀκόμη, τόν θόρυβο τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων; Ἐκείνη ἡ πρώτη γλωσσολογία δέν ἔπαψε νά ἔχει ὡς φορέα τὰ ἑλληνικά μαθηματικά: λόγους καί ἀκολουθίες. Ἀπό τήν πυθαγόρεια ἀκολουθία ὡς τόν *Τίμαιο*, ἀπό τό *Καλοσυγκερασμένο κλειδοκίμβαλο* μέχρι τήν *Σχολή* τῆς Βιέννης, ἡ πραγματική, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐξ ὑποθέσεως, οἰκουμενικότητα αὐτοῦ τοῦ φορέα δέν ἐπέτρεπε νά τεθεῖ ποτέ τό ἐρώτημα: Γιά ποιὰ μαθηματικά πρόκειται; Θά μπορούσε κανεῖς νά διατείνεται, ὅτι πρόκειται πολύ ἀπλά γιὰ τή μαθηματική ἐπιστήμη. Κι ὅμως πρέπει νά τό διευκρινίσουμε, τῆς διερευνήσουμε μήπως τὰ πράγματα μιλοῦν ὅλες τίς γλώσσες αὐτοῦ τοῦ βασιλείου.

Τρεῖς κλάδοι, γιὰ νά μή μακρηγορῶ, μοιράζονταν τό πεδίο. Πρῶτον ἡ ἀριθμητική τῶν λόγων καί λογαριθμῶν, ἀρκετά ἰσχυρή ὥστε νά γεφυρῶνει τεχνική παραγόντων καί θεωρία σύνθεσης, φυσική γνώση καί ψυχοφυσιολογική ἐμπειρία· τό λογαριθμικό θέμα ἀνιχνεύεται ἀπό τήν μορφή τῶν ὀργάνων ὡς τήν στοιχειώδη ἀκουστική τῶν διαστημάτων, ἀπό τόν νόμο Φέχνερ-Βέμπερ⁴ μέχρι τή θεωρία τῆς γκεστάλτ: ἐπιστημολογική διατομή ὠραιότητας γενικότητας. Δεύτερον, ἡ φυσική τῶν παλλόντων σωμάτων, πού θά παραμείνει ἀριθμητική ἢ πλατωνική τόν δέκατο ἑβδομο αἰῶνα, στόν Περρώ, τόν ντῦ Βερνέ⁵ κλπ., ὥσπου ἀποδεσμεύθηκε ἀπ' αὐτό τό πλαίσιο καί παραδόθηκε στόν

4. Ὑπόθεση τοῦ G. Fechner (1801-1887), μέ βάση ἐργασίες τοῦ E. Weber (1795-1878), σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό ποσόν τῆς αἰσθήσεως εἶναι ὁ λογάριθμος τοῦ ἐρεθίσματος. Σ.τ.μ.

άπειροστικό λογισμό από τον Ντ' Αλαμπέρ, τον Ούλερ και τον Φουριέ, ενώ τα όργανα παγιώνονταν και η θεωρία περί μικρών αντιλήψεων⁶ μπορούσε να φαντάζει ακόμη έγκυρη. Τρίτον, η συνδυαστική, τουλάχιστον ως προς την αξιοποίηση: Η Καθαρή αρμονία του π. Μερσέν προετοιμάζει μία διατομή έξ' ισου ισχυρή με τις προηγούμενες, όταν ο Λάμπνιτς, έπιστημοποιώντας αυτή την τέχνη, θά εξηγήσει την απόλαυση ως ύποσυνείδητο ύπολογισμό –σύν τό όδυνηρό άλας των έβδομημοριών· ό Σποενχάουερ, ό,τι κι άν λένε και παρά τις προσπάθειές του, δέν πάει παραπέρα. Συνολικά, ή μουσική στηριζόταν σέ μία έπιστήμη του μέτρου, αριθμητική ή διαφορική, και σέ μία έπιστήμη τής τάξης, συνδυασμών και αντιμεταθέσεων· οι τεχνικές συμμετρίας, μετάθεσης, επανάληψης ή περιστροφής τής σειραϊκής σχολής γιά τήν ακρίβεια δέν εισάγουν τίποτε ριζικά νέο σέ σχέση μέ τόν συνδυαστικό όρίζοντα: μία πύό εξεζητημένη αξιοποίηση. Τάξη και μέτρο: ό φορέας τής σύνθεσης διατηρεί αυτές τις δύο συνιστώσες από τήν Αναγέννηση ως τήν νεωτερικότητα. Η έλληνική ιδέα παραμένει, μάρτυρας ό Αριστοτέλης. Η λέξη αρμονία πληροί ολόκληρο τό σημασιολογικό εύρος τής: αριθμός, τέχνημα, ευτύχημα, γλώσσα και κόσμος.

Η έλληνική ιδέα παραμένει μέ τή μαθηματική γενικότητά της. Όμως τόν εικοστό αιώνα επιβάλλεται μία άλλη εξίσωση καθολικότητας: ή έθνολογική. Ός ακριβής προσομοίωση των μεταβολών του πολιτισμού μας, ή μουσική του χθές προσκαλούσε τό σύνολο των γλωσσών, επικαλούνταν τις πέντε ήπειρους, έφαχνε τόν δρόμο της μέσα στό πλήθος των λεγόμενων πρωτόγονων ή άγριων φωνών, δημιουργώντας συμβολές, μέσα στό άκροατήριο τής Βαβέλ, μεταξύ Αφρικανών, Μπαλινέζων, Αράβων και Ινδών, ύποχρεούμενη ν' αποδώσει όχι πιά τήν φωνή των πραγμάτων αλλά τήν γλώσσα των Άλλων ύποχρεούμενη νά εκφέρει, όπως τό πρωί τής Πεντηκοστής, ένα σήμα πού νά μπορούν νά τό λάβουν όλοι, άνεξαρτήτως διαλέκτου. Αίφνης, όπως παντού άλλου, συνέκλιναν προς τό σημείο χωρίς επιστροφή ή καθολικότητα του μαθηματικού κώδικα και ή οικουμενικότητα τής ανθρώπινης λαλιάς. Πώς θά μπορέσουμε επιτέλους ν' ανταλλάσσουμε μίαν αντικειμενική μορφή;

Είπαμε τά μαθηματικά «φορέα». Αναγκαίος όρος, ή μετάλλαξή τους επιφέρει μία μεταμόρφωση τής μουσικής, από τή θεωρία μέχρι τά όργανα· όμως δέν παρατηρούμε ότι συνεπάγεται τήν ίδια ώρα μία νέα φυσική, μίαν ανανεωμένη γλωσσολογία του κόσμου. Σ' αυτό τό σημείο παίζονται όλα –κι όχι μόνο στή συναυλία, ιδωμένη έδω ως ύποδειγματικός τόπος. Η εμπλεκόμενη στό έξής θεωρία τής επικοινωνίας σχεδιάζει τή διαπλοκή των κυκλοφορούντων μηνυμάτων, ύπολογίζει τήν πιθανότητα ανταλλαγής τους ή τις δυσκολίες βάσης τής διέλευσής τους, εξηγεί, τέλος, τήν απόλαυσή μας, όταν ακούμε τό άνήκουστο. Η ίχνογραφία τής νέας διατομής είναι όμολογη τής προηγού-

μενης, αλλά δέν συνιστά πιά τά ίδια στάδια. Χάρη στον Ξενάκη, στήν Ελλάδα χρωστούμε και τή νέα διατομή.

Όρίστε τά *Πιθόπρακτα*. Τι απόγιναν έδω ή αριθμητική και οι λογάριθμοί της, ή συνδυαστική τέχνη και οι συνθέσεις της, ό άπειροστικός λογισμός και ή συνήθης άκουστική, ή έπιστήμη τής τάξης και του μέτρου, ή έλεγχόμενη γλώσσα του μικρόκοσμου; Ακριβολογώντας, έγιναν μία άλγεβρα των συνόλων, ό λογισμός πιθανοτήτων, μία θεωρία του συνεχούς και του άσυνεχούς, μία ήλεκτρονικού τύπου τεχνική (πρέπει νά εξηγήσουμε πώς), ή προσομοιωμένη γλώσσα του μικροκόσμου. Ό καθένας απ' αυτούς του κλάδους εξηγεί θαυμάσια γιά τί πρόκειται, υπό τόν όρο, βέβαια, νά ξέρουμε τί λέμε, ν' αποπέμπουμε τή μεταφυσική των σαλονιών και νά μή μπερδεύουμε τήν Λωζάννη μέ τήν Κοζάνη: Όραία παραδρομή ή παραπραξία είναι ή διαβεβαίωση ενός ξακουστού κριτικού ότι στοχαστικό σημαίνει «άσυγκράτητα τεντωμένο προς έναν στόχο» (τόν πρόδωσε τάχα τό έλληνογαλλικό λεξικό); κι ακολουθούν μύριες άκροβασίες μέ υπερπληθώρα των «μετα-». Σέ στάσιμη κατάσταση, στοχαστική σημαίνει «τέχνη τής εικασίας»: κάθε μέρα οι μαθηματικοί λένε στοχαστικό αντί γιά πιθανό.⁷ Μία στοχαστική διαδικασία ή μουσική είναι μία τυχαία διαδικασία, μία μουσική πού συνετέθη μέ τόν λογισμό πιθανοτήτων. Έξυπακούεται, αλλά δέν πειράζει πού τό είπαμε. Οι συνθέσεις του Ξενάκη άντλούν από αυτά τά συνάμα νέα και διηνεκή μαθηματικά. Πώς;

Έξετάζω τό γράφημα-σχέδιο των *Πιθοπράκτων*. Πρόκειται γιά παρτιτούρα; [Στα γαλλικά, ή λέξη *partition*, δηλώνει και] τόν διαμερισμό ενός συνόλου Σ, τήν κάλυψη του Σ από μή κενά ύποσύνολα χωριστά ανά δύο. Όριακά μπορούμε νά πούμε πώς ή κατανομή των κειμένων πού εκτελούν τά διάφορα όργανα τής όρχήστρας διαμερίζει τόν όρχηστρικό ιστό στό σύνολό του. Η μαεστρία τής ένορχήστρωσης συνίσταται ειδικά στή λεπτή και σύνθετη ταξινόμηση των διαχωριστικών γραμμών. Παραδοσιακά κάθε ύποσύνολο αντιμετώπιζεται, ως επί τό πλείστον, ως σύνολο καθ' έαυτόν: Τά πρώτα βιολιά παίζουν τήν ίδια παρτιτούρα, όπως και τά όμποε, τά άλλο... Αλλά και πάλι, ή μαεστρία τής ένορχήστρωσης συνίσταται ειδικά στή συσχέτιση των κατανεμημένων ύποσυνόλων: ανάδειξη των έγχόρδων από τά χάλκινα, βίαιη ή πλαστική σύγκρουση των πνευστών μέ τά κρουστά, κι ό,τι άλλο. Η πολλαπλότητα των ήχητικών γεφυρώσεων καλύπτει ή φανερώνει τό σχέδιο των χωρισμών. Τά *Πιθόπρακτα* είναι δυό

5. Cl. Perrault (1613-1688), du Verney. Σ.τ.μ.

6. Ύποσυνείδητων, πού όμως, κατά τόν Λάμπνιτς, ύπολογίζονται (*Μοναδολογία*, §21· μτφ. Ύπερίων, Αθήνα 1997). Βλ. παρακάτω. Σ.τ.μ.

7. Blanc-Lapierre και Fortet, *Théorie des fonctions aléatoires*, Masson, Παρίσι 1953, σ. 9 κ.ά.

φορές πρωτότυπα, ως προς τόν χωρισμό και ως προς τή σχέση. Ο Ξενάκης διαμερίζει τήν ὀρχήστρα ἔτσι ὥστε τὰ ὑποσύνολα εἶναι καί τὰ γένη της. Μ' ἄλλα λόγια, κάθε βιολί παίζει δική του παρτιτούρα. Ἀλλά τό σημαντικό εἶναι ὁ χωρισμός ἀνά δύο. Κάθε ἄτομο ἔχει δική του φωνή, κάθε φωνή διαφέρει ἀπό κάθε ἄλλη σ' αὐτή τήν ἀνομιόφωνη ὁμοφωνία. Ἡ πολυφωνία συναντᾷ ἐδῶ τό ὄριο της, τήν περάτωση τήν ἄρνησή της: ἀναδύεται κάτι σάν τόν πλουραλισμό τῶν μονάδων, ὅπου τό καθέκαστον δέν ἔχει πόρτα ἢ παράθυρο⁸ καί χαράζει τήν πορεία του ἄσχετα μέ τό ἐγγύ ἢ τό μακρινό: μοριακές τροχίες, διαδρομές σωματιδίων τῶ ἠχητικό σύννεφο (ὅπως λέμε σύννεφο σημείων), προϊόν αὐτῶν τῶν ἑξατομικευμένων (ἀδιαίρετων) φωνῶν, σχηματίζει κάτι σάν μιά μοναδολογία, σάν τόν κόσμο του Ἐπίκουρου πρίν τήν παρέγκλιση⁹ στό γράφημα ἔχουμε ἕνα σύνθετο δίκτυο αὐτόνομων κυκλοφοριῶν μέ πυκνές ζῶνες καί λευκά κενά. Πάντως, γιά νά ἐπιτευχθοῦν αὐτά τὰ ἀποτελέσματα, ἔπρεπε νά ληφθεῖ σοβαρά ὑπ' ὄψη ἡ ἀλγεβρική ἔννοια τοῦ διαμερισμοῦ καί νά μπεῖ στή θέση τῆς παλαιότερης τεχνικῆς, πού ἐνεῖχε, στήν ἀοριστία της, κατηγορίες ὀργάνων καί μή κενές τομές.

Αὐτό εἶναι μόνο ἕνα παράδειγμα, ἕνα κείμενο καί μιά ἔννοια ἐπιλεγμένη ἐπιτηδες γιά τή δισημία καί ἀπλότητά της. Ἄλλοῦ θά διαπιστώναμε μέ τήν ἴδια προφάνεια ὅτι λειτουργοῦν ἄλλες ιδέες τῆς «νέας» ἀλγεβρας στή θέση τῶν παλαιότερων ἀριθμητικῶν καί συνδυαστικῶν τεχνικῶν (ὅμως δέν εἶμαι πάντοτε βέβαιος ἂν οἱ ὑπολογισμοί τοῦ Ξενάκη γιά τή συγκερασμένη χρωματική κλίμακα ὑπό τήν εὐρεία ἔννοια καί τήν ἐνωμάτωσή της στή θεωρία συνόλων εἶναι ἐγκυρη, οὔτε ἂν ἡ ἀξιωματική του εἶναι κατάλληλη, κι αὐτό ἴσως δέν εἶναι μιά λεπτομέρεια). Ἀλλά ἄς προχωρήσουμε, μέχρι τὰ ἐφαρμοσμένα μαθηματικά.

Κάθε ὄργανο, εἶπαμε, ἀκολουθεῖ τήν αὐτόνομη πορεία του: Τό σύνολο αὐτῶν τῶν ἀνεξαρτήτων δημιουργεῖ ἕνα μαζικό ἀποτέλεσμα τέλει ἀταξίας. Ἄς κοιτάξουμε μιά ὀποιαδήποτε πορεία ἑνός ὀποιοῦδήποτε βιολιού: Πρόκειται γιά μιά διαδοχή ἀπό γκλισσάντι μεταβλητοῦ ὕψους καί διάρκειας. Γιά νά κατανοήσω αὐτή τή διαδρομή, ἀναγκαστικά θά προτείνω ἕνα ἐξηγητικό μοντέλο. Τό ἐξῆς: Ἐστω ἕνα σωματίδιο μετακινούμενο σ' ἕναν ἄξονα: ὑποθέτω ὅτι ἡ ταχύτητά του ἔχει μόνο δύο δυνατές τιμές, συμμετρικές πρὸς τό μηδέν, σέ ὀρισμένες τακτές στιγμές: ὅτι τήν κάθε τέτοια στιγμή ἐπιλέγεται στήν τύχη μέ ἴση πιθανότητα τῶν δύο τιμῶν: Κάθε κλήρωση εἶναι μιά δοκιμή, τό σύνολό τους μιά σφαιρική δοκιμή: στά διαστήματα, ἡ ταχύτητα τοῦ σωματιδίου εἶναι μιά μεταβλητή πιθανότητας. Ἄν ἰσχύουν αὐτά, ἡ τροχιά τοῦ σωματιδίου εἶναι ὁμοίου τύπου μέ τήν πορεία ἑνός ὀργάνου στό γράφημα τῶν *Πιθοπράκτων*. Μεταφράζω: Ὁ Ξενάκης δάξει κάθε βιολί (λ.χ.) νά ἐκτελεῖ ἕνα γκλισσάντι (ταχύτητα) γιά ἕνα δεδομένο διάστημα μεταξύ δύο δεδομένων στιγμῶν. Ἐστω ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἡ τετμημένη καί τὰ

διαστήματα τῆς κανονικῆς κλίμακας ἡ συντεταγμένη: Τό διάγραμμα γενικεύει τό παραδοσιακό πεντάγραμμα (ὅπως ἀκριβῶς αὐτό γενίκευε τό μουσικό διάγραμμα), ἀφοῦ τό συνεχές τῆς διαδρομῆς ἀντικαθιστᾷ τό στιγμιαῖο ἀσυνεχές τῆς νότας. Δέν εἶναι διαμερισμός οὔτε φάσμα ἀκουστικῶν καμπυλῶν, ὡστόσο μετέχει τῶν δύο. Ἐτσι ὁ μουσικός χῶρος δέν ἀποτελεῖ αἰνίγμα, εἶναι ἀκριβῆς ἔννοια: Τόν διερχόμαστε, ἐπιδιώκουμε τόν κορεσμό του, δέν τοῦ βάζουμε στίξεις, ἄρα οὔτε ὑποδεικνύουμε τό κενό του. Ἡ νότα ἦταν ἕνα σῆμα σέ λευκό φόντο, οἱ διαδρομές γεμίζουν τό λευκό διαλύοντας τό ἀποκομμένο σῆμα: Τό φόντο χωρίς σχῆμα ἀντικαθιστᾷ τό σχῆμα χωρίς φόντο, τό γράφημα περιγράφει τόν οἰκείο βασικό χῶρο ἀντί νά τόν ἀρνεῖται παρουσιάζόμενο ὡς αὐτό πού εἶναι. Τό σχέδιο ἐκφράζει τό φύλλο, ὄχι τό φύλλο τό σχέδιο: Τό ἠχοσύννεφο δέν ἐξαιρεται ἀπό τό ἔδαφός του. Ὑποθέτω τώρα ὅτι στήν κλίμακα τῶν τετμημένων (τό πρῶην «μέτρο») καί γιά κάθε διάστημα κληρώνεται τό ὕψος τοῦ γκλισσάντι τοῦ συγκεκρίμενου ὀργάνου μεταξύ τῶν τόνων τῆς κλίμακας μέ ἴσες πιθανότητες ὀποιασδήποτε τιμῆς της. Τότε τό γράφημα τῶν *Πιθοπράκτων* εἶναι αὐστηρά πιστό στό ἐξηγητικό πρότυπο, κι αὐτή ἡ μουσική εἶναι στοχαστική, καθῶς ἐπιστρατεύει ἕνα δίκτυο συναρτήσεων πιθανότητας, ὅπερ ἔδει δεῖξει (πολύ ἄπλά).

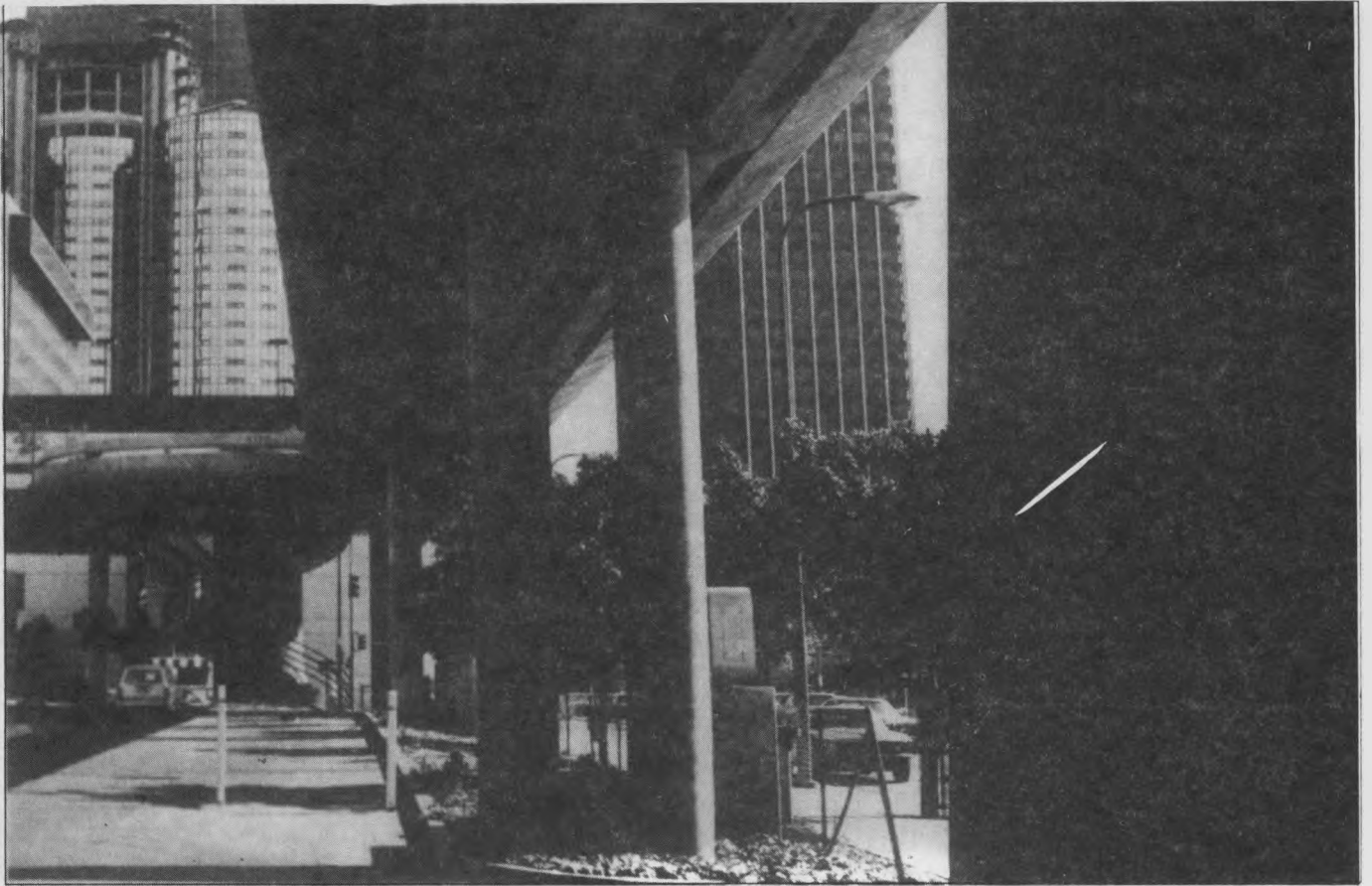
Ἐπ' εὐκαιρία παρατηρῶ ὅτι τόν ἐν λόγω πρότυπο εἶναι τό περίφημο τοῦ Τέυλορ, πού ἐπινοήθηκε ὡς παράσταση τῆς ἀτακτικῆς κίνησης ἑνός σωματιδίου σ' ἕνα φαινόμενο τύρβης.¹⁰ Ἀπό τή θεωρία τῶν συναρτήσεων πιθανότητας πᾶμε στή φυσική. Ὑπογραμμίζοντας ὡστόσο, παρά τόν ἰσχύ τοῦ παραδείγματος, τίς μαζικές μετατοπίσεις τοῦ θεωρητικοῦ φορέα: Τήν ἐπιστήμη τῆς τάξης διαδέχθηκε ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀταξίας, τήν θεωρία τοῦ μέτρου ἢ θεωρία τοῦ στατιστικοῦ μέσου ὄρου τῶ σχῆμα καί τό φόντο ἀνταλλάσσουν τίς λειτουργίες τους, ἡ «δομή» πού τὰ ἔνωσε ἀντιστράφηκε σημεῖο πρὸς σημεῖο κι ὕστερα τῆς ἀφαιρέθηκε ἕνα στοιχεῖο (θά πρέπει ν' ἀναθεωρήσουμε τή θεωρία τῆς γεωμετρίας): τό συνεχές δέν παίζεται πιά στή διακριτή, ἀσυνεχῆ νότα, ἀπό μιά κλίμακα ἀδιαίρετων ἢ μιά ἀκολουθία στίξεων, ἀλλά στήν ἴδια τήν κλίμακα, ὅπου θραύεται ἀπό τήν ἀσυνέχεια τῶν κληρώσεων, τήν ἀπροσδιοριστία τοῦ μουσικοῦ ἔδαφίου. Μέ τήν ἔννοια τοῦ Μπασελάρ, θά ἔπρεπε νά κάνουμε λόγο γιά μιά μουσικολογία τοῦ ὄχι.¹¹ Ἐπιπλέον, οἱ ὑποθέσεις συμμετρίας καί ὁμογένειας πού εἰσάγει ὁ συνθέτης (ἰσοκατανομή τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γκλισσάντι καί τῆς ἀξίας τους σέ δύο ἰσοδύναμες περιοχές τοῦ φάσματος, ἰσο-

8. *Μοναδολογία*, ὁ.π., §7. Σ.τ.μ.

9. Δηλαδή πρίν δημιουργηθοῦν σώματα. Σ.τ.μ.

10. G.I. Taylor, «Diffusion by Continuous Movements», *Proc. London Math. Society* 20, 1921, σ. 196.

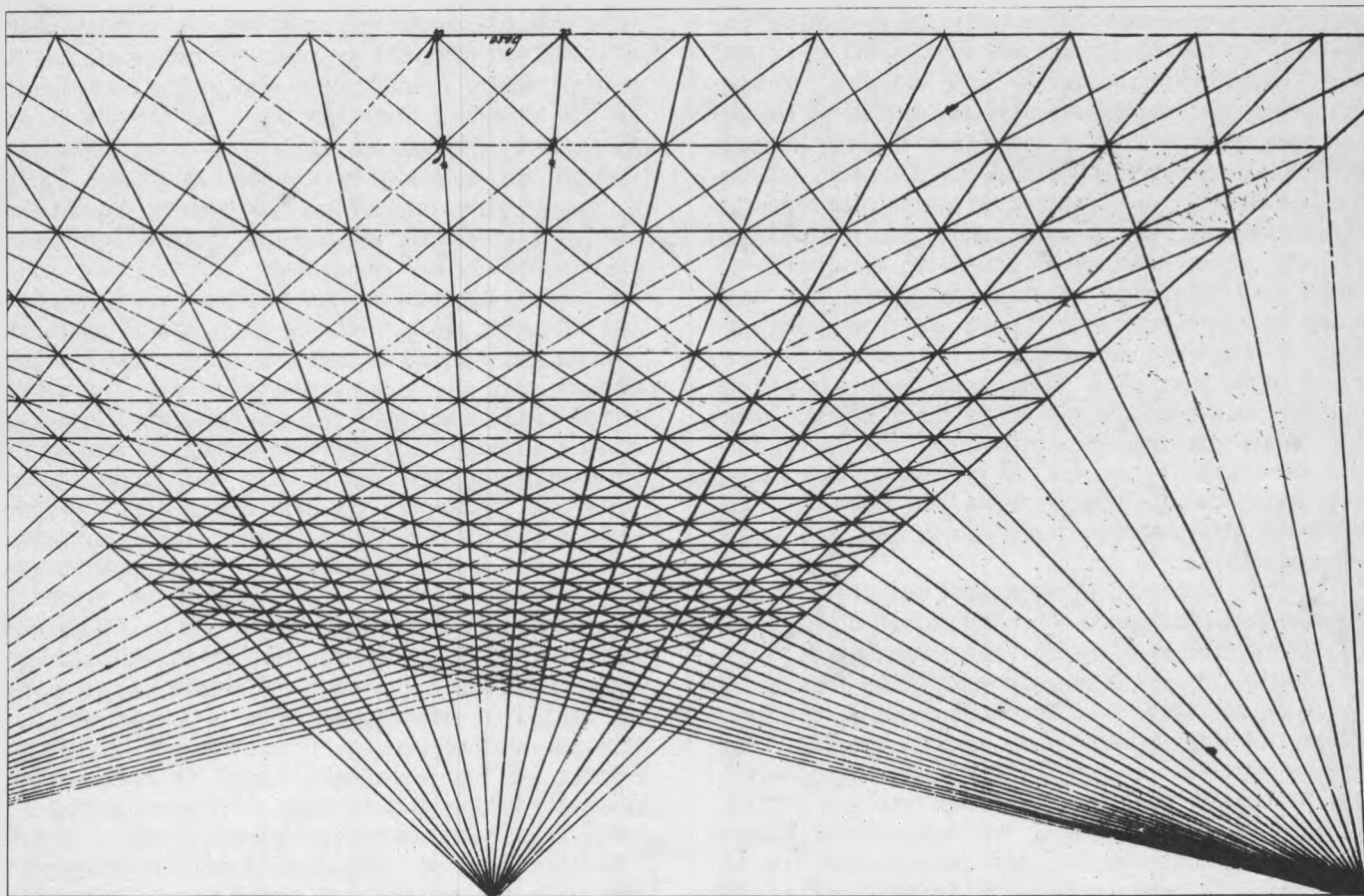
11. Βλ. G. Bachelard, *Philosophie du non*, PUF, Παρίσι 1940, Σ.τ.μ.

τροπία τῶν κατευθύνσεών τους) τοῦ ἀπαγορεύουν ν' ἀπομονώσει ποτέ ἓνα σῆμα ἀπὸ τὴν ἡχητικὴ διακύμανση, νά λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸ μαῦρο φόντο ὅπου ἐγκλωβίζει τὸ σύννεφό του. Οἱ μαθηματικοὶ κανόνες καταδικάζουν τὸν Ξενάκη νά λείει τὸ ἀνήκουστο, νά κάνει ν' ἀκούγεται ὅ,τι δέν ἀκούγεται ποτέ, ἀφοῦ ἀκοῦμε πάντα μόνον ὅ,τι εἶναι χαραγμένο σ' αὐτὸ τὸ ἀρνητικό, ὅτι παρίσταται ὡς σχῆμα σ' αὐτὸ τὸ σύννεφο, δηλαδή στὸ ἀκατέργαστο φαινόμενο διακύμανσης (ὅπως λέμε, ἐπίσης, «ἠλεκτρονικὸ σύννεφο»). Ἀφοῦ, διὰ τοῦ προτύπου τοῦ Τένλορ, ἡ μουσικὴ ἦλθε ἐπιτέλους στὸν κόσμο, ἀκοῦστε.

Ἀλήθεια, τί θά πεῖ ἀκούω; Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ *Πιθόπρακτα* ἀπαντοῦν στὸ ἐρώτημα, ὅτι μᾶς ἐπιτρέπουν νά καταλάβουμε τί εἶναι ἀκρόαση, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας τους· ἂν ὑποθεθεῖ πὼς ὑπάρχουν μόνον χάρις σέ μιά αὐστηρὴ ἀνάλυση τῆς πληροφορίας, σέ ἓναν στοχασμὸ γιὰ τὰ ἀκροαματικὰ δεδομένα –ἐκπομπή, μεταφορὰ, λήψη– καὶ τοὺς ὅρους τους, δέν θά βρισκόμασταν τάχα μπροστὰ σέ μιά μουσικὴ ἱκανὴ νά μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό της, ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τίς μεταφράσεις πού ἐκτελοῦνται διὰ τῶν σημάτων της, μιά τέχνη πού ἔπλασε τὴν ἐγγενὴ γλώσσα της, τὴν αὐτόχθονη ὁμιλία της; Μιά τέχνη γιὰ τὴν

ὅποια μποροῦμε πιά μόνον νά μιλάμε διὰ μέσου τοῦ καταστατικῶν κώδικα τῆς δικῆς τῆς γλώσσας; Μόλις ἕνας λόγος μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό του, περιέχει, στὴν πραγματικότητα, τὸν λόγο τῆς κριτικῆς; Τὸ ξέρουμε αὐτὸ γιὰ τὴν ἐπιστῆμη, πρέπει πιά νά τὸ μάθουμε γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ τέχνη· ὁ φορέας παύει νά εἶναι ἐξωγενής, εἶναι ὁ ἐνδότερος πυρήνας της; Γι' αὐτὸ καὶ δέν τὸν ἔχουμε ἀφήσει ἀπ' ἐξαρχῆς. Μήπως βρισκόμαστε ἀκριβῶς στὸ σημεῖο μιᾶς ὁλοκλήρωσης; Ἄς ἀκούσουμε πρῶτα μιά ἄλλη μουσικὴ: Πάντα κάποιον νόημα ἔχει χυθεῖ σ' ἓνα σημεῖο, τὸ σημεῖο ἔχει χυθεῖ σ' ἓνα σῆμα, καὶ τὸ σῆμα ἀναδύεται ἀπὸ τὸν θόρυβο. Ἡ ἐπικοινωνία προϋποθέτει ἐδῶ τὴ συμπῆση τοῦ συνόλου τῶν μετέπειτα ἀρθρωμένων: Ὡθώντας τὸ νόημα πρὸς τὸ σημεῖο καὶ τὸ σημεῖο πρὸς τὸ σῆμα γλιτώνει ἀπὸ τὸ μονοσήμαντο τῶν τρεχόντων μηνυμάτων· εἶναι πολυφωνικὴ φωνή. Ἐξ οὗ ἡ σχεδὸν ἀπεριόριστη δυνατότητα νά μεταφράζεται παντοιοτρόπως, νά πλάθεται, νά προδίδεται, ὅπως καὶ νά κατανοεῖται ἀνάλογα μὲ τίς μεταμορφώσεις τῶν ὑποκειμενικοτήτων, νά θεματίζεται ἀπὸ ἐγκυρους (καὶ ἀλόγιστους) λόγους μὲ μύριους βαθμοὺς ἐλευθερίας. Ὁ κριτικὸς λόγος εἶναι ἀόριστος, αὐθαίρετα εὐκολὸς ἢ ἀνέφικτος. Μποροῦμε νά υποψιασθοῦμε πὼς ὁ Σοπενχάουερ ἐπεσήμανε ἀσαφῶς

αυτή την κατάσταση στη θεωρία του για τὰ καθολικά *ante rem*: 'Αν ναι, τότε ή μουσική αισθητική του είναι άτρωτη, έχει άγγίξει τό γεγονός τής σηματοδοτημένης φωνής πρίν σημάνει.¹² 'Ο Ξενάκης οδηγεί στά όρια αυτή τήν κίνηση άναρροής ή συμπίεσης, σβήνει τό σήμα καί συνθέτει τόν θόρυβο. 'Αφήνει ν' άκουσθούν τά καθόλου *rerum*, ή ψιλή φωνή τών πραγμάτων του σύμπαντος. 'Εκπέμπει άκριδώς ό,τι αύτεκπέμπεται, χωρίς νά παρεμβαίνει, χωρίς παρεμβολή του έναρθου, χωρίς παρεμβολή κανενός. Τί εκπέμπεται όταν λείπει τό κοσκίνισμα, τό φίλτρο ή ό διαχωρισμός; Τό φαινόμενα σκάγια, λαμπύρισμα, ό θόρυβος θερμικής ταραχής -τό σύνολο τών περιρρεόντων θορύβων. Τί αύτεκπέμπεται όταν κανένας δαίμονας δέν παρεβάλλεται, τί άκούγεται σ' έναν κόσμο χωρίς ανθρώπους; 'Η ώμή τύμβη, ή διακύμανση τών σωματιδίων, ή κρούση τών άτομικοτήτων κατανεμημένων τυχαία στον χρόνο, ή διακύμανση του συννέφου στο φαινόμενο χωρικής φόρτισης. Ποιος μιλά μέσα σ' αυτό τό σύννεφο; 'Οριακά συδείς, σίγουρα τό αντικείμενο, τό θέμα, ό κόσμος. «Λέει», όπως λέμε, αλλά εδώ τό τρίτο πρόσωπο διατηρεί τό σαφές νόημα πού δέν έχασε ποτέ: Είναι ή συλλογή αντικειμένων πού άπαρτίζει τό σύμπαν, ή διατικειμενικότητα καθ' αυτή. Πρόκειται όντως για όλο-

κλήρωση. 'Αναδρομικά αυτοκατηγορούμαστε πού ζητούσαμε άσκοπα μία φωνή (τίνος;) σε επίπεδο χορδών, τό σήμα κάποιου στο σκοτάδι του νοήματος, στο μηδέν τής δήλωσης, πού άνιχνεύσαμε τήν κραυγή του Ποσειδώνα στους πολλαπλούς φλοίσβους τής θάλασσας, τό γέλιο τών Νυμφών στο κελάρισμα τών κρινών. 'Ο πολλαπλασιαζόμενος κόμβος ήχητικών φιδιών, τό έπαναλαμβανόμενο παράπονο πού χύνει τόν έναν τρόπο στον άλλον δέν σημαίνει τίποτα, δέν μαρτυρούσαν καμιά φωνή. 'Αρνούμενα τό νόημα ύπεδείκνυαν αντίθετα τήν καταγωγική μορφή τής επικοινωνίας έν γένει, μία νησίδα, μία παρεμβολή, μία διακοπή τής οποίας είναι ή ανθρώπινη φωνή συνελάμβαναν εκ

12. Για τόν Schopenhauer οι καλές τέχνες, επειδή προϋποθέτουν μία μή ιδιοτελή αντιμετώπιση του αντικειμένου, έγγίζουν τήν «καθαρή αντικειμενικότητα», αν και μόνο με έποπτικό τρόπο. Ειδικά ή μουσική «έκφράζει τήν ένδότερη ουσία κάθε ζωής και ύπαρξης με μία γλώσσα άμεσα κατανοητή, αν και άμετάφραστη στη γλώσσα του όρθου λόγου» έτσι είναι ή μόνη πού υπερβαίνει τόν φαινομενικό κόσμο και μπορεί νά θεωρηθεί ως άλλη έκφραση τής ουσίας ισότιμη μ' αυτόν (Βλ. 'Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση, 1818, κεφ. Γ', Α'). Σ.τ.μ.

θαύματος τόν θόρυβο του κόσμου, τό ακουστικό φόντο του σύμπαντος, προτού κόν άφυπνισθεί τό νόημα, τήν πάλλουσα ύλη ως πρό ή εκτός νοήματος, τό άμιγές κύμα όπου ή σημασία χαράσσει έπειτα τό σπάνιο άραβούργημα της, τήν πληροφορική ύλη της μορφής. Κάθε μουσική ύποδεικνύει αλλά και παραδίδει μιά τυφλή επικοινωνία στό σάμα ως αντικείμενο συνάδον μέ τά αντικείμενα, πράγμα συγκρουόμενο μέ τά πράγματα, τήν προύποτιθέμενη ζύμη πρίν τό διακριτό ή τό σαφές, τόν αύτοφερή φορέα κάθε μηνύματος, άναγκαίο όρο μετάδοσης μιάς όμιλίας, άνάδυσής μιάς σκέψης, τό ήχηρό και άδιαφοροποίητο πέλαγος πρίν γεννηθεί ή νέα Άφροδίτη. Η μουσική ήταν μιά έκλογή από τόν παγκόσμιο θόρυβο, είναι ό έαυτός της μόνον όταν αυτή ή έκλογή μās παρουσιάζει τόν ώμό κι επικίνδυνο κόσμο, κι ακούμε τό άνήκουστο στό βάθος του σήματός της. "Όποια τέχνη δέν έπιστρέφει ως αυτή τήν προ-μορφική κώφωση είναι ρητορική φλυαρία, φημολογία.

Τί είναι ή άκρόαση; Ο έντοπισμός ενός σήματος άνά τόν περιρρέοντα θόρυβο. Τό σήσιμο του σήματος (άρα του σημείου κι όλων των παρεπόμενων), ή σύνθεση πιθανοκρατικών διαδρομών ασύνδετων ατόμων, ή διάπλαση του σφαιρικού ήχητικού σύννεφου, ή διακύμανση του όρχηστρικού όλου ίσοδυναμούν, από τήν άποψη της φυσικής, μέ προσομοίωση του περιρρέοντος θορύβου (όποτε ή μουσική είναι και πάλι μιά φυσική, ή προσομοίωση της γλώσσας των πραγμάτων). Παραδίδει δηλαδή άπροκάλυπτα και άπερίφραστα ό,τι οι προκάτοχοι ύπεδείκνυαν θολά, τό άρνητικό και τόν όρο κάθε επικοινωνίας, βυθίζει τόν άκροατή στους όρους της άκρόασης, μεταδίδει τό άνήκουστο του άκουσμένου, τή μουσική της μουσικής, μιά γλώσσα πού μιλά για τόν έαυτό της και έννοικεί σε κάθε σιγή. Ο Ξενάκης, γι' άλλη μιά φορά, παραδίδει τή γλώσσα των πραγμάτων και μās παραδίδει έμās, αντικείμενα του κόσμου, στόν άχό του σύμπαντος. Ποιός μιλά; Τό αντικείμενο; μάλλον τό σύνολο των αντικειμένων, ό ιστός των συμβολών τους. Τί λένε; Κυριολεκτικά τό άνήκουστο μάλλον τό άνεπίγνωστο, δηλαδή αυτό για τό όποιο δέν έχουμε καμιά πληροφορία. Ποιός ακούει; Μιά άλλη πηγή θορύβου, σήμερα, κατά τύχη, ήχώ, λήπτης. Καί, τέλος, τί του άρέσει; Νά πνίγεται στή διαντικειμενική συναλλαγή, ν' ανακαλύπτει τόν έαυτό του πράγμα μεταξύ πραγμάτων, νά σπανίζει έν μέσω του άνεπιγνώστου: Νά κλυδωνίζεται στό κύματα της επικίνδυνης θάλασσας και νά σχίζεται στήν πληθωρική άμμο της παραλίας, περιμένοντας τήν Ναυσικά.

Ίσως θά πρεπε νά διακριθούν δυό λογιών μουσικές, γενικότατα. Η μία είναι σήμα, ποικίλλος ιστός σημάτων έπιπλέον αποβλέπει στό νά σημαίνει, νά κοινωνεί ένα μήνυμα, όποιοδήποτε, όσοδήποτε άόριστου νοήματος. Τήν άντιλαμβανόμαστε μοιραία σύμφωνα μέ τήν σχέση σήματος προς θόρυβο και του σημείου προς τίς διάφορες λήψεις του. Είναι ούτως ή άλλως άτελής, έρμαιο των παραλλαγών κάθε έτερότητας, των ποικι-

λιών κάθε αλλοίωσης: του ταλέντου, της τεχνικής εκλέπτυνσης του ήχητικού φαινομένου, του μέσου διάδοσης, της βίαιης ή άμβλυμένης σύγκρουσης ξένων μεταξύ των γλωσσών. Γιατί ένα σήμα, κι έπειτα ένα σημείο, είναι αδύνατον νά μήν εκπέμπονται σε κάποια γλώσσα, νά μήν έντάσσονται σ' έναν πολιτισμό. Τούτη ή μουσική είναι άμετάκλητα πολιτισμική, σηματοδωμένη από τίς σχετικότητες του έδω και του εκεί, γεννήσεων και περιβαλλόντων, μορφώσεων και γνώσεων, λαών και τάξεων, φορτισμένων και έντοπισμένων θεωρήσεων του ανθρώπου και του κόσμου: όλόκληρο τό σάμα παραμένει ένα σχετικό πολιτισμικό φίλτρο και δέν έχει ακούσει ποτέ κανείς παρά μόνον ό,τι του είναι καταληπτό, ό,τι ό πολιτισμός του του έπιτρέπει ν' ακούσει. Αυτή ή μουσική είναι ώραία, σε αυθαίρετο βαθμό: Μέ τόν αριθμό και τήν τάξη δηλώνει κατ' αρχήν τό καθόλου: άλλ' ή όμορφιά της στήν πράξη λάμπει για σενα κι έμένα, εκείνος δέν τήν ακούει, άλλον τόν παραξενεύει, τόν ταράζει ή πλάνη της. Έτσι όρισθηκε σαφώς ή σχέση καθολικού και έπιμέρους πού γεννά τά γνωστά παράδοξα του ώραιο, της άρέσκειας και της καλαισθησίας. Τό καθολικό του μαθηματικού κώδικα συντάσσεται έδω μέ τό σήμα, τό σημείο και τή γλώσσα, αποκλίνει, παραστρατεί προς τό τοπικό καθέκαστον και του ύποτάσσεται. Τότε ό αριθμός λέει για τά έντόπια, μέ τήν κατάλληλη λαλιά. Η καλαισθητική κρίση δέν μπορεί λοιπόν παρά ν' αυτοαντιφάσκει: Τό καθόλου συντάσσεται μέ τήν άπουσία έννοιών, κλπ.

Μπορεί άραγε τό μαθηματικό καθόλου ν' άποσπρηθεί από κάθε έντοπιότητα, νά πάψει νά κρύβεται πίσω από έναν πολιτισμό; Ναι, άυστηρά μιλώντας, στή δεύτερης λογής μουσική, αυτήν άκριβώς πού άρνεϊται νά χαράσσει σημεία, πού πασχίζει νά σήσει τό σήμα. Η μάλλον αυτήν πού, ένω δέν παύει νά είναι σήμα —πώς άλλιώς—, του επιβάλλει νά προσομοιώνει, νά προσποιείται τόν θόρυβο, όπου τό μεταδιδόμενο μήνυμα μεταφέρει τόν ίδιο τόν θόρυβο και συνδυάζεται μαζί του όταν όποιοσδήποτε τό λάβει, όπου τό νόημα του μηνύματος βυθίζεται και χάνεται στό κινούμενα σκάγια, όπου τό σήμα, τό σημείο ή ό ήχος έμπτύσσονται στόν όρο τους, στό άρνητικό τους και φόντο τους. Τότε ό μαθηματικός κώδικας δέν συντάσσεται πλέον μέ τήν αρχής σημαντική γλώσσα πού επιδιώκουμε νά μεταδώσουμε, άφού αυτή όριακά δέν ύπάρχει πιά: Συντάσσεται μέ τήν αποκατάσταση του θορύβου, καθολικού όρου κάθε συναλλαγής. Όχι του θορύβου πού διαφέρει από τόν ήχο μέ βάση τήν καθαρότητα, τό μέτρο των παλμών και τήν έξομάλυνση του άτελους, για τά ευαίσθητα αυτιά, αλλά του φυσικού ή θερμοδυναμικού θορύβου πού συνιστά όρο για τήν κυκλοφορία όποιοσδήποτε μηνύματος γενικά και παραμένει όταν λείπει κάθε μήνυμα, της πιθανοκρατικής ύλης κάθε έπιπρόσθετης μορφής, του αντικειμενικού λαχανιάσματος προγενέστερου κάθε σήματος, κάθε ήχου, κάθε σημείου, κάθε καθέκαστης γλώσσας. Τότε ή καθολικότητα του κώδικα κλίνει προς τήν παγκοσμιότητα του κό-

μου· αντί να διαστέλλεται ή να εγγράφεται σ' αυτήν, ανάμειγνύεται μαζί της, την προβάλλει και την περιέχει. Ο αντικειμενικός όρος του μηνύματος γίνεται το μήνυμα τὸ ἴδιο. Ὅποτε ἐπίκειται ἡ λύτρωση ἀπὸ τὰ παράδοξα: Διαθέτουμε ἐπιτέλους αὐστηρές ἐννοίες γιὰ νὰ μιλάμε μὲ κάθε ἀντικειμενικότητα γιὰ τὸ καθόλου, τὸ ἀναγκαῖο, κι ἀκόμη σαφέστερα γιὰ τὸ ἄσκοπο καὶ ἀνιδιοτελές τοῦ πεδίου τῆς ἀπόλαυσής μας.¹³ Γιατί πῶς ἄλλιῶς νὰ προσδιορίσουμε τὸ πράγμα πού ψιθυρίζει ἡ νέα μουσική; Κερί κάθε δυνατοῦ ἐγγράμματος, ἀλλ' ἄγραφο, ἡ *tabula rasa*,¹⁴ αἰθέρας παντός μηνύματος,¹⁵ ἀλλὰ χωρὶς σημεῖο μήτε νόημα, ὑπερβατολογικός χῶρος κάθε ἐπικοινωνίας. Στόν δίσκο τῶν *Πιθοπρακτῶν* ἔχει χαραχθεῖ ἡ στατιστικὴ ἀταξία τῶν μορίων τοῦ ἴδιου τοῦ δίσκου, ἡ πιθανοκρατικὴ τυχειότητα τῶν μακροκρουστάλλων του. Τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἀπὸ τῆς τῶν ἐγκατα πού καλύπτει. Τὸ θεωρούμενο ἀγνό κερί μιλά γιὰ τὴν ἀγνότητά του, ἡ μᾶλλον καταρρίπτει αὐτὴ τὴν ἐπίφασή¹⁶ μ' ἄλλα λόγια, ἡ σιωπὴ μιλά γιὰ λόγου της καὶ τὸ ἀνήκουστο εἰσακούεται: Τὸ ἀνήκουστο ὡς μηδέποτε ἀκουσθέν καὶ ὡς ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἀκρόαση κάτι ἄλλο. Ὁ Ξενάκης ἐλευθερώνει τὴ γλῶσσα τοῦ ἀντικειμένου, ὅπως ἄλλοτε, στόν μῦθο, ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀοίξης λύτρωνε τὴν γλῶσσα τῶν πουλιῶν ἀπὸ τὴν μοναξιά της, ὅπως πρόσφατα, στὴν ἱστορία, ὁ Φρίς τὴν γλῶσσα τῶν μελισσῶν.¹⁷ Μ' ἓνα ἐκτυφλωτικὸ βραχυκύκλωμα, κατανοητὸ μόνον χάρις στὴ φυσικὴ, δηλαδή τὴν ἐπιστὴμη πού ἀκούει τὴν ὁμιλία τῆς φύσης (τῆς «ὑπ-ἀκούει», [ὅπως λένε τὰ ἑλληνικά]) καὶ τὴν ἀκούει ἐπειδὴ τὴν ζητάει (τὴν παραγγέλνει, μὲ τὴν ἐννοια τῆς συναλλαγῆς), τὴν ἐπιστὴμη πού ἐδραιώνεται σὲ μιὰ ἐπιστημολογία τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς, μ' ἓνα ἐκτυφλωτικὸ βραχυκύκλωμα, μόνον ὅταν τὸ ἀνήκουστο ἀκουσθεῖ τὸ ἴδιο καθίσταται ἐπιτέλους δυνατός ὁ κριτικός λόγος τῆς παλιᾶς αἰσθητικῆς.

Αὐτὴ ἡ μουσικὴ εἶναι ὄντως οἰκουμενικὴ: Μπορεῖ νὰ τὴν ἀκούσει ὁ καθένας, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ γλῶσσα του, ὁ πόνος καὶ ἡ θέση του, ὁ κόσμος κι ἡ γέννησή του, μᾶς κι εἶναι ὅρος, προϋπόθεση κάθε ἐκπομπῆς, κάθε λήψης. Αὐτὸ τὸ καθόλου εἶναι διυποκειμενικὸ· εἶναι καὶ ἀντικειμενικὸ, ἀφοῦ ἡ ἴδια μεταφράζει τὸν θόρυβο αὐτοῦ τοῦτου τοῦ κόσμου, τὸν ὑποτονθορισμὸ τῶν ἀντικειμένων (ὡς ἂν αὐτὸς ὁ διαντικειμενικός ψίθυρος νὰ εἶναι προϋπόθεση καὶ ὅρος τῶν διυποκειμενικῶν μηνυμάτων), τὸν πυθμένα τοῦ σύμπαντος, τὴν μαύρη ἀκτινοβολία του.¹⁸ Μουσικὴ μορίων καὶ μονάδων, σκαγιῶν, μαύρη μουσικὴ, φαινόμενο καταρράκτη τῶν μύλων, τῆς θάλασσας, τῶν ἀκουστικῶν μέσων μας, φυσικῶν καὶ ἀστροφυσικῶν, ξαναβρίσκει μονομιᾶς, μὲ ἀνώτερη κλίση, ἐκείνη τὴν συμπαντικὴ διάσταση, ἀπ' τὸ ἐλάχιστο ὡς τὸ πελώριο, πού ὀραματίσθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἰδιοφυΐα. Καθολικὴ καὶ ἀναγκαῖα ὡς τυπικὴ σχέση, ἀκριβῆς καὶ πιστὴ στὴ βαθιὰ συγκρότηση τοῦ ἀντικειμένου, κυμαινόμενη μὲ τίς παγκόσμιες συναλλαγές, ὅρος χωρὶς σκοπιμότητα, ψίθυρος σὲ βάθος κάθε λόγου, ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶναι οἰκουμενικὴ γιὰ μᾶς.

Καὶ τοῦτο, καὶ πάλι ἀπὸ τὴν πυθαγόρεια αὐγὴ, ὡς ἐκ τῆς καθολικότητας τοῦ μαθηματικοῦ κώδικα, τῆς φυσικῆς θεωρίας καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς γλώσσας. Τὰ μαθηματικὰ εἶναι τέλειο μήνυμα, ἴσως ἐπειδὴ μεταφέρουν καὶ περιέχουν αὐτὴ τὴ διάλεκτο τοῦ ἐπιζήμιου γιὰ κάθε διέλευση θορύβου. Ἴσως τὰ μαθηματικὰ διέρχονται ἀθόρυβα ἐπειδὴ ὁ θόρυβος διέρχεται τὰ μαθηματικὰ, γιὰ νὰ νοηθεῖ. Τότε ἡ νέα μουσικὴ προσεγγίζει τὴν ἀριστη ἐπικοινωνία, ἀποτελεῖ γειτονικὸ πρότυπό της, καίτοι παράδοξο καὶ συμμετρικὸ, ἀφοῦ εἶναι βυθισμένο τὸ ἀνήκουστο, ὥστε νὰ μεταφέρει, στὰ ἀμπάρια τῶν συννέφων του, τὴ γλῶσσα τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς θεωρίας, τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, σὺν τῇ βασικῇ βαθμίδα τῶν ἀνθρώπινων μηνυμάτων.

Ἄλλα αὐτὰ λέγονται μόνον δίκην παραβολῆς ἢ, ἂν θέλετε, μοντέλου. Ἡ μουσικὴ τοῦ Ξενάκη, μοναδικὸ σημεῖο στόν πολιτισμὸ μας πού διέρχεται κρίση, ἡ καλύτερα ὀλικὸ μέρος ἰσχυρὰ ἐκφραστικὸ, καταδεικνύει μὲ ἀκρίβεια τὸν ἐντοπισμὸ της, τίς συνιστώσες της, τὸν φραγμὸ της καὶ τὸν ὀλοκαίνουργιο ὀρίζοντα μιᾶς δυνατῆς λύτρωσης.

Τὸ κοινὸ ὄνομα πού λείπει ὁ φιλόσοφος κρύβει ἐνίοτε τὸ κύριο, τὸ μόνον ἐγκυρο: Χριστόφορος Κολόμβος. Δεῖτε ἐδῶ ἓνα μοναχικὸ σκάφος πού προχώρησε ἀρκετὰ πάνω σὲ πέλαιος τοῦ ἀδιαφοροποίητου.

13. Γιὰ τὸν Κάντ (*Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως*, Α' μέρος), ἡ αἰσθητικὴ κρίση, ἐφ' ὅσον ἐκφράζει μιὰ ἀπόλαυση ἄσχετη τόσο μὲ τὴ γνώση ὅσο καὶ μὲ τὴ χρησιμοποίησή τοῦ ἀντικειμένου (ἀνιδιοτελή), χαρακτηρίζεται παραδόξως ἀπὸ μιὰ «μὴ σκόπιμη σκοπιμότητα». Σ.τ.μ.

14. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, *πρὶν ἂν νοῆ*, ὁ νοῦς δέν εἶναι κανένα νοητό, ὡς περὶ ἐν γραμματεῖω ὡ μὴθὲν ὑπάρχει ἐντελεχεία γεγραμμένων (*Περὶ ψυχῆς*, 429 β 30-431 α 2). Σ.τ.μ.

15. Ἡ νευτώνεια φυσικὴ ὑπέθετε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ «αἰθέρα» ὡς μιᾶς παράδοξων ἰδιοτήτων ὕλης ἐκεῖ ὅπου φαίνεται νὰ ὑπάρχει κενό (καὶ ἡ αἰσθητικὴ φυσικὴ δέχεται ὅτι ὄντως ὑπάρχει κενό), γιὰ νὰ ὑπάρχει ἓνα ὕλικὸ μέσον διάδοσης τῆς βαρύτητας. Σ.τ.μ.

16. Πιθανὴ ἀναφορά: Ἡ κριτικὴ τοῦ Μπασελάρ σὲ παράδειγμα τοῦ κερικοῦ ὡς προτύπου γιὰ τὴν σκέψη στόν Καρτέσιο, μὲ βάση τὴν νεότερη γνώση τῆς δομῆς τοῦ κερικοῦ, πού ἡ κρουσάλλωσή του μπορεῖ νὰ εἶναι κανονικὴ μόνον στὴν ἐπιφάνεια, ἐνῶ πρέπει νὰ ἔχει πρῶτα καθαρθεῖ γιὰ νὰ μελετηθεῖ. Βλ. G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, PUF, Παρίσι 1934, σ. 171 κ.ε.: μτφρ. *Τὸ νέο ἐπιστημονικὸ πνεῦμα*, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2000, σ. 167 κ.ε. Σ.τ.μ.

17. Kand von Frisch (1886-1982): Πρότεινε μιὰ ἐρμηνεία τοῦ χοροῦ τῶν μελισσῶν. Σ.τ.μ.

18. Ἡ ἀκτινοβολία ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ σύμπαντος (ἀπὸ κάθε κατεύθυνση) θεωρεῖται ἴχνος τῆς μεγάλης ἐκρηξης. Σ.τ.μ.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΓΝΟΙΑΣ

του Ζάν-Κλώντ Μισσά

II

Στήν αρχή του *Κεφαλαίου* ο Μάρξ όρίζει τίς σύγχρονες κοινωνίες ως κοινωνίες στίς όποίες «πρυτανεύει ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής». Ό όρισμός αυτός δέν είναι άσχημος υπό τόν όρο όμως νά προστεθούν κάποιες, ελάχιστα μαρξιστικές είναι αλήθεια, διευκρινήσεις.

Η καθιέρωση μιάς άκριδοϋς ήμερομηνίας γέννησης «του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής» είναι ένα από τά σημεία συνήθους διχογνωμίας τής σύγχρονης ιστοριογραφίας. Ό Μπρωντέλ συμπύκνωσε πολύ καλά τό ζήτημα όταν έγραφε μέ χιούμορ ότι ή γέννηση του καπιταλισμού πρέπει νά τοποθετείται «κάπου ανάμεσα στά 1400 μέ 1800». Πράγματι, ή ύπαρξη έμπορικων τάξεων μέ άνεπτυγμένες δραστηριότητες —στηριζόμενες συνήθως πάνω σέ χρηματιστικές τεχνικές έξαιρετικά περίπλοκες— σέ καμιά περίπτωση δέν συνιστά τήν είδοποιό διαφορά των κοινωνιών τής σύγχρονης Εϋρώπης σέ σχέση μέ άλλες. Η άρχαία Μεσοποταμία, τό Ίράκ τής δυναστείας των Άβασσιδών ή ή Κίνα των Σόνγκ —γιά νά μείνουμε μόνον σ' αυτά τά κλασικά παραδείγματα— γνώρισαν φάσεις οικονομικής άνάπτυξης πού, από πολλές πλευρές, προοιωνίζονταν τό καπιταλιστικό σύστημα.¹ Παρά ταύτα μόνον στίς συνθήκες

τής σύγχρονης Δύσης μπόρεσε νά άναδειχθεί και νά δοκιμασθεί ή ιδέα μιάς «καπιταλιστικής κοινωνίας». Ποτέ ή καπιταλιστική συστηματικότητα των έμπορικων δραστηριοτήτων δέν θά μπορούσε νά γίνει ένα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόγραμμα χωρίς τήν προοδευτική έσωτερίκευση αυτής τής ιδέας —και του αντίστοιχου φαντασιακού— από έναν αυξανόμενο πληθυσμό οικονομικών φορέων και πολιτικώς βουλευομένων παραγόντων. Τό ρεύμα αυτό ξεκίνησε από τή μεθοδική και ύπομονετική προσπάθεια νά «έξαχθούν» (Polanyi), νά όμοιογενοποιηθούν και νά συγχρονισθούν οι διάφοροι τύποι των ύπαρχουσών άγορών, προσπάθεια πού σκοπό είχε νά δώσει μορφή στή μέχρι τότε καθαρά θεωρητική ύπόθεση μιάς ένοποιημένης και αυτορυθμιζόμενης Άγοράς. Όπως τό τεκμηρίωσε ό Χίρσμαν,² ό όρισμός ενός τέτοιου φιλοσοφικού προγράμματος συνδέεται όχι μόνον μέ τά προσίδια πολιτικά προβλήματα πού αντιμετώπιζαν ήδη οι εϋρωπαϊκές μοναρχίες τής έποχής, αλλά, έπιπλέον, ή πνευματική του πραγμάτωση θά αποτελούσε ένα άνυπέρβλητο καθήκον χωρίς τήν ύπαρξη μιάς ούσιαστικής θεωρητικής μορφοποίησης, πού μόνον ή σύγχρονη Δύση έδωσε στον έαυτό της: τό ιδεώδες των πειραματικών έπιστημών τής φύσης πού γεννήθηκε τόν 17ο αιώνα και των όποιων ή όρθολογική μηχανική του Νεύτωνα, στά μά-

* Προδημοσίευση από τό υπό έκδοση βιβλίο του Jean-Claude Michéa, *L'enseignement de l'ignorance et ses conditions modernes*, έκδ. Micro-climats, 1999: Ό Ζάν-Κλώντ Μισσά είναι φιλόσοφος.

1. Αυτό δέν σημαίνει, βεβαίως, ότι ή έμπορική άνταλλαγή —γιά νά μή μιλήσουμε γιά τό μύθο άνταλλαγής είδος πρός είδος [troc]— είναι μιά φυσική σχέση. Μεγάλος άριθμός κοινωνιών τήν άγνοούσαν ή τήν κράτησαν συνηδευτά σέ περιθωριακό καθεστώς. Άπ' αυτή τήν άποψη, ή πιο άκραία περίπτωση, είναι, προφανώς, ή αυτοκρατορία των Ίνκας. Εισερχόμαστε έδώ σέ μιά περιοχή όπου πρωτοπο-

ριακό ήταν τό έργο του Μαρσέλ Μάϋς (Marcel Mauss) και του Κάρλ Πολάνυι (Karl Polanyi). Μέχρι τίς μέρες μας, γιά τήν πολιτική φιλοσοφία, τίς πιο σημαντικές αναλύσεις, θά τίς βρούμε στίς μελέτες πού διεξάγονται από τό 1982 —υπό τή διεύθυνση του Άλαίν Καγιέ (Alain Caillé) και του Σέρζ Λατούς (Serge Latouche) από τό «Άντι-χρησιμοθηρικό Κίνημα στίς Κοινωνικές Έπιστήμες» («*Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*»).

2. Βλ. Α. Hirschman, *Les Passions et les intérêts* [Τά πάθη και τά συμφέροντα], γαλ. μετάφραση PUF, 1980 και *Vers une économie politique élargie* [Πρός μιά διευρυμένη πολιτική οικονομία], έκδ. Minuit, 1986.

τια τῶν διανοουμένων τοῦ ἐπόμενου αἰώνα, θά ἀντιπροσωπεύει τήν τελειοποιημένη μορφή.

Πραγματικά, ἡ ἀνακάλυψη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, δηλαδή μιᾶς «ἐπιστήμης» τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν, θεωρήθηκε ὅτι θά ἀπέδιδε, ἐπιτέλους, ἕνα ὀρθολογικό καί ἀδιαμφισβήτητο θεμέλιο πού θά ἀποτελοῦσε τή μείζονα συμβολική συνθήκη, χωρίς τήν ὁποία κανένα καπιταλιστικό σύστημα δέν θά μπορούσε ποτέ νά ἐπιχειρηθεῖ.³ Ἀντιθέτως ἦταν ἡ ἀπουσία ἐνός τέτοιου ἰδρυτικοῦ μύθου πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἄλλες κοινωνίες,⁴ ὅποιοσδήποτε κι ἂν ἦταν ὁ βαθμός ἐμπορευματικῆς ἀνάπτυξης πού εἶχαν γνωρίσει, ἀγνόησαν αὐτή τήν ἰδιάζουσα δυτική μορφή σοφοῦ Κράτους (ἡ «ἐπιστημονική κυβέρνησις τοῦ μέλλοντος» ὅπως ἔλεγαν οἱ θετικιστές) πού μόνον αὐτή, θά μπορούσε νά θεμελιώσῃ τήν πολιτική ἀπόφαση νά διαμορφωθοῦν προοδευτικά οἱ πειραματικές συνθήκες τῆς οἰκονομικῆς

ὑπόθεσης, μέ ἄλλα λόγια τοῦ καπιταλιστικοῦ «συστήματος».

Γι' αὐτό τό καπιταλιστικό σύστημα, στήν πραγματικότητα, δέν ἀρχίζει τή μακρά καί ἀνθεκτική του ἱστορία παρά μόνον τόν 18ο αἰώνα καί τοῦτο χάρις στίς προσίδιας ἀντιφάσεις πού διαπερνοῦσαν τόν μηχανισμό τοῦ κράτους τῶν εὐρωπαϊκῶν μοναρχιῶν.⁵

III

Τό θεωρητικό δυναμικό τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας βασιζέται σέ μιᾶ ἰδέα ἀπλή καί συνάμα ἐξυπνη: γιά νά ἐξασφαλισθεῖ αὐτομάτως ἡ Εἰρήνη, ἡ Εὐημερία καί ἡ Εὐτυχία –τρία πανάρχαια ὄνειρα τῆς ἀνθρωπότητας– θά ἀρκοῦσε νά καταργηθεῖ κάθε τί πού, στά ἦθη, στά ἔθιμα καί στούς νόμους τῶν ὑπαρχουσῶν κοινωνιῶν,⁶ ὀρθωνόταν ὡς ἐμπόδιο στό «φυσικό» παίγνιδι τῆς

3. Ἡ ἐπιρροή τοῦ νευτωνικοῦ ιδεώδους στό διάβημα τοῦ Ἄνταμ Σμίθ ἔχει ἀποδειχθεῖ ἐδῶ καί πολύ καιρό. Εἶναι, ὡστόσο, διαφορετικό τό ζήτημα ἂν τό ἐπιστημολογικό μοντέλο στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Σκωτσέζος φιλόσοφος (ὅπως ἄλλωστε ἡ πλειοψηφία τῶν στοχαστῶν τῆς ἐποχῆς) ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματική πρακτική τοῦ Νεύτωνα: ὁ Jean Marejko, στή βάση μιᾶς ἐπιχειρηματολογίας πού μοῦ φαίνεται πειστική, θεωρεῖ πῶς ὄχι. Βλ. *Cosmologie et Politique*, ἐκδ. L' Age d' Homme, 1989.

4. Στήν περίπτωση τῆς Κίνας τά πολιτιστικά ἐμπόδια

στήν ἐμφάνισις τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης καί τῆς συναφοῦς ἐννοίας τοῦ «φυσικοῦ νόμου» μελετήθηκαν μέ θαυμάσιο τρόπο ἀπό τόν Joseph Needham (βλ. *Science and civilisation in China*, 1954).

5. Στή Γαλλία, οἱ πρώτες προσπάθειες πειραματισμοῦ πάνω στήν καπιταλιστική ὑπόθεση (ἡ ἀπορρύθμιση τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν) θά λάβουν χώρα μεταξύ 1764 καί 1770. Διαθέτουμε μιᾶ ἀξιοσημείωτη ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἰδρυτικῆς ἐμπειρίας στόν πρόλογο πού προτάσσει ὁ Michel Barillon στήν *Apologie de l' Abbé Galiani* τοῦ Diderot (ἐκδ. Agone, 1998).

Ἄγορᾶς. Νά υπάρξει δηλαδή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς χωρίς προσκόμματα καί νεκρούς χρόνους. Γιά νά ἐξετασθεῖ αὐτή ἡ ὑπόθεση καί γιά νά διατυπωθοῦν οἱ «νόμοι» πού ἔχουν τή φαινομενική αὐστηρότητα τῶν νευτωνικῶν προτάσεων, ὁ οἰκονομολόγος ἀναπόδραστα ὀδηγεῖται, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, στό νά περιγράψει τούς ἀνθρώπους ὡς «κοινωνικά ἄτομα» (ἢ ὡς «μονάδες»), μέ ἀπεριόριστη κινητικότητα καί ἄνυμνα ἀπό ἕνα καί μόνον ὑπολογισμό: τοῦ *καλῶς ἐννοούμενου συμφέροντος*.⁷ Ἡ θεωρητική, λοιπόν, καί πρακτική ἐγκυρότητα αὐτῆς τῆς κατασκευῆς ἐξαρτάται ἀπό τήν πραγματική ροπή τῶν ἀτόμων νά λειτουργοῦν ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ θεωρία, μέ τρόπο δηλαδή νομαδικό καί ἀτομικό.⁸ Γι' αὐτό ἡ ἐφαρμογή στήν πράξη τῆς φιλελεύθερης οἰκονομίας (πρόκειται γιά πλεονασμό) δέν προϋποθέτει μόνον τόν παράδοξο ἐκ πρώτης ὄψεως θεσμό μιᾶς πολιτικῆς αὐθεντίας, ἀρκούντως ἰσχυρῆς, ἰκανῆς νά συντρίψει ἀνελέητα ὅλα τά ἐμπόδια πού ὀρθώνει τό δίκαιο, ἡ θρησκεία καί τά ἔθιμα ὥστε νά «ἔρθει στό φῶς» ἡ ἀγορά καί νά ἐνοποιηθεῖ χωρίς σύνορα. Ἀπαιτεῖται ἐπιπλέον νά δοθεῖ μιᾶς πρακτικῆς ὑπαρξῆς στήν ἀντίστοιχη ἀνθρωπολογική μορφή: τή μορφή τοῦ ἀπολύτως «ὀρθολογικοῦ» ἀνθρώπου, δηλαδή ἐγωῖστη καί ὑπολογιστή, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀπαλλαγμένου ἀπό τίς «προκαταλήψεις», τίς «δαιμονίες» ἢ τίς «ἀρχαϊκότητες» πού δημιουργοῦν ἀναγκαστικά –σύμφωνα μέ τή φιλελεύθερη ὑπόθεση– ὅλα τά ἐμπειρικούς ὑπάρχοντα εἶδη συγγένειας, ἔνταξης καί ριζώματος.

Ὅπως μποροῦμε νά διαπιστώσουμε τό σχέδιο τῆς οἰκονομικῆς «ἐπιστήμης» (στήν πραγματικότητα, σύμφωνα μέ τήν ἐκφραση τοῦ Πῶλ Λαφάργκ, *τῆς θρησκείας τοῦ κεφαλαίου*) δέν εἶναι ξεκομμένο ἀπό τίς σύγχρονες ἀναπαραστάσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὡς προ-

νομακοῦ ἐργαλείου ἐγωῖστικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἰκανοῦ νά διαφωτίζει τό ὑποκείμενο γιά τήν «ἴδια του τήν ὠφέλεια» (Σπινόζα) καί νά βάζει τάξη πρὸς ὄφελός του στόν σάλο τῶν παθῶν. Εἶναι αὐτή ἡ φιλοσοφική ιδέα –πολύ διαφορετική ἀπό τόν «Λόγο» τῶν ἀρχαίων– πού ἐπιτρέπει, γιά παράδειγμα, νά καταλάβει κανεῖς τήν ἀνησυχητική παρατήρηση τοῦ Χιούμ σύμφωνα μέ τήν ὁποία «δέν εἶναι ἀντίθετο στόν ὀρθό λόγο τό νά προτιμᾷ τήν καταστροφή τοῦ κόσμου ὀλόκληρου ἀπό μιᾶς γρατζουνιά στό δάκτυλό μου».⁹ Ἐξηγεῖ ἐπίσης γιατί ὁ Ἐγγκελς κατάφερε νά διακρίνει στόν θρίαμβο τοῦ ὀρθοῦ λόγου «τήν ἐξιδανικευμένη βασιλεία τοῦ ἀστισμοῦ».¹⁰

V

Ἐπί τοῦ παρόντος, παρόλο πού σβήνει ἀπό τή ζωή μας, (σέ λίγο θά χαθεῖ κι ἀπ' τή μνήμη μας), καταλαβαίνουμε κάπως καλύτερα τί ἦταν πραγματικά ὁ σύγχρονος κόσμος μέχρι μιᾶς ὀρισμένης ἡμερομηνίας. Τήν οὐσιαστική του συνθετότητα, πέρα ἀπό τίς τελετουργικές ἀπλουστεύσεις τῆς ιδεολογίας, τήν συνιστοῦσε, ἀκριβῶς, αὐτή ἡ συνεχῆ ἀντίφαση μεταξύ τῶν οἰκουμενικῶν κανόνων τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος καί ἰδιαίτερης πολιτοφροσύνης (*civilité*) τῶν διαφόρων κοινωνιῶν στίς ὁποῖες ἐφαρμοζόταν.

Εἶχαμε, λοιπόν, ἕναν κόσμο στόν ὁποῖο ὁ «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς» κάθε ἄλλο παρά ἦταν ὁ ἀπόλυτος ἄρχων.¹¹ Γύρω ἀπ' αὐτόν ἐπιβίωνε ἕνα τεράστιο πλέγμα οἰκολογικῶν, ἀνθρωπολογικῶν καί ἠθικῶν συνθηκῶν ὅπου, ἀναμφίβολα, τό χειρότερο πῆγαινε μαζί μέ τό καλύτερο, πράγμα πού τώρα τό καταλαβαίνουμε ἀναδρομικά. Ὅτι δηλαδή, ἂν οἱ συνθήκες αὐτές ἐπέτρεψαν μιᾶς ἤδη σέ ὑψηλό βαθμό καπιταλιστική πα-

6. Ὁ Μπρισσό ἐπικαλούμενος τίς ἀνταλλαγές μεταξύ Γαλλίας καί ΗΠΑ –ὁ ὁποῖος θά ἀποβεῖ ἀργότερα τό κατ' ἐξοχήν παράδειγμα διεφθαρμένου ἀπό τούς τραπεζίτες ἐπαναστάτη– προσκαλεῖ ἐπίσης «νά καταστραφοῦν τά ἐμπόδια τά ὁποῖα οἱ μορφές μας, οἱ νόμοι μας καί τά ἦθη μας προβάλλουν στό ἐμπόριό μας». Βλ. Brissot, *De la France et des États-Unis*, 1787, Ἐκδόσεις CTHS, Παρίσι 1996.

7. «Ἐάν τό φυσικό σύμπαν ὑποτάσσεται στούς νόμους τοῦ κινήματος, τό ἠθικό σύμπαν δέν εἶναι λιγότερο ὑποταγμένο στούς νόμους τοῦ συμφέροντος» (Helvetius, *De l'esprit* 1758).

8. «Ἐνας ἔμπορος, ὅπως πολύ σωστά εἰπώθηκε, δέν εἶναι ἀναγκαστικά πολίτης καμιάς ἰδιαίτερης χώρας. Σέ μεγάλο βαθμό τοῦ εἶναι ἀδιάφορο σέ ποιο μέρος ἀσκεῖ τό ἐμπόριό του θά τοῦ ἀρκοῦσε ἡ πιό ἐλαφρά δυσανεξία γιά νά πάρει τήν ἀπόφση νά μεταφέρει τό κεφάλαιό του ἀπό τή μιᾶς χώρα στήν ἄλλη καί μαζί μ' αὐτό ὅλη τή βιομηχανία πού τό κεφάλαιό του ἐνεργοποιεῖ». Adam Smith,

Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations (Gallimard, 1990, σ. 231). Ἀπό τήν πλευρά τοῦ *ιδανικοῦ μισθωτοῦ* ἡ συμπληρωματική ἀρετή, προφανῶς, δέν εἶναι παρά ἡ περιβόητη «γεωγραφική κινητικότητα», δηλαδή ἡ ἰκανότητά του, χωρίς λύπη, νά διακόπτει ὅλους τούς δεσμούς πού συνδέουν ἕναν ἄνθρωπο μέ ἕναν τόπο, μέ μιᾶς κοιλτοῦρα καί ἄλλους ἀνθρώπους. Μέ λίγη πανεπιστημιακή ἐπιδεξιότητα δέν θά ἦταν πολύ δύσκολο νά παρουσιασθεῖ αὐτή ἡ ἀνικανότητα γιά ἀγάπη καί ἡ διάθεση γιά ἀχαριστία ὡς ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῆς «ἐλευθερίας».

9. Hume, *Traité de la nature humaine*, θά μποροῦσε ν' ἀποτελέσει τό ἐμβλημα τῶν χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν.

10. Ἐγγκελς, *Ἀντι-Ντύρινγκ*. Ἐξάλλου εἶναι γνωστή ἡ περιλάλητη ἀνάλυση τοῦ Ἄνταμ Σμίθ: «Δέν εἶναι ἡ εὐμενεία τοῦ κρεωπόλη, τοῦ ζυθέμπορου ἢ τοῦ ἀρτοποιοῦ πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐτοιμάσουμε τό δειπνο μας, ἀλλά οἱ φροντίδες πού αὐτοί οἱ ἴδιοι ἔχουν γιά τά συμφέροντά τους. Δέν ἀπευθυνόμαστε στήν ἀνθρωπιά τους ἀλλά στόν ἐγωισμό τους». *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Galimard, 1990, σ. 48-49.

ραγωγή, ὡστόσο αὐτή κατέστη δυνατή στό μέτρο πού, ἀνάλογα μέ τίς διαφορετικές περιστάσεις, ἔδιναν τή δυνατότητα νά περιορίζονται ἢ νά πρᾶυνονται οἱ πῶ καταστρεπτικές συνέπειες τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης. Αὐτό τό σύνθετο ἱστορικό δυναμικό καθιστᾶ πάνω ἀπ' ὄλα κατανοητή καί ἀναγνώσιμη τήν καταστατική ἀμφισημία τῶν περισσότερων ἀπό τούς θεομούς τῆς ἐποχῆς ἀρχίζοντας ἀπ' αὐτό τοῦτο τό δημοκρατικό (republicaine) Σχολεῖο.

Μιά ἀποφασιστικῆς σημασίας λεπτομέρεια τοῦ Σχολείου ἦταν, ἤδη ἐξ' ἀρχῆς, νά ὑποβάλλει τή νεότητα στίς ἐπιταγές τῆς νέας Τάξης, δηλαδή στήν ἀναδυόμενη κυριαρχία τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκουμεινικότητας καί στίς συνακόλουθες τεχνικές καί ἐπιστημονικές συνθῆκες. Κοντά στά χίλια παραδείγματα γιά τό φαινόμενο αὐτό μαρτυρεῖ ὁ ἐπίμονος ἀγώνας πού διεξήγαγε τό κοσμικό Σχολεῖο ἐνάντια στά «πατουά»* καί ἐνάντια στίς διάφορες λαϊκές ἢ τοπικές παραδόσεις οἱ ὁποῖες, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ καπιταλισμοῦ, εἶναι πάντοτε καί ἐξ ὀρισμοῦ ἀρχαϊκές καί ἱερασιαλιστικές. Τό Σχολεῖο ἦταν ἐπίσης ὁ τόπος στόν ὁποῖο παραδοσιακά ἐπικρατοῦσαν μορφές πειθαρχίας, ἐπιτήρησης καί αὐταρχικοῦ ἐλέγχου ἀναμφισβήτητα ἀσύμβατες μέ ὅ,τι ἐπιβάλλει ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν σύγχρονων ἀτόμων

—κι αὐτή τή φορά γιά λόγους πού εἶχαν νά κάνουν, κυρίως, μέ τή μακρυνή ἱστορική καταγωγή τοῦ θεομοῦ. Ἄλλά, *συνάμα*, τό δημοκρατικό Σχολεῖο φρόντιζε πραγματικά —καί ἀναμφίβολα μέ μεγάλη εὐκρίνεια— νά μεταδίδει ἕναν ὀρισμένον ἀριθμό γνώσεων, ἀρετῶν καί συμπεριφορῶν πού, ὡς τέτοιες, ἦταν τελείως ἀνεξάρτητες ἀπό τήν καπιταλιστική τάξη. Πολύ δύσκολα, γιά παράδειγμα, θά μπορούσαμε νά συναγάγουμε ὅτι ἡ ἀπόφαση γιά τή διδασκαλία τῶν λατινικῶν, τῶν ἑλληνικῶν, τῆς λογοτεχνίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ἀπέρρεε ἀπό τίς ἰδιαίτερες ἐπιταγές τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Στήν πραγματικότητα, ὁ καθένας μπορεῖ νά δεῖ ὅτι ἡ κλασική μόρφωση κυριαρχούμενη καί τροφοδοτούμενη ἀπό τά πρότυπα τοῦ θάρρους τῶν ἀρχαίων, ἢ ἀπό τά ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμιας κριτικῆς διάνοιας, εἶχε περισσότερες πιθανότητες νά διαμορφώσει κάποιον Ζάν Καβαγιές ἢ Μάρκ Μπλόκ, παρά θεατές χωρίς πνευματικές περιέργειες ἢ καταναλωτές διατεθειμένους νά συνεργασθοῦν μέ ὅλους τούς τρόπους γιά τή γοητευτική βασιλεία τοῦ ἐμπορεύματος.¹²

Πρόκειται γιά τόν εὐθραστο ἱστορικό συμβιβασμό πάνω στόν ὁποῖο στηρίχθηκαν οἱ διάφορες σύγχρονες κοινωνίες, πού, ὡστόσο, στή διάρκεια τῆς ἀξέχαστης δεκαετίας τοῦ '60, προοδευτικά συντρίφτηκε.¹³

11. Ἡ κυριότερη πλάνη τοῦ Μάρξ καί τῶν διαδόχων του (μέ ἐξαιρέση, ἴσως, τόν Γκράμσι) ἦταν ὅτι εἶχε ὑπερεκτιμήσει τόν βαθμό πραγματικῆς διείσδυσης τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων στίς κοινωνίες πού μελετοῦσαν. Ὅσο, αὐτή ἡ ὑπερεκτίμηση εἶναι μιά ἀπό τίς αἰτίες τῆς συνεχοῦς ἀνικανότητας τῆς Ἀριστερᾶς νά κατανοήσει τήν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἐπομένως νά τόν καταπολεμήσει μέ ἐξυπνο τρόπο. Μποροῦμε νά πάρουμε μιά ἰδέα, φυσικά σχετικά θολή, ἀν συμβουλευτοῦμε τά ἔργα τοῦ Ahmet Insel. Ὁ Ἴνσελ προβαίνει σέ μιά σειρά τομῆς τεκμηρίωσε ὅτι ἡ μὴ ἐμπορευματική κυκλοφορία ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη «στή σύγχρονη γαλλική κοινωνία ἕνα μέγεθος κατά προσέγγιση ἴσο μέ τά τρία τέταρτα τοῦ ΑΕΠ» (βλ. «La part du don», *Revue du MAUSS*, 1993). Χρήσιμη εἶναι γιά τό θέμα μας ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἔργου τῶν Alain Caillé, «Comment on écrit l'histoire du marché» στό *Splendeurs et misères des Sciences Sociales*, [Αλαίν Καγιέ, «Πῶς γράφεται ἡ ἱστορία τῆς ἀγορᾶς»], ἐκδ. Droz, 1986, ὅπως ἐπίσης τά ἔργα τῶν Serge Latouche, *L'autre Afrique, entre don et marché*, ἐκδ. Alber Michel, 1998 [Σέρζ Λατούς, «Ἡ ἄλλη Ἀφρική, ἀνάμεσα στό δῶρο καί τήν ἀγορά»] καί Arno Mayer, *La Persistance de l'Ancien Regime*, ἐκδ. Flammarion 1983 [Ἄρνο Μαγιέρ, «Ἡ διατήρηση τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος»].

12. Θά ἀρκοῦσε, ἀντίθετα, νά περιστείλει κανεῖς αὐτές τίς ἀνθρώπινες καταστάσεις σέ ἀπλό *συμβολικό κεφάλαιο*, σημάδι ἀστικής διάκρισης (ἐργασία πού, στή δεκαετία τοῦ '60, ἀνατέθηκε στόν ἀπλοϊκό Μπουρντιέ) πού θά προσέφερε στό κεφάλαιο τό ἰδεολογικό πρόσημο γιά τήν κατάλυσή του μόλις οἱ συναφεῖς πρὸς τήν ἀποδοτικότητα

καί τόν πολιτικό ὑπολογισμό ἀπαντήσεις θά τήν καθιστοῦσαν ἀπαραίτητη. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἐπίπτωση (ἢ ἡ πρώτη λειτουργία) τῆς ὑπερεκτίμησης πού ἀναφέρθηκε πῶ πάνω: σέ μιά πρώτη φάση διακηρύσσεται ὅτι τό Σχολεῖο δέν εἶναι ἤδη τίποτε ἄλλο παρά ἐργαλεῖο στήν ὑπηρεσία τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Μετά ταῦτα, ἐνοχυμένη ἀπ' αὐτή τή φαινομενική ριζοσπαστικότητα, στό ὄνομα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικαπιταλισμοῦ, ἐρχεται ἡ ἀπαίτηση τῆς ἐξαφάνισης ὅλων τῶν στοιχείων πού στήν παραγματικότητα στέκονται ἐμπόδιο στήν ἐξάπλωση τῆς βασιλείας τοῦ ἐμπορεύματος. Κι αὐτό δέν εἶναι παρά ἡ μόνιμη μέθοδος τῶν *κοκκινοφρουρῶν τοῦ κεφαλαίου*.

13. Ἀπό πού προέρχεται ἡ ἀπαράμιλλη μαγεία τῆς χολυγουντιανῆς μουσικῆς κωμωδίας, τῶν φίλμ γουέστερν, τοῦ Τζών Φόρντ ἢ τοῦ Χάγουντ Οὐάκς, τῶν κινηματογραφικῶν ἔργων τοῦ Λούμπιτς καί τοῦ Κάπρα; Ἡ ἀκόμα ἡ μαγεία τῆς τζάζ τοῦ Ντουκ Ἑλλιγκτον καί τοῦ Κούντ Μπάξ; Ἀπλοῦστατα ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτά τά ἔργα μέ θαυμάσιο τρόπο ἤξεραν νά ἐρμηνεύουν μιά προνομιακή στιγμή ἰσορροπίας πού γνώρισαν ὅλες οἱ σύγχρονες κοινωνίες, —σέ συνθήκες κάθε φορά ἰδιόμορφες— μεταξύ τῆς ἀναγκαίας τρέλας γιά τήν ἐλευθερία καί στήν ὑποχρέωση σεβασμοῦ τοῦ δημόσιου «διαμονίου». Αὐτή ἡ ἱστορική στιγμή προφανῶς δέν ἀντιστοιχεῖ σέ μιά *ιδανική κοινωνία*, ἀλλά, πράγμα πού δέν εἶναι ἀσχετο, σέ μιά κοινωνία πού εἶχε *τή δυνατότητα νά ἐξιδανικεῖται* διότι ἡ ἐλευθερία δέν εἶχε ἀκόμη πραγματικά τήν εὐκαιρία νά κάνει γνωστή τήν ἀσχημη πλευρά της. Γι' αὐτό ἡ λαϊκή τέχνη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἐξακολουθεῖ νά μᾶς ἀσκεῖ —γιά νά ἐπαναλάβουμε τή διατύπωση τοῦ Μάρξ— *τήν αἰώνια ἔλξη τῆς στιγμῆς πού δέν θά ξανάρθει πιά*.

VI

*Τρέχα πió γρήγορα σύντροφε,
ó παλιός κόσμος είναι πίσω σου*

Σύγχρονη παροιμία

Στήν περίπτωση τών συνθηκών τής Γαλλίας προφανώς ήταν τά γεγονότα του Μάη του '68 –άν βέβαια τά εξετάσουμε από τήν πλευρά πού έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης, δηλαδή από τήν κυρίαρχη πλευρά τους¹⁴ πού αντιπροσωπεύουν τήν προνομακή και έμβληματική στιγμή τών σύγχρονων κοινωνιών. Υπήρξε ή *Μεγάλη φιλελευθερο-ελευθεριακή Έπανάσταση* (σύμφωνα μέ τήν έξοχη έκφραση του Σέζ Ζυλί, αλλά στό στόμα του έγκωμιαστική) πού είχε ως αποτέλεσμα νά νομιμοποιήσει, μέ ένα ομπάρο και συνολικά, τίς διάφορες μορφές τής προκαπιταλιστικής κοι-

νωνικότητας. Στήν πραγματικότητα οί μορφές αυτές ήταν έξαιρετικά διαφορετικές ως προς τήν προέλευση και τή φύση τους, άνισης σπουδαιότητας και για τούς λόγους αυτούς σχημάτιζαν ένα ιστορικό και πολιτιστικό σύνολο πού είναι αδύνατο νά απλουστευτεί. Διακηρύσσοντας προς πάσα κατεύθυνση τόν *έξισωτικό αρχαισμό* τους έδωσαν τά αναγκαία πνευματικά όπλα για τήν ίση εξαφάνισή τους, τήν ίδια στιγμή. Έτσι, χάρη σέ μιá από εκείνες τίς πανουργίες πού απλόχερα χαρακτηρίζουν τόν έμπορευματικό όρθό λόγο, ή κατάλυση όλων τών επικρατούντων πολιτιστικών προσκομμάτων, χωρίς τήν αντίρρηση τής οικονομίας, τά γεγονότα του Μάη εμφανίστηκαν παραδόξως ως τό πρώτο καθήκον τής αντικαπιταλιστικής επανάστασης. Πρέπει νά πει κανείς ότι ή θαυμαστή φλόγα τής χαρᾶς πού άναψε –και όπου ό καθένας προσκλήθηκε νά ξεφορτωθεί τό ένοχλητικό του παρελθόν– έγγυόταν σέ ορισμένους πλείστα όσα ψυχολογικά ενεργήματα πού

ἔμοιαζαν πολύ οὐσιαστικά. Ἀποδεχόμενοι εὐλαβῶς νά ὑποταχθοῦν στίς προσταγές τῶν πιά καθγιασμένων σύγχρονων ἱερέων Δέλτων —ὅπως «ἀπογορεύεται τό ἀπαγορεύειν»— ἡ νεολαία τῶν νέων μεσαίων τάξεων, δηλαδή ἐκεῖνη πού, ὡς πρὸς τό κύριο, *κατεῖχε τό προσηκίνο* (καί πού δέν τό ἐγκατέλειψε καθώς μεγάλωσε στά χρόνια) ἀνακάλυπτε μιά ἐλευθερία, ἐπιτέλους, στά μέτρα της: τήν ἐλευθερία στό νά ξεκόβει κανεῖς ριζικά —τό λιγότερο, ν' ἀλλάζει συνειδητοποίηση γιά τά πράγματα—¹⁵ ἀπό ὅλες τίς ὑποχρεώσεις πού συνεπάγεται ἡ συγγένεια, ἡ ἔνταξη καί μ' ἓνα γενικό τρόπο μιά γλωσσική ἠθική ἢ πολιτιστική κληρονομιά. Ἔτσι, βεβαίως, ἦρθε καί τό μεθυστικό συναίσθημα πού ὁ καθένας θά ἤθελε νά ξαναζήσει, καί πού *κατ' ἀρχάς* συνοδεύει πάντοτε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ρήξεις.

Σ' αὐτές τίς ριζικά νέες συνθήκες καί στή βάση τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἐπιθυμίας καί τῆς εὐτυχίας πού τοὺς ἀντιστοιχοῦσε ἡ *κατανάλωση*, πού ὡς ἐκεῖνη τή στιγμή δέν ἦταν παρά μιά ιδιαίτερα στιγμή τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, ἔγινε ἐπιτέλους αὐτό πού εἶναι στίς μέρες μας παντοῦ: ἓνας *καθ' ὀλοκληρίαν* τρόπος ζωῆς —ἡ ἰδεοληπτική καί παθιασμένη ἀναζήτηση τῆς ἀνέναντα ἀναστελλόμενης ἀπόλαυσης τοῦ ἐλλείποντος ἀντικειμένου— διεκδικούμενου ὡς τέτοιου στήν πράξη, καί δοξολογούμενου φαντασματικά σάν μιά χειραφετητική κουλτούρα. *Τά πάντα καί ἀμέσως! Πάρτε τίς ἐπιθυμίες σας γιά πραγματικότητα! Ἀπολαῦστε χωρίς ἀναστολές, καί νά ζητε χωρίς νεκρούς χρόνους!* Καί χίλιες ἄλλες οἰδιπόδειες χαζομάρες πού ταχύτατα ἔγιναν τό ὕλικό βάσης τῶν στελεχῶν τοῦ ἐμπορικοῦ μάρκετινγκ.

* Ἄν δέν γνωρίζαμε τόσο καλά τήν ἐκπληκτική δύναμη τῆς ἀλλοτριώσεως θά ἀναρωτιόμαστε ἀκόμη —ὑστερα ἀπό τόσο παγωμένο νερό πού κύλησε κάτω ἀπό τίς γέφυρες— πῶς συνέβη ὥστε ὀρισμένοι νά καταφέρουν ὡς τό τέλος νά μὴ βλέπουν ὅλα ὅσα πραγματοποιήθηκαν πάνω σ' αὐτήν τήν *tabula rasa*.¹⁶ Αὐτή, ἀκριβῶς ἀποτέλεσε ἰδανικό θεμέλιο πάνω στό ὅποιο τά μεγάλα σαρκοδόρα τῆς διομηχανίας, τῶν μίντια καί τοῦ χρήματος, μέ τή συνενοχή τῶν διεθνῶν θεσμῶν τους (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Γραφεῖο, ΟΑΣΑ, G7, μετέπειτα Ὁργανισμός Παγκόσμιου Ἐμπορίου κλπ.) καί ἐπίσης τῆ συνενοχή, λιγότερο ἢ περισσότερο ἐνθουσιαστική, ὄλων τῶν δυτικῶν πολιτικῶν τάξεων, μπόρεσαν νά ἀναλάβουν τήν οἰκοδόμηση, μέ ὅλη τους τή πνευματική ἡσυχία, μιᾶς συνθετικῆς κυβερνοκοινωνίας, τῆς ὁποίας τό μόνο πρόσταγμα εἶναι τό παλαιό ἔμβλημα τοῦ λογιστῆ Γκουρνάι (Gournay, 1712-1759): *Laisser, faire laisser passer*.

δηση εἶναι ἀπολύτως ἀπατηλή. Ὅταν οἱ ἀπαγορεύσεις πού μιά ὀρισμένη κουλτούρα καταδηλώνει ἄμεσα αἰρονται ἀπλῶς καί ἡ δεδηλωμένη παράδασή τους γίνεται ἡ κύρια μορφή τῆς παραδοχῆς τους (ἀπό κανενός τό μυαλό δέν θά περνοῦσε στίς μέρες μας νά βλασφημῆσαι τοὺς θεοὺς Ὀντίν καί Θῶρ, ἔγραφε ὁ Τσέστερτον) αὐτό πού καταδικάζεται μὴ τυχόν καί γίνε δέν εἶναι διόλου ἢ εὐτυχισμένη Ἀρχαδία, πού ἀνήγγειλαν οἱ πιά ἀπλοῖκοι ὀπαδοὶ τοῦ Ράικ ἀλλά, ἐντελῶς ἀντίθετα, ἐκεῖνη ἡ τυραννία τοῦ ἀσυνείδητου πού μπορεῖ νά μετατρέψει τήν ὁποιαδήποτε ἀνθρώπινη ὑπαρξη στόν τελευταῖο τῶν σκλάβων.

16. *Taboula rasa*, πιά καθαρή ἀκόμη ὅταν λίγα χρόνια ἀργότερα κατέρρευσε ἡ κύρια λενινιστική αὐτοκρατορία. Αὐτοκρατορία πού, στήν πράξη, δέν ἦταν παρά *μίμηση κράτους*, ἄρα ἀναγκαστικά πιά αἰμοσταγῆς καί πιά ἀδέξια, μέ τίς πιά βλαβερές κοινωνικές συνέπειες τοῦ ἐμπορευματοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ξεκινώντας ἀπό τήν καταστροφὴ κάθε πολιτοφροσύνης.

ἠΑΥΓΗ

Διαβάσετε
τὴν *Αὐγή*

Τὰ *Ἐνθέματα*

τῆς Κυριακῆς
στὴν *ΑΥΓΗ*

14. Ὅσο γιά τήν κυριαρχούμενη πλευρά τους —καί μὴ ἐκμεταλλεύσιμη— τοῦ Μᾶη τοῦ '68, εἶναι μιά διαφορετικὴ ἱστορία πού κάθε ἄλλο παρά ἔχει γραφτεῖ.

15. Ἐννοεῖται ὅτι τίς περισσότερες φορές αὐτὴ ἡ συνεί-

ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

Γιατί η Μικρασιατική Καταστροφή πάει να μετονομασθεί «γενοκτονία των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους»; Γιατί επί ογδόντα χρόνια τό όνομα «Καταστροφή», πού έδωσαν άυθορμήτως οί Έλληνες στά άποτελέσματα του έλληνοτουρκικού πολέμου 1919-1922 καί στίς τραγικές διώξεις εις βάρος του έλληνισμού τής Μικρασίας, θεωρήθηκε έθνικός ένδοτισμός; Γιατί η Βουλή των Ελλήνων, κι ένω ουδείς μέχρι τώρα είχε διανοηθεί κάτι τέτοιο, όμόφωνα έψήφισε τό νόμο 2645/98 μέ τόν όποιο «*ορίζεται ή 14η Σεπτεμβρίου κάθε έτους ως ήμέρα έθνικής μνήμης τής γενοκτονίας των Ελλήνων τής Μικράς Ασίας από τό Τουρκικό κράτος*»; Αφού ό νόμος αυτός «κοιμήθηκε» επί δύο χρόνια πρό ήμερών οί συναρμόδιοι ύπουργοί προώθησαν σχέδιο Προεδρικού Διατάγματος μέ τό όποιο ορίζονται τά τής «*ήμέρας έθνικής μνήμης*», κυρίως τά τής όργανωμένης έθνικιστικής-τουρκοφαγικής προπαγάνδας στά Σχολεία. Κι άπ' αυτή τήν άποψη τό πράγμα γίνεται πολύ σοβαρό.

Άξίζει νά σημειωθεί ότι η μετονομασία στή Βουλή ήταν όμόφωνη: ύπερ ψήφισαν καί οί βουλευτές του ΚΚΕ καί του ΣΥΝ παρόλο πού οί εκπρόσωποι τους (Μ. Κωστόπουλος καί Ν. Λουλέ αντίστοιχα) εξέφρασαν σοβαρές έπιφυλάξεις, πού όμως έρχονταν σέ πλήρη αντίφαση μέ τήν εκ μέρους τους υπερψήφιση του νόμου. Πρέπει επίσης νά έπισημανθεί ότι αυτός ό νόμος ψηφίστηκε χωρίς καμιά συζήτηση, χωρίς νά εκφραστεί ή κοινωνία, ή έπιστημονική κοινότητα, χωρίς νά γίνει ή παραμικρή διερεύνηση του θέματος ούτε καν μέσα στά κόμματα. Έτσι, στή βάση μιās άνεκδιήγητης έκθεσης τής πρότασης νόμου τριών βουλευτών του ΠΑΣΟΚ (βλ. κείμενο έκθεσης πιό κάτω) ή βουλή μετετράπηκε σέ επίσημο ιστοριογράφο πού άποφαίνεται διά νόμου, για τό νόημα τής ιστορίας άρα ύποχρεωτικό για όλους. Διότι ό χαρακτηρισμός μιās ιστορικής φάσης, μιās έθνικής τραγωδίας μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο είναι καθορισμός του νοήματος τής ιστορίας, κάτι πού δέν ύπάγεται στή δικαιοδοσία τής Βουλής, καί γενικότερα τής πολιτικής.

Μήπως, τάχα, έκαναν τίποτε διαφορετικό τά σταλινικά διατάγματα για

Ήταν ή Μικρασιατική Καταστροφή μιá γενοκτονία;

του Άντώνη Μπρεδήμα

Η γενοκτονία αποτελεί ένα έγκλημα κατά τής ανθρωπότητας ιδιαίτερα σοβαρό. Στο νομικό επίπεδο άναγνωρίστηκε τό 1948 μέ τή «*Σύμβαση για τήν πρόληψη καί τιμωρία του έγκλή-*

ματος τής γενοκτονίας», πού προσδιορίζει ότι είναι γενοκτονία όποιαδήποτε από τίς έξής πράξεις πού ενεργείται μέ τήν πρόθεση μερικής ή όλικής καταστροφής έθνικής, έθνοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

τό νόημα τῆς ἱστορίας, Τά θέματα τῆς ἱστορικῆς γνώσης πρέπει νά μένουν ἀνοιχτά, εἶναι θέματα προβληματισμοῦ, ἔρευνας, μιᾶς συνεχοῦς προσπάθειας γιά τήν ὅσο δυνατόν καλύτερη τεκμηρίωση τῆς συλλογικῆς αὐτογνωσίας. Δέν εἶναι ἀρμοδιότητα τῆς πολιτικῆς ν' ἀποφασίσει ἄν π.χ. στό Βυζάντιο ὑπῆρχε ἡ ὄχι ὁ ἄσιατικός τρόπος παραγωγῆς, ἄν τό '21 εἶχε ἡ ὄχι κοινωνική σημασία κ.ο.κ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἐμφανῆς ἡ ὑπόρρητη πολιτική σκοπιμότητα τῆς περὶ γενοκτονίας ἐκστρατείας: νά σιγματισθεῖ τό τουρκικό κράτος μέ τό ἐγκλημα τῆς γενοκτονίας ὥστε ν' ἀποτραπεῖ ἡ πολιτική χαμηλῶν τόνων καί ἡ δημιουργία κλίματος προσέγγισης Ἑλλάδος-Τουρκίας. Ἡ διαφορετικά νά χρησιμοποιηθοῦν διώξεις καί οἱ σφαγές εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας προκειμένου νά ἐξυπηρετηθοῦν σημερινές ἐθνικιστικές ἐντάσεις. Ἐκεῖ καταλήγει, τελικά, αὐτή ἡ ἀνασημασιοδότηση τῆς ἱστορίας.

Τό σύνολο τῶν «ἐπιχειρημάτων» μέ τό ὅποιο πάει νά στοιχειοθετηθεῖ ἡ «γενοκτονία» ἐμπεριέχονται στήν πρόταση νόμου τῶν τριῶν βουλευτῶν. Ὅσα γράφηκαν τίς τελευταῖες μέρες στόν Τύπο ἢ εἰπώθηκαν στά κανάλια ἀπό γνωστούς ἐθναμύνοντες δέν προσθέτουν τίποτε οὐσιαστικό στήν ἱστορική ἔρευνα. Ἀπλῶς καταργοῦν τό πρόβλημα τῆς ἀνάμειξης τῆς Ἑλλάδος στόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1919-20, καί ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἐθνικῆς ἀμνησίας. Καί τότε γιατί ἐκτελέστηκαν οἱ ἔξι; Ἀπλῶς, τώρα ἡ κυβέρνηση ἀναλογιζόμενη –κατόπιν ἐορτῆς– καί τίς συμβατικές τῆς ὑποχρεώσεις (συνθήκη Λωζάνης, ἀπόφαση τοῦ ΟΗΕ, 1948) ἀλλά καί τίς πολιτικές συνέπειες τοῦ ἄφρονος ἐγχειρήματός της προσπαθεῖ νά βρεῖ τρόπο νά ἀπεμπλακεῖ. Νά τῆς τό εὐχηθοῦμε.

Ὁ ἀναγνώστης ἐκτός ἀπό τήν αἰτιολογική ἔκθεση τῆς πρότασης νόμου τῶν τριῶν βουλευτῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ θά βρεῖ παρακάτω ἕνα ἄρθρο νομικῆς καί ἱστορικῆς τεκμηρίωσης τοῦ καθηγητῆ Ἀντώνη Μπρεδήμα ἀπό τό ὅποιο συνάγεται πόσο ἀστήρικτος εἶναι ὁ χαρακτηρισμός «γενοκτονία», στή συγκεκριμένη περίπτωση. Θά βρεῖ ἐπίσης δύο ἄρθρα, ἕνα δημοσιευμένο στό «Ἐνθέματα» τῆς *Αὐγῆς* (18 Φεβρ. 2001) καί ἕνα στό *Νέα* τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη.

φόνος, σοβαρή βλάβη τῆς σωματικῆς ἢ διανοητικῆς ἰκανότητας, ἐκ προθέσεως ὑποβολή τῆς ὁμάδας σέ συνθήκες διαβίωσης πού μποροῦν νά ἐπιφέρουν πλήρη ἢ μερική καταστροφή της, καθῶς καί ὀρισμένες ἄλλες.

Ἡ Σύμβαση δέν ἰσχύει ἀναδρομικά, οὔτε φαίνεται νά ἀντανανκᾶ παλαιότερο ἐθιμικό δίκαιο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1922). Στό πολιτικό ἐπίπεδο δέν ἐμποδίζεται κανεῖς νά μιλά γιά γενοκτονία καί γιά τήν ἐποχή αὐτή,

ὅπως ἔγινε λ.χ. μέ τούς Ἀρμένιους, πρέπει ὅμως νά λαμβάνει ὑπόψη τά στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς Σύμβασης τοῦ 1948.

Ἡ Σνήθως ἡ διαπίστωση τῶν ἀντικειμενικῶν στοιχείων τῆς γενοκτονίας (φόνου κ.ἄ. σέ ἐκτεταμένη κλίμακα) δέν παρουσιάζει ἰδιαίτερα προβλήματα. Ἀντίθετα, ἡ ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης πρόθεσης καταστροφῆς τῆς ομάδας ἀποτελεῖ λεπτό θέμα, ἰδιαίτερα ὅταν οἱ φόνου κλπ. δέν ἔχουν προσλάβει πολύ μεγάλη ἔκταση καί ἐνεργοῦνται στό πλαίσιο μιᾶς ἐνοπλης σύρραξης. Γιατί εἶναι δύσκολο νά ἀποδειχθεῖ ἂν γίνονται μέ πρόθεση καταστροφῆς ἢ ἂν ἀποτελοῦν πράξεις ἀνταπόδοσης (ἐκδίκησης) κατά τῶν μελῶν τῆς ομάδας, λ.χ. γιά (ὑπαρκτή ἢ ἀνύπαρκτη) πρόθεση ἀπόσχισης. Στήν περίπτωση τῶν Ἀρμενίων (1915) καί πῶ πρόσφατα στή Ρουάντα (1993-94), τόσο ἡ ἔκταση τοῦ ἐγκλήματος ὅσο καί οἱ ἱστορικές καί δικαστηριακές ἀποδείξεις ἀντίστοιχα δείχνουν τήν ὑπαρξη γενοκτονίας. Τό ἴδιο ὅμως δέν μπορεῖ, λ.χ., νά λεχθεῖ γιά τήν περίπτωση τοῦ Κόσοβο.

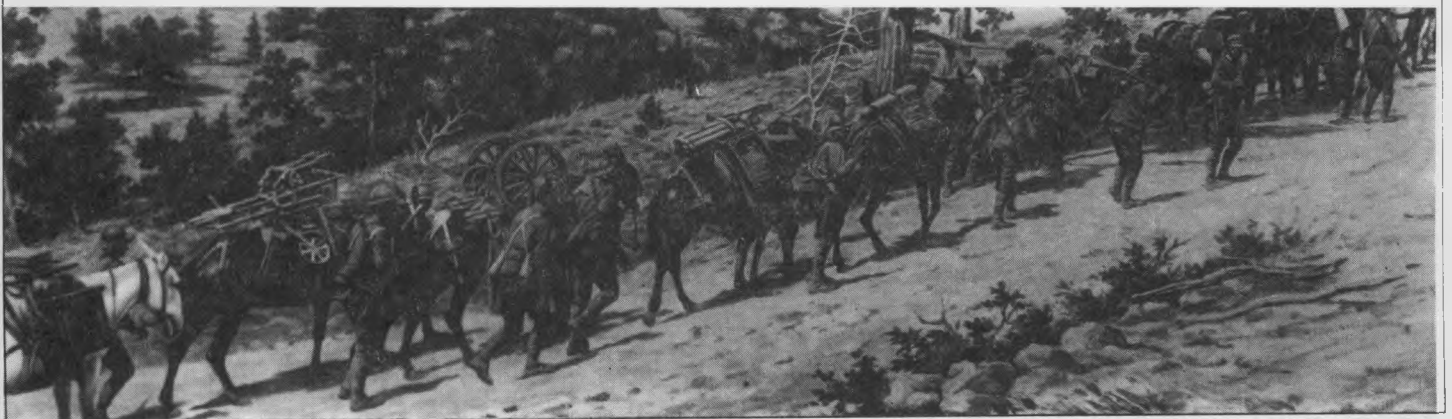
Ὡς πρός τή Μικρασιατική Καταστροφή, γιά νά χαρακτηριστεῖ ὡς γενοκτονία, θά πρέπει νά θεμελιωθοῦν καί τά δύο στοιχεῖα αὐτῆς: ἐκτεταμένα ἐγκλήματα (φόνου κλπ.) κατά τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας καί, κυρίως, ἡ πρόθεση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης νά καταστρέψει τούς μικρασιάτες Ἑλληνες ὡς ομάδα μερικῶς ἢ ὀλικῶς. Εἶναι, κατά τήν ἐκτίμησή μου, δύσκολο νά θεμελιωθεῖ ὅτι τά ὅποια ἐγκλήματα ἔγιναν μέ αὐτή τήν πρόθεση καί ὄχι ὡς συνέπεια τοῦ ὄλου κλίματος ἐχθρότητας καί ἐκδικητικότητας πού δημιουργήθηκε μέ τή Μικρασιατική ἐκστρατεία.

Ἀσφαλῶς μπορεῖ κανεῖς νά ὑποστηρίξει ὅτι κεντρικός στόχος τοῦ κινήματος τῶν Νεότουρκων καί τοῦ κεμαλισμοῦ ἦταν ἡ χρησιμοποίηση βίας (περιλαμβανομένων καί ἐκτεταμένων σφαγῶν), προκειμένου νά ἐπιλύσουν τίς διαφορές μέ τίς μή τουρκικές ἐθνοτικές ομάδες, προϊόν δέ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἦταν ἀκριβῶς ἡ σφαγή τῶν Ἀρμενίων. Μποροῦμε μήπως νά βασίσουμε τήν ὑπαρξη πρόθεσης καταστροφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου σ' αὐτή τή διαπίστωση;

Ἐκτιμῶ ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησης δέν ἦταν ἡ μερική ἢ ὀλική καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ διά σφαγῶν, ἀλλά ἡ ἐπίλυση τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος μέ τήν ἐκδίωξή του ἀπό τά πάτρια ἐδάφη. Συνιστᾷ ἄραγε αὐτή ἡ ἐξαναγκαστική μεταφορά πληθυσμοῦ –αὐτή ἡ ξεχασμένη «ἐθνοκάθαρση»– στοιχεῖο τοῦ ὀρισμοῦ τῆς γενοκτονίας; Ἄν μπορούσε νά θεμελιωθεῖ ὅτι ἔγινε μέ τρόπο ὥστε νά ὑποβληθεῖ ὁ ἑλληνικός πληθυσμός σέ συνθήκες διαβίωσης πού στόχευαν στήν καταστροφή του, θά μπορούσε νά στηριχθεῖ ἐνδεχομένως ὁ ἰσχυρισμός αὐτός. Ὅμως, ἡ ἐκδίωξη τῶν Ἑλλήνων ἔγινε ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον στό πλαίσιο τῆς (ἀναγκαστικῆς) «ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν» τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης (1923) (1,5 ἐκατ. Ἑλληνες ἐναντι 400.000 Τούρκων), μέ πρόβλεψη μάλιστα γιά οἰκονομική ἀποζημίωση (συνδέποτε πραγματοποιηθεῖσα πλήρως). Ἡ δέ Συνθήκη τῆς Λωζάννης θεωρήθηκε ὡς ἓνα ἀξιοπρόσεκτο προηγούμενο «συντεταγμένης» ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν; παρ' ὅτι ἐπισημάνθηκαν ἤδη ἀπό τότε τά δεινά πού θά ἐπέφερε ἡ λύση αὐτῆς τῆς ἐθνοκάθαρσης στούς ἐνδιαφερόμενους πληθυσμούς.

Ἐν κατακλείδι, τά ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἑλληνες τῆς Μ. Ἀσίας τό 1922-23 μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς παραβιάσεις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἢ ὡς ἐγκλήματα πολέμου ἢ καί ἐγκλήματα κατά τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλά δέν φαίνεται νά συνιστοῦν γενοκτονία.

Αὐτό φυσικά δέν σημαίνει ὅτι πρέπει, ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος, νά διαγραφοῦν ἀπό τή μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅπως ἐξἄλλου δέν πρέπει κανεῖς νά ἀναμένει ὅτι θά διαγραφοῦν ἀπό τή μνήμη τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ οἱ –μικρότερης μέν κλίμακας, ὑπαρκτές ὅμως– παραβιάσεις πού ἔγιναν σέ βάρος τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ κατά τή Μικρασιατική ἐκστρατεία. Ἀλλά, ἂν θέλει κανεῖς νά κοιτᾷ πρός τό μέλλον, καί ὄχι μόνο πρός τό παρελθόν, θά πρέπει νά ἐνοστερνωθεῖ αὐτό πού πρότεινε πρόσφατα συναδέλφος πανεπιστημιακός: Νά ἀναγνωρίσουν οἱ δύο λαοί τά ὅσα ἔγιναν σέ βάρος τοῦ καθενός καί νά ζητήσουν συγγνώμη γι' αὐτά.

Γιατί ἀπό τήν Καταστροφή στή «Γενοκτονία»;

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Τί εἶναι γενοκτονία; Ὁ λόγος κατ' ἀρχήν στά λεξικά:

- Τό Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Δημητράκου, πού ἄρχισε νά συντάσσεται τή δεκαετία τοῦ '30 καί ὁλοκληρώθηκε τή δεκαετία τοῦ '60, δέν περιέχει τό λήμμα «γενοκτονία». Κι ὡστόσο εἶχε προηγηθεῖ καί ἡ γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων καί ἡ Μικρασιατική Καταστροφή. Οὔτε στή *Συναγωγή Ἑλληνικῶν Λέξεων* τοῦ Κουμανούδη (1899) ὑπάρχει ἡ λέξη. Ὁ Κουμανούδης τουλάχιστον δέν τή συνάντησε σέ κάποιο νεοελληνικό κείμενο, ἀπό τό 1453 ὡς τίς μέρες του. Οὔτε τοῦ Σταματάκου τό *Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (1943) περιέχει λήμμα «γενοκτονία». Ἐπίσης τό Μέγα Λεξικό τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δέν περιέχει σχετικό λήμμα.

- Ἡ λέξη ἀπαντᾶται μόνον στά νεότερα λεξικά. Ἔτσι: Τό *Λεξικό τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς* τοῦ Ἰδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1998) λέει: «γενοκτονία, γένος + κτονία (κατά τό ἀνθρωποκτονία: «ἐγκλημα πού διαπράττεται μέ σκοπό τή συστηματική ἐξόντωση μιᾶς ομάδας ἀνθρώπων πού ἀνήκουν στό ἴδιο ἔθνος, στήν ἴδια φυλή ἢ στήν ἴδια θρησκεία. Ἡ γενοκτονία τῶν Ἑβραίων ἀπό τούς ναζί. Ἡ γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων ἀπό τούς Τούρκους»»). Τό λεξικό δέν ἀναφέρεται σέ κάποια «γενοκτονία» Ἑλλήνων ἀπό τούς Τούρκους.

- Τό Νέο Ἑλληνικό Λεξικό τῆς Σύγχρονης Δημοτικῆς Γλώσσας τοῦ Ἐμμ. Κριαρά ὀρίζει τή γενοκτονία ὡς τή «μεθοδική ἐξόντωση ἐνός λαοῦ ἢ φυλῆς: γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων ἐγκληματική / σκόπιμη / συστηματική». Οὔτε στήν ἀντίληψη τοῦ Ε. Κριαρά ὑπέπεσε ἀξιωμαθημένητη περίπτωση γενοκτονίας Ἑλλήνων ἀπό τούς Τούρκους.

- *Λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Τεγόπουλου: ἡ γενοκτονία ὀρίζεται ὡς ἐξόντωση γένους ἢ φυλῆς, χωρίς νά παρατίθεται κάποιο ἱστορικό παράδειγμα.

- Τέλος τό *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη (1998) ἀναφέρει «γενοκτονία: γένος + κτονία [κτείνω 'φονεύω'], ἡ συστηματική καί ὁλοκληρωτική ἐξόντωση τῶν Κούρδων ἀπό τούς Τούρκους, ἡ γενοκτ. τῶν Ἑβραίων ἀπό τούς Τούρκους, ἡ γενοκτ. τῶν Ἑβραίων ἀπό τούς Ναζί». Οὔτε ἐδῶ μνημονεύεται γενοκτονία Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας ἀπό τούς Τούρκους.

Κατά τούς λεξικογράφους, λοιπόν, δέν ὑπάρχει γενοκτονία Ἑλλήνων ἀπό τούς Τούρκους στή Μ. Ἀσία, παρόλο πού ὅλοι γνωρίζουν ὅτι καί πρὶν τή Μικρασιατική Καταστροφή καί κατά τόν πόλεμο ὑπῆρξαν

μαζικοί διωγμοί καί σφαγές κατά τῶν Ἑλλήνων. Ἐγνώριζαν δηλαδή ὅτι γενοκτονία δέν εἶναι κάθε περίπτωση σφαγῶν καί κατατρογῶν πού ὑφίσταται ὁ ἄμαχος πληθυσμός σέ ὅλους τούς πολέμους, ἀλλά ἡ συστηματική, ἢ ἐκ προθέσεως, ἐξόντωση ὡστε νά ἐξαφανισθεῖ ἀπό προσώπου τῆς γῆς μιᾶ ὀρισμένη φυλή, ἓνα ἔθνος, μιᾶ θρησκευτική ἢ ἄλλη ομάδα. Ἡ γενίκευση τοῦ ὄρου θά συνεπαγόταν τήν ἐξομοίωση πολύ διαφορετικῶν ἱστορικῶν περιπτώσεων καί ἐντέλει τήν ὑποβάθμιση καί τή σχετικοποίηση τῶν πραγματικῶν περιπτώσεων γενοκτονίας, ὅπως τῶν Ἑβραίων ἀπό τούς Ναζί. Θά ἄνοιγε ἔτσι ὁ δρόμος γιά ἓναν γενικευμένο ἱστορικό ἀναθεωρητισμό, ὅπως ἐπιχειρεῖ τά τελευταῖα χρόνια ἓνα ὀρισμένο ρεῦμα τῆς γερμανικῆς (καί ὄχι μόνο) ἱστοριογραφίας (Νόλτε κλπ.), πού μέσα ἀπό τή σχετικοποίηση εἶτε τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐξολοθρευθέντων Ἑβραίων στά στρατόπεδα συγκέντρωσης (τά 6 εκατομμύρια γίνονται μόλις 2 εκατ.) εἶτε τήν ἀμφισβήτηση ὀρισμένων πρακτικῶν ἐξολόθρευσης (π.χ. οἱ θάλαμοι τῶν ἀερίων, ἄρα προμελέτη, σχεδιασμός καί συστηματική ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου –βλ. «τελική λύση»–) εἶτε, τέλος, μέ τή διόγκωση τοῦ ἀριθμοῦ ἀμάχων πού σκοτώθηκαν ἀπό τούς συμμαχικούς βομβαρδισμούς τῶν γερμανικῶν πόλεων καί βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων στή διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οἱ ἰδεολογικές καί πολιτικές σκοπιμότητες τοῦ ἱστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ εἶναι προφανεῖς: Μέ τή σχετικοποίηση τῆς γενοκτονίας, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τή χρησιμοποιούμενη ὀρολογία πού πάει καταχρηστικά νά καλύψει κάθε περίπτωση φόνων κατά ἀμάχου πληθυσμοῦ, ἐρχεται ἡ ἀθώωση τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας καί τῶν ἐγκλημάτων τοῦ ναζισμοῦ. Εἶναι κι αὐτός ἓνας τρόπος ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν ἐνοχή.

Στήν πρακτική αὐτή δέν διαπρέπουν μόνον οἱ Γερμανοί ἀναθεωρητές (πού ἄλλωστε βρῆκαν μιμητές καί στή Γαλλία καί τήν Ἀγγλία καί τίς ΗΠΑ) ἀλλά πρόσφατα καί οἱ πάσης φύσεως ἰδεολόγοι τοῦ ΝΑΤΟ καί ὑπερασπιστές τῶν «ἀνθρωπίνων» στρατιωτικῶν ἐπεμβάσεων. Γιά ποιό λόγο ὁ βομβαρδισμός τῆς Γιουγκοσλαβίας; Μά, ἀπλούστατα, διατράνωναν στή διάρκεια τοῦ πολέμου στό Κόσοβο (ἀλλά καί στή Βοσνία), γιά νά προστατευτοῦν οἱ Ἀλβανοί τοῦ Κόσοβο ἀπό τή γενοκτονία πού ἀσκοῦσαν οἱ Σέρβοι εἰς βάρος τους. Ἔτσι ὁ πόλεμος αὐτός, πού κατά τόν ἀνεκδιήγητο Σολάνα «δέν ἦταν πόλεμος», ἔπαιρνε μιᾶ «ἀνθρωπιστική» διάσταση, ἐξωραϊζόταν ἠθικά καί νομιμοποιούνταν στά μάτια τῆς κοινῆς γνώμης ὡς καθῆκον ἐπιδεδιημένο ἀπό ἀνώτερες ἀνθρωπιστικές ἐπιταγές καί

άξιες. Ο ιδεολογικός μηχανισμός ήταν πολύ άπλος: έξομοίωση των Σέρβων με τους Ναζί του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έξομοίωση του Μιλόσεβιτς με τον Χίτλερ και επίκληση της απαράδεκτης αδράνειας των Δυτικών Δημοκρατιών μπροστά στην καταστροφική ύστερία του χιτλερισμού. Άν τότε, πριν από τό 1940, είχαν αντίδρασει, ό χιτλερισμός δέν θά μετέτρεπε τήν Εύρώπη σέ νεκροταφείο. Έπομένως ή τότε αδράνεια των Δυτικών Δημοκρατιών γίνεται τό έπιχείρημα των γερακιών του ΝΑΤΟ: «δέν θά έπιτρέψουμε νά έπαναληφθούν στα Βαλκάνια τά ίδια πού έγιναν στή Γερμανία». Έτσι, άν ό ιστορικός αναθεωρητισμός επιδιώκει τήν άθώωση και έξιλέωση των Γερμανών χρησιμοποιώντας εύθές, μά πλαστογράφηση τής ιστορίας, ό ιστορικός άναγωγισμός (Σέρβοι = ναζί) παραποιώντας τίς πραγματικότητες ενός σκληρού και φονικού έμφυλιου πολέμου τόσο στή Βοσνία όσο και στό Κόσοβο, στή διάρκεια του όποιου υπήρξαν, πράγματι, αγριότητες και μαζικές σφαγές (παράδειγμα ή έξόντωση 7.000 περίπου αίχμαλώτων μουσουλμάνων στή Σρεμπρένιτσα από τους Σέρβους) κατασκευάζεται εύκολα ή συναίνεση στή στρατιωτική επέμβαση: για νά άποτρέψουμε ένα νέο Χίτλερ όλα είναι θεμιτά και άναγκαία.

Έτσι, πιστεύω, με βάση τά «έπιχειρήματα» τής αναλογικής σκέψης κατασκευάστηκε από τή Βουλή των Έλλήνων και ή γενοκτονία των Έλλήνων από τους Τούρκους στή Μικρά Άσία: νά περάσει στή συνείδηση του κόσμου ότι οι Τούρκοι είναι ύπόλογοι για γενοκτονία, ύπόλογοι αυτού του άνήκουστου ρατσιστικού έγκλήματος, πού ή πεπολιτισμένη ανθρωπότητα, μετά τό Όλοκαύτωμα, έχει καταδικάσει για πάντα.

Τό ρωμείο, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή, έγνώριζε πολύ καλά και πολύ όδυνηρά τί είχε γίνει εις βάρος των Έλλήνων και προπάντων των Ποντίων στή Μ. Άσία. Όμως κανείς ποτέ, κεντρώς ή άριστερός, δεξιός, διεθνιστής, εθνικιστής, εθνικόφρων ή κομμουνιστής δέν απέκρυψε τό τί συνέβη στή Μ. Άσία: ούτε τό ξερίζωμα ούτε τίς σφαγές ούτε τους έμπρησμούς και όλων των ειδών τίς αγριότητες. Άρκετοί μάλιστα μίλησαν και για τίς αγριότητες πού διέπραξε ό ελληνικός στρατός εις βάρος Τούρκων άμάχων. Κανείς δέν είναι άγιος σέ τέτοιες περιστάσεις. Άν ό αριθμός των θυμάτων είναι άσαφής (ύπάρχουν μελετητές πού τά θύματα των διωγμών εις βάρος Έλλήνων τά άνεδάζουν σέ 100.000 και άλλοι σέ 1 εκατομμύριο, σέ 300.000 ή 400.000), άν τήν Καταστροφή τήν είχαν συνειδητοποιήσει σέ πάντες ως καταστροφή –και οι μελετητές και τό έπίσημο κράτος και οι πολιτικές δυνάμεις και ή λογοτεχνία και ή συνείδηση του κόσμου– ωστόσο ποτέ και πουθενά δέν ονομάστηκε γενοκτονία. Όχι μόνο γιατί δέν υπήρξε ή λέξη, ή όποία πράγματι φτιάχτηκε τό πρώτον μετά 1944 και στήν ελληνική γλώσσα και στίς ευρωπαϊκές γλώσσες. Για παράδειγμα ό Θέμος Κορνάρος ήδη τό 1946 διαμαρτύρεται για τόν όρο «Όλοκαύτωμα» πού προϋποθέτει έθελούσια ύ-

παγωγή στή θυσία και χρησιμοποιεί τόν όρο γενοκτονία. Άλλωστε από τό 1945 και μέχρι τό 1998 έχουν περάσει πέντε δεκαετίες, στή διάρκεια των όποιων οι έλληνοτουρκικές σχέσεις έφτασαν μερικές φορές στα όρια τής έμπόλεμης σύρραξης. Ποτέ, όμως, δέν μεταβιπίσθηκε ή Καταστροφή σέ γενοκτονία. Γιατί σήμερα αυτή ή, έξ ύτέρου, μεταστροφή; Γιατί τότε οι μαζικές έξολοθρεύσεις βαφτίζονται γενοκτονία; Γιατί χρειάζεται, σήμερα, νά αλλοιωθεί ή ιστορική άυτόγνωση των Νεοελλήνων; Γιατί από τό μυαλό χιλιάδων Έλλήνων βουλευτών, όλων των παρατάξεων, πού πέρασαν από τή Βουλή των Έλλήνων από τό 1922 έως σήμερα, δέν πέρασε ποτέ ή ιδέα τής γενοκτονίας, και μόνον οι σημερινοί τριακόσιοι, βάζοντας τά γυαλιά σέ όλους τους προηγούμενους, είναι «άξιοι τής πατρίδος»; Τόσο εθνικώς μπόσοι ήταν οι προηγούμενοι; Η ιστοριογραφική ανεπάρκεια και ή έκδηλη συμμόρφωση με ιδεολογήματα του συρμού είναι προφανείς. Χρειάζεται όμως κάτι άκόμη: ή μικροπολιτική σκοπιμότητα πού θέλει νά στριμώξει τους σημερινούς Τούρκους σιγματίζοντάς τους με τό έγκλημα τής γενοκτονίας εις βάρος των Έλλήνων. Δέν είναι άθώα τά «ιστορικά». Και προπάντων είναι άγριώς χειραγωγούμενα. Για παράδειγμα, άν κανείς προσθέσει τά «στοιχεία» –παραλήρημα τής εισηγητικής πρότασης του 1998 προς τή Βουλή θά έχει: 1.500.000 Έλληνες πού ήλθαν ως πρόσφυγες στήν Ελλάδα, εκατοντάδες χιλιάδες πού έξοντώθηκαν, εκατοντάδες χιλιάδες πού χάθηκαν στα τάγματα εργασίας και στίς πορείες πριν από τό 1918, εκατοντάδες χιλιάδες πού άλλαξοπίστησαν για νά σώσουν τή ζωή τους και διαβιούν σήμερα στήν Τουρκία ως κρυπτοχριστιανοί (άλτρωτισμός καθάρος), τότε φτάνουμε σέ πληθυσμό Έλλήνων τής Μ. Άσίας ποιός ξέρει πόσων εκατομμυρίων ψυχών. Γιατί αυτές οι «εκατοντάδες χιλιάδες» δέν είναι αριθμός, είναι έπιφωνήματα εθνικιστικού θρασμού.

Τά στοιχεία είναι πράγματι άσαφή. Για παράδειγμα, τό 1912 τό Πατριαρχείο άνεδάζει όλους τους Έλληνες Μ. Άσίας - Κωνσταντινουπόλεως σέ 1.782.582. Ό Blanchard σέ 1.500.000. Όπως και νά έχει τό πράγμα, για τόν πριν από τήν Καταστροφή ελληνικό πληθυσμό, από Α. Θράκη-Μ. Άσία ήλθαν στήν Ελλάδα συνολικά (άπογραφή 1928) 1.232.000 πρόσφυγες. Από αυτούς 579.000 έγκαταστάθηκαν στήν ύπαιθρο (κυρίως Μακεδονία-Θράκη) και 653.000 στα άστικά κέντρα (κυρίως Λεκανοπέδιο). Μαζί και 45.000 Άρμένιοι. Αντίθετα, από Ελλάδα προς Τουρκία, με τήν άνταλλαγή των* πληθυσμών, έφυγαν 518.000 μουσουλμάνοι και 92.000 Βούλγαροι προς Βουλγαρία.

Και ένα τελευταίο ζήτημα, όχι άπο τά όλιγότερον σπουδαία. Άν τελικά περάσει τό Προεδρικό Διάταγμα, κάθε 14 Σεπτεμβρίου, έκτός των άλλων, στα σχολεία θά γίνονται, όπως προβλέπεται, οι σχετικές τελετές «μνήμης», θά έκφωνούνται λόγοι κλπ. Τά σχολικά βιβλία Ιστορίας, από τόν Μεσοπόλεμο έως και τά ση-

μερινά, μιλοῦν γιὰ καταστροφή, ὄχι γιὰ γενοκτονία. Θὰ ἀλλάξουν κι αὐτὰ στό ἔξῃς καί θὰ κάνουν λόγο γιὰ γενοκτονία, κατὰ τό πνεῦμα τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος καί τῶν «πένθιμων λόγων» πού θὰ ἐκφωροῦνται: Θά ἐσυγγροιστεῖ τόσο πολὺ εἰς βάθος ὁ δι-

δασκόμενη ιστορία;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ τριακόσιοι μποροῦν νά ἀλλάξουν γνώμη ἄνθρωποι εἶναι κι αὐτοί. Καί θά εἶναι πρὸς τιμὴν τους.

14 Σεπτεμβρίου: Ἡμέρα Ἐθνικῆς Ἀμνησίας

Δέν γνωρίζω ἂν τό ἑλληνικό κράτος ἔχει χαρακτηρίσει κάποια ἄλλη ἡμερομηνία τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας ὡς ἡμέρα «ἐθνικῆς μνήμης». Ὑπάρχουν οἱ επίσημες ἐθνικές ἐορτές καί πολλές ἄλλες ιστορικές ἐπέτειοι. Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις τιμῶνται εἴτε ἔνδοξα γεγονότα εἴτε μαρτυρικές στιγμές τοῦ ἔθνους. Κύριος σκοπός τους εἶναι νά μή λησμονηθεῖ τό παρελθόν, ἡ ἐορτή ἢ ἡ ἐπέτειος νά γίνεῖ ἀφορμή ὥστε οἱ ζωντανοί Ἕλληνες νά πλησιάσουν τή ζωὴ καί τή δράση τῶν νεκρῶν, τό παρελθόν, νά ἔλθει κάπως κοντά μας, νά ἐνισχυθεῖ ἡ ιστορική αὐτογνωσία τῶν σύγχρονων κι αὐτή ἡ αὐτογνωσία νά γίνεῖ μιὰ γέφυρα γιὰ τό μέλλον, στοιχεῖο τῆς συλλογικῆς συνείδησης. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ὅλες οἱ ἐπέτειοι εἶναι ἡμέρες ἐθνικῆς μνήμης· δέν ὑπάρχει κάποιος εἰδικός λόγος ὥστε ἡ 14 Σεπτεμβρίου νε ἐξαρθεῖ ὡς ἡμέρα ἐθνικῆς μνήμης. Ὅλη ἡ ἱστορία πρέπει νά εἶναι ἀντικείμενο ἐθνικῆς, δηλαδή συλλογικῆς μνήμης.

Στήν προκειμένη περίπτωση ὅμως ἡ ὑποχρέωση μνήμης γίνεται ἀφορμή μιᾶς νέας ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας,

καί μάλιστα διὰ διατάγματος. Ἔρχεται τό ἴδιο τό κράτος καί διὰ ἀνατάσεως τῆς χειρὸς ἀποφασίζει νά δώσει μιὰ νέα ἐρμηνεία τοῦ 1922, ἐρήμην τῶν δικῶν του θέσεων ἐδῶ καί 80 χρόνια, ἐρήμην τῆς ιστοριογραφίας ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, ἐρήμην τῶν στοιχείων καί, κυρίως, ἐρήμην τῆς ὑπαρκτῆς συλλογικῆς συνείδησης καί μνήμης. Στή συλλογική, λοιπόν, συνείδηση ἀπὸ τό 1922 μέχρι σήμερα ἡ Μικρασιατική Καταστροφή ἦταν *καταστροφή*. Μιὰ λέξη σκληρή πού τά λέει ὅλα. Ἦταν καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Καταστροφή τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν προαιώνιων κοιτίδων του, τοῦ πολιτισμοῦ του καί τῶν ἀνθρώπων του, καταστροφή πού ἦλθε ὡς συνέπεια τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ. Ἐπῆλθε ὡς συνέπεια ἑνός αἱματηροῦ πολέμου στόν ὁποῖο ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο ἤρξατο πρώτη χειρῶν ἀδίκων ἀλλά ἐνεπλάκη σέ ἕνα ἀδιέξοδο γιὰ σκοπούς κατακτητικούς καί ὄχι ἀπελευθερωτικούς ὅπως στοὺς Βαλκανικούς πολέμους ἢ ἀμυντικούς ὅπως τό 1940. Ἐχοντας υἱοθετήσει τή χίμαιρα τῶν «πέντε θαλασσῶν καί τῶν τριῶν ἠπείρων», πού καί τίς δυνάμεις τῆς

υπερέβαινε και για τή δικαιολογημένη αντίσταση του τούρκικου λαού άδιαφορούσε και τήν τότε διεθνή συγκυρία ύποτιμοῦσε, ἐνεπλάκη σέ ἕναν άδυσώπητο πόλεμο στόν όποίο ὑπῆρξαν, ἐκτός ἀπό τίς πολεμικές καταστροφές, και ἑκατέρωθεν άγριότητες εἰς βάρος τῶν ἀμάχων πληθυσμῶν. Γιατί και οἱ άμαχοι Τούρκοι ἔγιναν ἀντικείμενο σκληρῶν ἀντιποίνων και άγριοτήτων ἐκ μέρους του ἑλληνικοῦ στρατου. Ἄλλωστε μέ τήν ἀνταλλαγή πληθυσμῶν δέν ἔξαναγκάστηκαν νά φύγουν ἀπό τά σπίτια τους 1.200.000 Ἕλληνες ἀπό τήν Μ. Ἀσία ἀλλά και ἀπό τήν Ἑλλάδα 500.000 Μουσουλμάνοι και 90.000 Βούλγαροι.

Ἄν τώρα ὁ ἑλληνοτουρκικός πόλεμος 1919-1922 και ὁ ξεριζωμός τῶν Ἑλλήνων ἀπό τήν Μικρασία μετανομάζεται, διά διατάγματος, γενοκτονία τῶν Ἑλλήνων τοῦτο ὑποκρύπτει γενικότερη ἀναθεώρηση μιᾶς κρίσιμης φάσης τῆς νεοελληνικῆς ιστορίας: θέλει νά

ἀπολείπει ἀπό τήν ιστορική αὐτοσυνείδηση τήν ἔννοια τῆς Καταστροφῆς και του ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου καθῶς και τίς ιστορικές εὐθύνες τῶν ἰθυνόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, βενιζελικῶν και βασιλικῶν. Βέβαια κανεῖς δέν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ οὔτε τίς σφαγές οὔτε τούς πάσης φύσεως κατατρογμούς που ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες. Ὁ χαρακτηρισμός ὅμως «γενοκτονία» ἀποσιωπᾷ τόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο, ἀφήνει στό προσκήνιο ἕναν μόνο πρωταγωνιστή, τούς Τούρκους και τά καταχθόνια σχέδιά τους. Ἐτσι, αὐτή ἡ ἡμέρα «ἐθνικῆς μνήμης» θά προσφέρει μέγιστες ὑπηρεσίες στήν ἐθνική ἀμνησία και τήν πλήρη ἰδεολογικοποίηση τῆς ιστορίας μας.

A.E.

(Δημοσιεύτηκε στά Νέα, 24 Φεβρουαρίου 2001)

Ἡ αἰτιολογική ἔκθεση τῆς πρότασης του νόμου τῶν τριῶν βουλευτῶν του ΠΑΣΟΚ

ΠΡΟΤΑΣΗ ΝΟΜΟΥ: «Καθιέρωση της 14ης Σεπτεμβρίου ως ἡμέρας Ἐθνικῆς Μνήμης της γενοκτονίας τῶν Ἑλλήνων της Μικράς Ἀσίας ἀπό το Τουρκικό Κράτος»

Ἡ κατάρρευση των ελληνικῶν δυνάμεων τό 1922 στη Μικρά Ἀσία, οἱ σφαγές, λεηλασίες και προσφυγιά που ἀκολούθησαν αποτελοῦν το ἀποκορύφωμα μιᾶς συστηματικῆς προσπάθειας ἐξόντωσης του ελληνικοῦ στοιχείου ἀπό τα χῶματα της Μικράς Ἀσίας που ἔβαλε τέρμα στην τρισχιλιετή παρουσία του στην πέραν του Αἰγαίου Ἑλλάδα, μια περιοχή όπου ἀναπτύχθηκε ἡ ωριμότερη φάση του ελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Μια διαδρομή πολιτισμοῦ που ξεκίνησε με τον Ὅμηρο, τον Ἡρόδοτο, τον Θαλή, πέρασε στο χριστιανικό ἑλληνισμό με τον Βασίλειο, το Γρηγόριο, τον Ἰωάννη και ἔκλεισε με τον Σεφέρη και τον Βενέζη. Μια διαδρομή που ἀντέξε σε Πέρσες, Ρωμαίους, Σελτζούκους και Οθωμανούς μόνο με ολοκληρωτικό ξεκλήρισμα μποροῦσε νά διακοπεί και νά επιτρέψει τή δημιουργία τουρκικοῦ ἐθνικοῦ κράτους σε ἕνα γεωγραφικό χῶρο που μεγαλοῦργησε ἡ ἰδέα του πολυεθνικοῦ κράτους με ελληνική κουλτού-

ρα και συνείδηση εἴτε στην ἐποχή των ἐπιγόνων, εἴτε στην ἐποχή των Ρωμαίων, εἴτε στην ἐποχή των Βυζαντινῶν, εἴτε στην ἐποχή των Οθωμανῶν.

Τήν τερατώδη αὐτή γερμανική σύλληψη πρώτοι οἱ νεότουρκοι ἀνέλαβαν νά κάνουν πράξη. Και κοντά στις βάρβαρες ασιατικές μεθόδους του δίαιου ἐξισλαμισμού, του γενιτσαρισμοῦ και των κατά τακτά διαστήματα φυλετικῶν ἐκκαθαρίσεων ἦρθε νά προστεθεῖ ἡ τευτονική ψυχρή μεθοδικότητα με τή λειτουργία των περίφημων ταγμάτων ἐργασίας. Ἡ διαδρομή Αἰγαίο - Πόντος - Ἀρμενία - Συρία αποτέλεσε τήν τακτική διαδρομή των παλπούδων μας που οδήγησε στη δραματική μείωση του ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ. Μέσω των ταγμάτων ἐργασίας ἐξοντῶθηκαν ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἕλληνες σε μια ἐθνική γενοκτονία ἐφάμιλλη των Ἀρμενίων, τήν ἰδια ακριβῶς ἐποχή. Ἡ νίκη του Κεμάλ που ὑλοποιεῖ τίς καινοφανεῖς ἰδέες του Παντουρκισμοῦ και τήν ἀφοσίωση των ἐθνοτήτων μέσα στην ἰδέα του τουρκισμοῦ δίνει φτερά στους ἀτακτους συμμορίτες που ἐπιδίδονται σε μια πρωτοφανούς ἀγριότητος σφαγή του ελληνικοῦ στοιχείου στη Μικρά Ἀσία κάτω ἀπό το ἀδιάφορο βλέμμα της «πολιτισμένης Δύσης» και

των «συμμάχων μας». Και κλείνει ο ιστορικός κύκλος του ελληνισμού στην περιοχή της Μικράς Ασίας μετά τρεις χιλιάδες χρόνια.

Ενάμισι εκατομμύριο πρόσφυγες μπολιάζουν την πάτρια γή με το δυναμισμό και την προοδευτικότητα που κουβαλάνε.

Πεντακόσιες χιλιάδες νεκροί μένουν πίσω, θύματα μιάς από τις πιο συστηματικές εκκαθαρίσεις που γνώρισε η παγκόσμια ιστορία.

Εκατοντάδες χιλιάδες είτε με τη βία είτε για να διασωθούν, τουρκεύουν στις δύσκολες μέρες δημιουργώντας το υπαρκτό σήμερα στην Τουρκία κομμάτι των με ελληνική συνείδηση «κρυπτοχριστιανών».

Αυτό το κομμάτι της ιστορίας μας, σημαντικό όσο λίγα, υπάρχει μια τάση να υποβαθμίζεται λές και δημιουργεί ενοχές. Η ραχοκοκκαλιά του ελληνικού πολιτισμού εξαφανίζεται μαζί με τις παραδόσεις και μια τρισχιλιετή καρποφόρα ελληνική παρουσία χωρίς καμιά προσπάθεια να διασωθεί. Η ελληνική ιστορία κινδυνεύει να διασωθεί ανάπηρη, χωρίς την οικουμενική διάστασή της, που είναι η αποθέωση του ελληνικού πνεύματος, και μόνο η δραστηριότητα μερικών προσφυγικών σωματείων προσπαθεί απεγνωσμένα να κρατήσει άσβεστη τη μνήμη. Και μνήμη δεν σημαίνει αλυτρωτισμό, αλλά πάνω απ' όλα σημαίνει σεβασμό στα πάτρια, στην ιστορική αλήθεια και τις παραδόσεις μας που είναι όχι μόνο ελληνική κληρονομιά, αλλά κληρονομιά του παγκόσμιου πνεύματος.

Για να υπάρξει σεβασμός στην ιστορική μνήμη.

Για να καταδικαστούν οι ευρωπαϊκής έμπνευσης και τουρκικής εκτέλεσης θηριωδίες που καθιέρωσαν στον αιώνα μας τη λογική των εθνικών εκκαθαρίσεων, που παρά τα όσα θα πίστευε κανείς την είδαμε να ξαναζωντανεύει στις μέρες μας.

Για να απαξιωθούν για το μέλλον τέτοιες πολιτικές.

Για να σωθεί η μνήμη των αδελφών μας που αποτέλεσαν θύματα της τουρκικής θηριωδίας.

Είναι ανάγκη να καθιερωθεί μια μέρα μνήμης αυτής της γενοκτονίας για να μνημονεύουμε τα θύματα, για να προνοούμε για το μέλλον, για να νοιαστούμε γι' αυτή των τεράστια εθνική και πολιτιστική παρακαταθήκη που τείνει να χαθεί στο βωμό των πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Γι' αυτό προτείνουμε να ψηφιστεί η πρόταση νόμου που καταθέτουμε με πρώτο άρθρο την καθιέρωση της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας εθνικής μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και με άρθρο δεύτερο την εξουσιοδότηση να ρυθμιστούν οι λεπτομέρειες των εκδηλώσεων με προεδρικό διάταγμα.

Αθήνα 12 Μαΐου 1997,
Οι προτείνοντες βουλευτές
1. Χαράλαμπος Γιάννης
2. Διαμαντίδης Γιάννης
3. Καψής Γιάννης

Η ΑΠΟΛΑΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΓΗΤΟΥ

του Ουέντελ Μπέρι

Σέ πολλές διαλέξεις μου για την παρακμή της γεωργίας και της αγροτικής ζωής στις ΗΠΑ με ρωτούν: «Τί μπορούν να κάνουν οι κάτοικοι των πόλεων;».

«Νά τρώνε υπεύθυνα», απαντώ συνήθως. Βέβαια, πάντοτε προσπαθώ να εξηγήσω περισσότερο τί έννοιά, αλλά μετά αισθάνομαι ότι δεν έχω πει όλα όσα θα μπορούσα. Έδω θα επιχειρήσω να εξηγηθώ καλύτερα.

Η αρχική μου θέση είναι ότι τό νά τρώμε είναι γεωργική δραστηριότητα. Τό φαγητό είναι τό τέλος του ετήσιου δράματος της τροφικής οικονομίας που αρχίζει μέ τή σπορά και τή γέννα. Οί περισσότεροι άνθρωποι, όταν τρώνε, δεν τό συνειδητοποιούν αυτό. Πιστεύουν, ίσως, ότι ή τροφή τους είναι γεωργικό προϊόν, αλλά δεν αντιλαμβάνονται ότι τρώγοντας συμμετέχουν και οί ίδιοι στή γεωργία. Αντιλαμβάνονται τόν έαυτό τους ως «καταναλωτή». Όταν σκέφτονται περισσότερο, αναγνωρίζουν ότι είναι «παθητικοί καταναλωτές». Αγοράζουν ό,τι θέλουν –ή ό,τι πείστηκαν νά θέλουν– μέσα στά όρια αυτών που μπορούν νά αποκτήσουν. Πληρώνουν, τίς περισσότερες φορές άδιαμαρτύρητα, ό,τι τους χρεώνουν. Και συνήθως δεν ασχολούνται μέ όρισμένα βασικά έρωτήματα για τήν ποιότητα και τό κόστος των προϊόντων που αγόρασαν: Πόσο φρέσκα είναι; Πόσο καθαρά ή άγνά, πόσο άπαλλαγμένα από επικίνδυνες χημικές ουσίες; Από πόσο μακριά μεταφέρθηκαν και πόσο επιβαρύνθηκε ή τιμή τους από τή

μεταφορά; Τί μέρος της τιμής του προϊόντος που αγόρασαν οφείλεται στό κόστος παραγωγής, στό πακετάρισμα, στή διαφήμισή του; Αν τό προϊόν που αγόρασαν έχει προμαγειρευτεί ή ύποστεί άλλου είδους επεξεργασία, πόσο έχει επηρεαστεί ή τιμή, ή ποιότητα και ή θρεπτική του αξία;

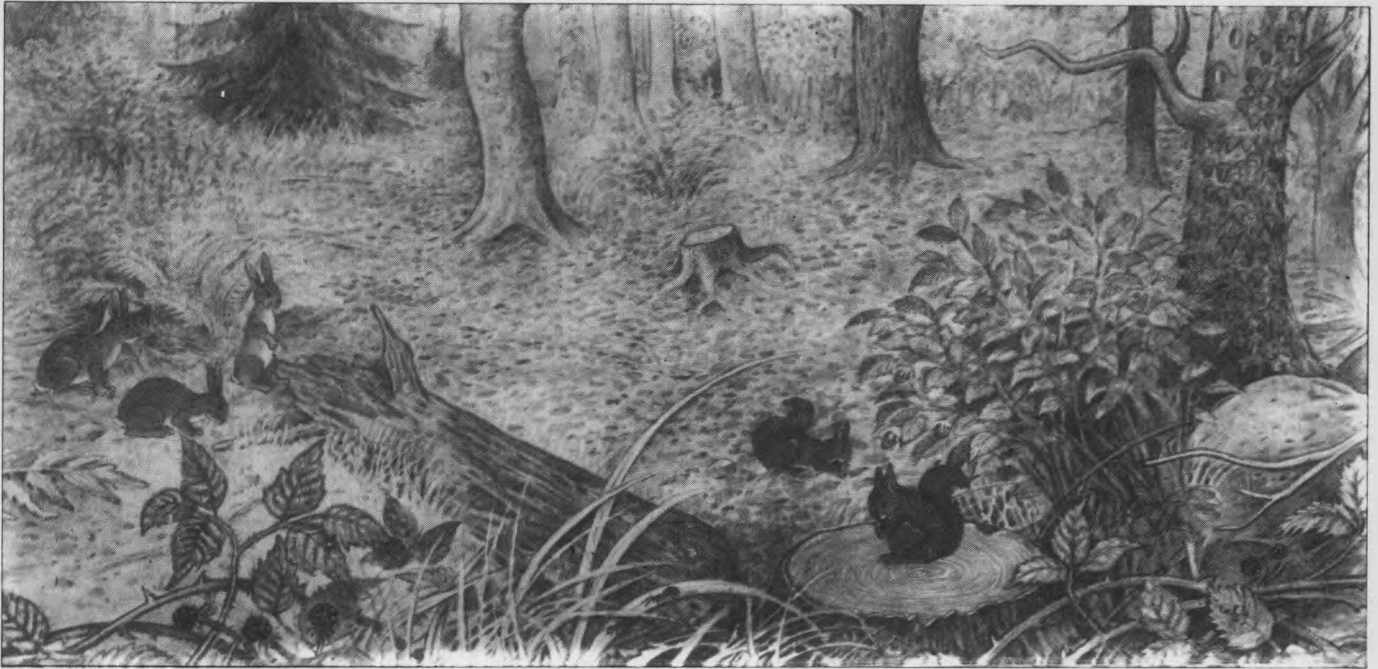
Οί περισσότεροι άστοί καταναλωτές θά σου πουν ότι ή τροφή τους παράγεται σέ άγροκτήματα. Άλλά οί πίο πολλοί δεν γνωρίζουν σέ τί είδους άγροκτήματα και πού είναι αυτά, ούτε τί γνώσεις και ικανότητες έμπλέκονται στή γεωργική δραστηριότητα. Είναι φανερό ότι ελάχιστα άμφιβάλλουν ότι τά άγροκτήματα θά εξακολουθήσουν νά παράγουν, αλλά δεν γνωρίζουν πώς ούτε ποιές είναι οί δυσκολίες που υπάρχουν. Γι' αυτούς, ή τροφή προτού εμφανιστεί στό ράφι του σούπερ μάρκετ ή τό τραπέζι τους είναι λίγο πολύ άφηρημένη ιδέα, κάτι που δεν γνωρίζουν ούτε φαντάζονται.

Η έξειδίκευση της παραγωγής έπιφέρει τήν έξειδίκευση και στήν κατανάλωση. Λόγου χάρη, οί τακτικοί πελάτες της βιομηχανίας της διασκέδασης ψυχαγωγούν άλλήλους ολόενα και λιγότερο εξαρτώνται ολόενα και περισσότερο από τά έμπορικά προϊόντα διασκέδασης που τους παρέχει ή βιομηχανία αυτή. Αυτό άληθεύει και για τους τακτικούς πελάτες της βιομηχανίας τροφίμων, που τείνουν ολόενα και περισσότερο νά γίνουν άπλοι καταναλωτές-εξαρτημένοι, παθητικοί, μή κριτικοί. Μάλιστα, μπορούμε νά πούμε ότι αυτού του είδους ή κατανάλωση είναι ένας από τους κύριους στόχους της βιομηχανικής παραγωγής. Η βιομηχανία αυτή έχει κατορθώσει ήδη νά πείσει εκατομμύρια καταναλωτών νά προτιμούν λίγο ή πολύ προμαγειρεμένες τροφές. Καλλιέργει, μεταφέρει, μαγειρεύει τήν τροφή σου και (σάν τή μητέρα σου όταν ήσουν παιδί) σέ παρακαλεί νά τή φάς. Αν άκόμη δεν προσφέρεται νά σου τή βάλει μασημένη ήδη στό στόμα σου είναι επειδή δεν έχει ανακαλύψει άκόμη έπικερδή τρόπο για νά τό κάνει. Νά είσθε σίγουροι ότι οί βιομήχανοι θά ήταν εύτυχεϊς νά τόν ανακαλύψουν. Ο ιδεώδης καταναλωτής βιομηχανικής τροφής είναι δεμένος σέ ένα τραπέζι και είναι διασωληνωμένος: ο σωλήνας εκτείνεται από τό έργοστάσιο παραγωγής ως τό στομάχι του.

Δέν νομίζω ότι υπερέβλω πολύ. Ο καταναλωτής

* Τό δοκίμιο είναι άνθολογημένο στό βιβλίο *Cooking, eating, thinking* (1992) (έπιμ. D.W. Curtin και L.M. Heldke).

Ο Ουέντελ Μπέρι αυτοπροσδιορίζεται ως δοκιμογράφος, ποιητής και γεωργός. Ζει και καλλιεργει τή φάρμα του στήν πολιτεία Κεντάκι των ΗΠΑ. Έδω και χρόνια μέ τόν τρόπο ζωής και τά βιβλία του έναντιώνεται στόν μονοπολιτισμό της έκβιομηχανισμένης οικονομίας στόν όποιο άντιτάσσει ένα σύστημα από μικρής κλίμακας, έντόπιες οικονομίες: καθεμία από αυτές είναι έναρμονισμένη μέ τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου στόν όποιο αναπτύσσεται –έναρμονισμένη, δηλαδή, μέ τή χλωρίδα, τήν πανίδα και τόν ιστορικά προσδιορισμένο βίο των ανθρώπων που τόν κατοικούν.

τῆς βιομηχανικῆς τροφῆς εἶναι αὐτός πού δέν γνωρίζει ὅτι τό νά τρώει εἶναι γεωργική δραστηριότητα, πού δέν γνωρίζει, οὔτε φαντάζεται πιά, τή σχέση μεταξύ τοῦ φαγητοῦ καί τῆς γῆς καί πού ἀναγκαστικά εἶναι παθητικός καί μὴ κριτικός – ἐν ὀλίγοις θύμα. Ὅταν ἡ τροφή πάψει νά συνδέεται στόν νοῦ αὐτῶν πού τρώνε μέ τή γεωργία καί τή γῆ, τότε αὐτοί προσβάλλονται ἀπό ἓνα εἶδος πολιτισμικῆς ἀμνησίας πού εἶναι ἐπικίνδυνη καί παραπλανητική. Ἡ τρέχουσα ἐκδοχή τοῦ ἰδεώδους σπιτιοῦ τοῦ μέλλοντος ἐπιτρέπει τήν «ἀκοπή» ἀγορά ἀπό ἓναν κατάλογο ἀγαθῶν πού ἐμφανίζονται στήν ὀθόνη τοῦ ὑπολογιστῆ καί τό ζέσταμα τῆς προμαγειρεμένης τροφῆς μέ τή βοήθεια τηλεχειριστηρίου. Βέβαια, αὐτό ὄχι μόνον συνεπάγεται ἀλλά καί βασίζεται στήν τέλεια ἀγνοία τῆς ἱστορίας τῆς τροφῆς πού καταναλίσκεται. Ἀπαιτεῖ ἀπό τοὺς πολίτες νά ἐγκαταλείπουν τήν εὐλογία καί παλαιόθεν ἀποδεκτὴ πρακτικὴ νά μὴν ἀγοράζουν «γουρουνὶ στό σακί». Ἐπιθυμεῖ νά μετατρέψει τήν ἀγορά τοῦ γουρουνοῦ σέ σακί σέ καθ' ὅλα τίμια καί γοητευτικὴ πράξη. Ὁ κάτοικος τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ σπιτιοῦ ἀναγκαστικά δέν θά γνωρίζει τίποτε γιὰ τό εἶδος ἢ τήν ποιότητα τῆς τροφῆς του, οὔτε ἀπό ποῦ προέρχεται, οὔτε πῶς παράγεται καί ἐτοιμάζεται, οὔτε τί εἶδους πρόσθετα ἢ κατάλοιπα περιέχει – ἐκτός ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά μελετᾶ λεπτομερῶς τὴ βιομηχανία τροφίμων, ὁπότε ἴσως θά ἦταν καλύτερα νά πάψει νά ὄνειρεύεται ἓνα τέτοιο σπίτι καί νά παίξει ἐνεργητικότερο καί πιό ὑπεύθυνο ρόλο στήν οἰκονομία τῆς διατροφῆς.

Ἐπάρχει λοιπόν μιὰ πολιτικὴ τῆς τροφῆς ἢ ὁποία, ὅπως καί ὁποιαδήποτε ἄλλη πολιτικὴ, ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερία μας. Στὴν ἐποχὴ μας, ὀρισμένες φορές θυμό-

μαστε ἀκόμη ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά εἶμαστε ἐλεύθεροι ἐάν ὁ νοῦς καί ἡ φωνὴ μας ἐλέγχονται ἀπὸ ἄλλους. Ἀλλά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι δέν μπορούμε νά εἶμαστε ἐλεύθεροι οὔτε ἂν ἡ τροφή μας καί οἱ πηγές τῆς ἐλέγχονται ἀπὸ ἄλλους. Ἡ παθητικὴ κατανάλωση τῆς τροφῆς δέν συνάδει μέ τὴ δημοκρατία. Ἐνας λόγος γιὰ νά τρώμε ὑπεύθυνα εἶναι ὅτι εἶσοι ζοῦμε καί ἐλεύθερα.

Ἀλλὰ ἐάν ὑπάρχει πολιτικὴ τῆς τροφῆς, τότε ὑπάρχουν ἐπίσης αἰσθητικὴ καί ἠθικὴ τῆς τροφῆς, καμιά ἀπὸ τίς ὁποῖες δέν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Σὰν τό βιομηχανικὸ σέξ, ἡ βιομηχανικὴ διατροφή ἔχει ὑποβαθμιστεῖ σέ κάτι φτωχὸ καί τιποτένιο. Ἡ κουζίνα μας καί οἱ ἄλλοι χῶροι ἐστίασης μοιάζουν ὁλοένα καί περισσότερο μέ σταθμούς ἀνεφοδιασμοῦ, ὅπως καί τὰ σπίτια μας μοιάζουν ὁλοένα καί περισσότερο μέ μοτέλ. «Ἡ ζωὴ δέν εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα», φαίνεται νά ἔχουμε καταλήξει. «Ἄς εἶναι ἡ ἱκανοποίησή μας περιορισμένη, διαδικαστικὴ καί γοργή». Βιαστικά τρώμε τό φαγητό μας καί τρέχουμε στὴ δουλειά καί διαστικά κάνουμε τὴ δουλειά μας γιὰ νά τρέξουμε νά «διασκεδάσουμε» τὰ βράδια, τὰ σαββατοκύριακα καί τίς διακοπές. Καί τρέχουμε, ὅσο πιό γρήγορα, θορυβώδη καί βίαια γίνεται γιὰ νά διασκεδάσουμε – πῶς; Καταναλώνοντας τό δισεκατομμυριοστὸ σάντουιτς κάποιου ταχυφαγείου πού εἶναι ἀμετάπειστα ἀποφασισμένο νά ἀνεβάσει τὴν «ποιότητα» τῆς ζωῆς μας! Καί ὅλα αὐτὰ μέσα σέ μιὰν ἀξιοπαρατήρητη λήθη τῶν αἰτίων καί τῶν ἀποτελεσμάτων, τῶν δυνατοτήτων καί τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος σέ αὐτόν τόν κόσμο.

Τὴ λήθη αὐτὴ μπορούμε νά τὴ δοῦμε καθαρότερα

στις διαφημίσεις της βιομηχανίας τροφίμων, στην όποια η τροφή είναι εξίσου φτιασιδωμένη με τους πρωταγωνιστές και τις πρωταγωνίστριές τους. Εάν η μοναδική πηγή πληροφόρησης για την τροφή μας ήταν οι διαφημίσεις αυτές –πού προφανώς για κάποιους από εμάς είναι– δέν θά γνωρίζαμε ποτέ ότι πολλά φαγώσιμα ήταν κάποτε ζωντανά όντα, ούτε ότι άλλα προέρχονται από την καλλιέργεια της γης, ούτε ότι παράγονται με κόπο. Τό πιάτο του παθητικού Αμερικανού καταναλωτή πού κάθεται νά φάει ένα προμαγειρεμένο γεύμα στό σπίτι του ή σέ ένα ταχυφαγείο περιέχει άδρανεϊς, άνώνυμες ουσίες πού έχουν ύποστει έπεξεργασία, έχουν περάσει από μίξερ, έχουν πολτοποιηθεί, έχουν δυθιστεί σέ κουρκούτι, έχουν περιχυθεί μέ σάλτσα, έχουν άλεστεί, έχουν στραγγιστεί, σουρωθεί, διακοσμηθεί και άπολυμανθεί έτσι ώστε νά μή θυμίζουν σέ τίποτε όποιοδήποτε μέρος του φυτού ή του ζώου από τό όποιο προέρχονται. Τά προϊόντα της φύσης και της γεωργίας μεταμορφώθηκαν σέ βιομηχανικά προϊόντα. Τόσο αυτός πού τρώει όσο και αυτό πού τρώγεται έχουν έξοριστεί από τή βιολογική πραγματικότητα τους. Τό αποτέλεσμα είναι ένα είδος μοναξιάς δίχως προηγούμενο στην ανθρώπινη έμπειρία, στην όποια αυτός πού τρώει μπορεί νά αντίλαμβάνεται τήν πράξη του: πρώτον ως άπλή έμπορική συναλλαγή μεταξύ αυτού και του προμηθευτή του και δεύτερον ως άπλή όρεκτική συναλλαγή μεταξύ αυτού και της τροφής.

Αυτή η ιδιότυπη εξειδίκευση του φαγητού ταιριάζει προφανώς στή βιομηχανία τροφίμων πού έχει λόγους νά θέλει νά κρύψει τή σχέση μεταξύ τροφής και γεωργίας. Δέν τήν συμφέρει νά γνωρίζει ό καταναλωτής ότι τό χάμπουργκερ πού τρώει προέρχεται από ένα νεαρό βόδι πού πέρασε τό μεγαλύτερο μέρος της ζωής του δυθισμένο μέσα στην ίδια του τήν κοπριά σέ ένα σταύλο πού μολύνει τά τοπικά ρυάκια, ή ότι τό μοσχάρι από τό όποιο προέρχεται ή μπριζόλα στό πιάτο του πέρασε τή ζωή του σέ ένα κελί όπου δέν είχε χώρο ούτε νά γυρίσει. Και μολονότι μπορεί νά νιώθει λιγότερη τρυφερότητα για τή λαχανοσαλάτα του, δέν πρέπει νά ένθαρρύνεται νά μελετήσει τίς συνέπειες στην υγεία και τή βιολογία των τεράστιων άγροκτημάτων κηπευτικών, άφου τά κηπευτικά πού καλλιεργούνται σέ τεράστιες μονοκαλλιέργειες έξαρτώνται από τοξικά χημικά –όπως τά περιορισμένα ζώα έξαρτώνται από αντιβιοτικά και άλλα φάρμακα.

Μέ άλλα λόγια, ό καταναλωτής πρέπει νά έμποδιστεί νά ανακαλύψει ότι τό πρωταρχικό ένδιαφέρον της βιομηχανίας τροφίμων –όπως και κάθε άλλης άλλωστε– δέν είναι η ποιότητα και η υγεία, αλλά η ποσότητα και τό κέρδος. Επί δεκαετίες όλόκληρη η βιομηχανία τροφίμων, από τά μεγάλα άγροκτήματα και τούς μεγάλους σταύλους ως τίς άλυσίδες σουπερ μάρκετ και τά ταχυφαγεία, είναι «κολλημένη» στην ποσότητα. Αυξάνει συνεχώς τό μέγεθος της για νά μεγιστοποιήσει τήν παραγωγή ώστε (ύποτίθεται) νά μειώ-

σει τό κόστος. Άλλά όσο μεγεθύνεται, τόσο η ποικιλία μικραίνει: όσο η ποικιλία μικραίνει τόσο ύποβαθμίζεται η υγεία: όσο η υγεία χειροτερεύει τόσο κατ' άνάγκη αυξάνει η έξάρτηση από φάρμακα και χημικά. Όσο τό κεφάλαιο αντικαθιστά τήν έργατική δύναμη, τόσο αντικαθιστά μέ μηχανές, φάρμακα και χημικά τή φυσική υγεία και τήν γονιμότητα της γης. Η τροφή παράγεται μέ κάθε μέσο και τέχνασμα πού θά αυξήσει τά κέρδη. Και δουλειά των διακοσμητών της διαφήμισης είναι νά πείσει τόν καταναλωτή ότι η τροφή πού παράγεται έτσι είναι καλή, νόστιμη, υγιεινή και έγγυαται τή συζυγική πίστη και τή μακροζωία.

Έπομένως είναι δυνατόν νά άπελευθερωθούμε από τήν καλλιέργεια της γης και τήν έκτροφή των ζώων πού συνόδευε τήν οικονομία της τροφής στό νοικοκυριά του παρελθόντος. Άλλά η άπελευθέρωση αυτή είναι παγίδα (έκτός κι αν θεωρούμε τήν άγνοια και τήν άπόγνωση προνόμια, όπως πολλοί άνθρωποι προφανώς νομίζουν). Η παγίδα είναι τό ιδεώδες της βιομηχανικής κοινωνίας: μία έντοιχισμένη πόλη πού άνοίγει τίς θάνες της για νά έπιτρέψει τήν είσοδο των έμπορευμάτων και τίς κλείνει για νά μήν άφήσει τή συνείδησή μας νά συλλάβει τί υπάρχει έξω από τά τείχη. Πώς μπορούμε νά γλυτώσουμε από αυτήν τήν παγίδα; Μόνο μέ τή θέλησή μας, έτσι όπως πέσαμε σέ αυτήν: πρέπει νά ξαναποκτήσουμε συνείδηση του τί έμπλέκεται στό φαγητό: νά αναλάβουμε ξανά τήν ευθύνη για τόν ρόλο πού καθέννας μας παίζει στην τροφική οικονομία. Θά μπορούσαμε νά ξεκινήσουμε μέ τή διαφωτιστική άρχή του σέρ Άλμπερτ Χάουαρντ στό *Η γη και η υγεία*, σύμφωνα μέ τήν όποια «πρέπει νά κατανοήσουμε τό πρόβλημα της υγείας της γης, των φυτών, των ζώων και του ανθρώπου ως ένα ένιαίο ζήτημα». Δηλαδή, νά κατανοήσουμε ότι αναπόδραστα τρώμε εκεί πού ζούμε: ότι τό νά τρώμε είναι αναπόφευκτα γεωργική δραστηριότητα και ότι τό πώς τρώμε προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό πώς χρησιμοποιούμε τόν κόσμο. Αυτό είναι ό απλούστερος τρόπος νά περιγράψουμε μία σχέση πού είναι άπερίγραπτα πολύπλοκη. Νά τρώς υπεύθυνα σημαίνει νά κατανοείς και νά πραγματώνεις, όσο είναι δυνατό, τήν πολύπλοκη αυτή σχέση. Τίς μπορείς νά κάνεις; Νά ένας κατάλογος, πού μάλλον δέν είναι πλήρης:

1. Πάρε μέρος στην παραγωγή της τροφής σέ όποιον βαθμό μπορείς. Εάν έχεις ένα μέτρο γης, ένα παρτεράκι ή έστω μία γλάστρα σέ φωτεινό παράθυρο, καλλιέργησε εκεί κάτι φαγώσιμο. Φτιάξε λίπασμα από τά άπομεινάρια της κουζίνας σου. Μόνον καλλιεργώντας μπορείς νά έξοικειωθείς μέ τόν ώραιο ενεργειακό κύκλο πού όρίζουν τό έδαφος και ό σπόρος, ό άνθος και ό καρπός, η τροφή, τό άποφά, η άποσύνθεση και ούτω καθεξής. Έτσι αποκτάς τήν ευθύνη για κάθε τροφή πού καλλιεργείς και γνωρίζεις τά πάντα γι' αυτήν. Γνωρίζοντας όλόκληρο τόν κύκλο της ζωής της, τήν εκτιμās πληρέστερα.

2. Μαγειρεύε τό φαγητό σου. Αυτό σημαίνει νά έπα-

νακτήσεις στόν νοῦ καί τήν καθημερινή ζωή σου τήν τέχνη τῆς μαγειρικῆς καί τοῦ νοικοκυριοῦ. Αὐτό θά σοῦ ἐπιτρέψει ὄχι μόνον νά τρῶς φθηνότερα ἀλλά καί θά ἀποκτήσεις μιάν αἴσθηση «ποιοτικοῦ ἐλέγχου»: θά γνωρίζεις ὡς ἓνα βαθμό τά συστατικά τῆς τροφῆς σου.

3. Μάθε ἀπό πού προέρχεται ἡ τροφή πού ἀγοράζεις καί ἀγόραζε τροφές πού παράγονται ὅσο πιό κοντά γίνεται στόν τόπο κατοικίας σου. Ἡ ἰδέα ὅτι κάθε τόπος πρέπει νά εἶναι, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, πηγὴ καί τῶν τροφῶν πού καταναλίσκονται ἐκεῖ εἶναι πολλαπλά σωστή. Οἱ τροφές πού παράγονται τοπικά εἶναι οἱ ἀσφαλέστερες, οἱ φρεσκοτέρες καί αὐτές πού ὁ καταναλωτὴς εἶναι εὐκολότερο νά ἐπηρεάζει καί νά γνωρίζει.

4. Ὅταν εἶναι ἐφικτό ἀγόραζε κατ' εὐθείαν ἀπό τοπικούς παραγωγούς. Ὅλοι οἱ λόγοι πού ἀνέφερα προηγουμένως ἰσχύουν καί ἐδῶ. Ἐπιπροσθέτως, μέ τόν τρόπο αὐτό καταργεῖς τούς μεταπράτες, μεταφορεῖς, ἐπεξεργαστές τροφίμων, συσκευαστές καί διαφημιστές πού κερδίζουν σέ βάρος τόσο τοῦ παραγωγοῦ ὅσο καί τοῦ καταναλωτῆ.

5. Μάθε –γιά τήν αὐτοάμυνά σου– ὅσα περισσότερα μπορεῖς γιά τήν οἰκονομία καί τήν τεχνολογία τῆς βιομηχανίας παραγωγῆς τροφίμων. Τί προστίθεται στίς τροφές πού δέν εἶναι τροφή καί τί πληρώνεις γ' αὐτά τά πρόσθετα;

6. Μάθε τί συνιστᾶ καλή καλλιέργεια.

7. Μάθε ὅσα περισσότερα μπορεῖς, μέ τήν ἄμεση παρατήρηση καί ἐμπειρία, γιά τόν κύκλο τῆς ζωῆς τῶν τροφικῶν εἰδῶν.

Ἡ τελευταία πρόταση μοῦ φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Σήμερα, πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀποξενωμένοι τόσο ἀπό τή ζωή τῶν κατοικίδιων ζώων καί τῶν οικιακῶν φυτῶν (μέ ἐξαίρεση τίς καλλωπιστικές γλάστρες, τίς γάτες καί τούς σκύλους) ὅσο καί ἀπό ἐκείνη τῶν ἀγρίων ζώων. Αὐτό εἶναι λυπηρό γιατί τά οικιακά αὐτά ὄντα εἶναι ποικιλότροπα ἐλκυστικά ἢ γνωριμία μαζί τους εἶναι ἀπολαυστική. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ ἐκτροφή ἑνός ζώου, ἡ κηπουρική καί ἡ φροντίδα τῶν δένδρων, ὅταν γίνονται σωστά, εἶναι περιπλοκές καί ὁμορφες δραστηριότητες ἢ ἐξοικείωση μαζί τους μπορεῖ νά μᾶς προσφέρει πολλή χαρά.

Ἐπεταί ὅτι εἶναι πολύ δυσάρεστο νά γνωρίζει κανεὶς γιά μιὰ βιομηχανική τροφικὴ οἰκονομία πού ὑποβαθμίζει καί προσβάλλει αὐτές τίς τέχνες ὅσο καί τά ζῶα, τά φυτά καί τή γῆ ἀπό τήν ὁποία προέρχονται. Ὅσοι γνωρίζουν λίγο τή μοντέρνα ἱστορία τῆς τροφῆς δυσκολεύονται νά τρῶνε σέ ἐστιατόρια. Ὅταν ταξιδεύω, προτιμῶ νά τρῶ ψάρια ἀντὶ γιά κρέας ἢ κότα. Μονολότι σέ καμιὰ περίπτωση δέν εἶμαι χορτοφάγος, δέν μοῦ ἀρέσει καθόλου ἡ σκέψη ὅτι κάποιος ζῶο ἐξαθλιώθηκε γιά νά μέ θρέψει. Ἐάν πρόκειται νά φάω κόκκινο κρέας, προτιμῶ νά εἶναι ἀπό ζῶο πού δέν ἔζησε περιορισμένο, ἀλλά ἐλεύθερα στήν ἐξοχή, σέ κάποιον πλούσιο λιβάδι, κοντά σέ σκιερὰ δένδρα καί καθαρό

νερό. Καί εἶμαι ἐξίσου ἐπιλεκτικός μέ τά χόρτα καί τά κηπουρικά. Θέλω νά τρῶ φρούτα καί λαχανικά πού μεγάλωσαν ὑγιεινά, σέ καλό χῶμα, καί ὄχι τά προϊόντα τῶν τεράστιων, γεμάτων χημικῶν βιομηχανικῶν ἀγροκτημάτων πού ἔχω δεῖ, λόγου χάρι, στήν πεδιάδα τῆς κεντρικῆς Καλιφόρνιας. Λένε ὅτι τό βιομηχανικό ἀγρόκτημα λειτουργεῖ μέ βάση τό πρότυπο τῆς ἀλυσίδας παραγωγῆς. Στήν πράξη μοιάζει περισσότερο μέ στρατόπεδο συγκέντρωσης.

Ἡ ἀπόλαυση τοῦ φαγητοῦ πρέπει νά εἶναι ἐκτεταμένη ἀπόλαυση καί ὄχι ἀπλᾶ ἡ ἀπόλαυση του γευστικῆς. Αὐτοὶ πού γνωρίζουν τόν κῆπο ἀπὸ πού προέρχονται τά λαχανικά πού τρῶνε καί γνωρίζουν ὅτι ὁ κῆπος εἶναι ὑγιῆς θυμοῦνται καί τήν ὁμορφιά τῶν φυτῶν ὅταν μεγάλωσαν, λουμένα ἴσως στή δροσιά καί τό φῶς τοῦ πρωينوῦ, τότε πού ὁ κῆπος εἶναι στίς ὁμορφιές του. Ἡ ἀνάμνηση αὐτῆ συνοδεύει τήν τροφή καί τήν κατανάλωσή της. Ἡ γνώση τῆς ὑγείας τοῦ κήπου παρηγορεῖ καί ἐλευθερώνει αὐτόν πού τρῶει τά προϊόντα του. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τήν κρεατοφαγία. Ἡ εἰκόνα τοῦ καλοῦ λιβαδιοῦ καί τοῦ μοσχάριου πού μυρηκάζει ἐκεῖ δίνει γεύση στή μπριζόλα. Ξέρω ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι θεωροῦν αἰμοδόρο νά τρῶει κανεὶς ἓνα ζῶο πού τό γνώριζε ὅταν ζοῦσε. Πιστεύω, ἀντίθετα, ὅτι ἔτσι τρῶς μέ κατανόηση καί εὐγνωμοσύνη. Ἐνα σημαντικό μέρος τῆς ἀπόλαυσης τοῦ φαγητοῦ προέρχεται ἀπό τήν ἀκριβῆ γνώση τῆς ζωῆς καί τοῦ κόσμου στόν ὁποῖον ὑπῆρξε ἡ τροφή σου. Ἡ ἀπόλαυση τῆς τροφῆς μπορεῖ νά εἶναι ἔτσι τό καλύτερο κριτήριο πού διαθέτουμε γιά τήν ὑγεία μας. Καί ἡ ἀπόλαυση αὐτῆ πιστεύω ὅτι εἶναι πλήρως διαθέσιμη στόν ἀσπὸ καταναλωτῆ ἀρκεῖ αὐτός νά κάνει τήν ἀπαράιτητη προσπάθεια.

Ἀναφέρθηκα προηγουμένως στήν πολιτική, τήν αἰσθητική καί τήν ἠθική τῆς τροφῆς. Ἀλλά ὅταν μιλάς γιά τήν ἀπόλαυση τοῦ φαγητοῦ, ὑπερβαίνεις τίς κατηγορίες αὐτές. Τό νά τρῶς μέ ὅλη τή δυνατὴ ἀπόλαυση –δηλαδή τήν ἀπόλαυση πού δέν βασίζεται στήν ἄγνοια– εἶναι ἴσως ἡ βαθύτερη ἐνεργοποίηση τῆς σχέσης μας μέ τόν κόσμο. Μέ τήν ἀπόλαυση αὐτῆ διώχνουμε καί ἐορτάζουμε τήν ἐξάρτησή μας ἀπὸ τόν κόσμο καί τήν εὐγνωμοσύνη μας, διότι ζοῦμε ἀπὸ τό μυστήριο, ἀπὸ ὄντα πού δέν δημιουργοῦμε καί δυνάμεις πού δέν κατανοοῦμε. Ὅταν συλλογιέμαι τό νόημα τοῦ φαγητοῦ, θυμᾶμαι πάντοτε τούς ἀπλούς καί εἰλικρινεῖς στίχους τοῦ Οὐίλλιαμ Κάρλος Οὐίλλιαμς:

Δέν ὑπάρχει τίποτε νά φᾶς,
ψάξε ὅπου θές,
ἄλλο ἀπὸ τό σῶμα τοῦ Κυρίου.

Τά εὐλογημένα φυτά
καί ἡ θάλασσα, τό ἐπιστρέφουν
στήν φαντασία
ἀκέρατο.

μετάφραση: Κώστας Χατζηκυριαάκος

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΝΤΟΥΝΙΑ,
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ**

Ἡ ἀντοχή μιᾶς ἀδέσποτης τέχνης
Ἐκδόσεις Καστανιώτη
Ἀθήνα 2000, σ. 454

Παρ' ὅτι στήν «περίπτωση Καρυωτάκη» ἔχουν δοκιμαστεῖ σχεδόν ὅλοι οἱ τρόποι προσέγγισης, δίνοντάς μας ἄρθρα, δοκίμια, μελέτες, βιογραφίες καί ρομάντζα, μέ χαρακτηρισά φιλολογικό, αἰσθητικό, ψυχολογικό, φιλοσοφικό, ἱστορικό, πολιτικό καί αἰσθηματικό, ἓνα μέρος τοῦ καρυωτακικοῦ «παράδοξου» ἀφορᾷ τό ἀποτέλεσμα: γιά κανέναν ἄλλο ποιητή ἢ πεζογράφο δέν ὑπάρχουν τόσο καίρια καί τόσο ἄστοχα κείμενα, τόσο ὀριστικά καί τόσο ἐφήμερα, τόσο συγκινημένα καί τόσο ἐμπαθῆ. Ἔτσι, μέ σχετική ἀσφάλεια, τά κείμενα τῆς καρυωτακικῆς βιβλιογραφίας μποροῦν νά χωριστοῦν σέ δύο κατηγορίες: στά ἐντός θέματος καί στά ἐκτός, χωρίς μάλιστα σέ αὐτόν τόν διαχωρισμό νά παίξει κανένα ρόλο τό βάρος τῶν ὀνομάτων πού τά ὑπογράφουν. Γιατί στήν καρυωτακική ποίηση ἢ μπαίνει ἢ στέκεσαι μακριά. Σέ ἀρπάζει ἢ σέ ἀφήνει ἀδιάφορο. Ταυτίζεσαι ἢ θρίσκεσαι ἀπέναντι. Καί βέβαια κάθε φορά ὑπάρχει καί ἀπομένει ἓνα σημαῖνον «γιατί». Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού μιά σημερινή προσέγγιση τοῦ Καρυωτάκη καί τῆς ποίησής του εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀπαντήσει κάποια βασικά ἐρωτήματα, μά καί νά τοποθετηθεῖ ἐπί τῆς διανυθείσης διαδρομῆς.

Τό πρῶτο ἀπ' αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι κατά τή γνώμη μου τό ἀκόλουθο: ποιά εἶναι ἡ σημαντικότερη ποιητική συλλογή τοῦ ἑλληνικοῦ 20οῦ αἰῶνα; Δύσκολα κάποιος θά πρότεινε ἄλλη ἀπο τά *Ἐλεγεία καί Σάτιρες*, ἔστω καί ἂν στή σχετική ἀπόφανση μιᾶς διευκολύνει ἡ ἀπουσία κάποιας συλλογῆς τοῦ Καβάφη, παρ' ὅτι θά μποροῦσε νά ὑποστηριχθεῖ πῶς τά 154 ποιήματά του συνθέτουν μιά καί μοναδική ποιητική συλλογή. Δέν μιᾶμε φυσικά γιά τήν «καλύτερη» συλλογή, γιά τήν ὁποία δύσκολα θά ἐκμαιεῦαμε συμφωνία καί ἴσως νά μὴν εἶχε καί νόημα μιά σχετική συζήτηση, ἀλλά γιά τή σημαντικότερη, δηλαδή γι' αὐτήν πού εἶχε τή μεγαλύτερη δραστηριότητα καί διάρκεια, τόσο στή μετέπειτα πορεία τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὅσο καί στό εὐρύτερο ἀναγνωστικό κοινό. Πού ἀποτέλεσε ἀντικείμενο παντοειδῶν ἀντιπαραθέσεων, πού ὑπῆρξε ἀφετηρία γιά συμπτώσεις γόνιμες καί διαχωρισμούς πολυσήμαντους. Μιά ποιητική συλλογή πού διατηρεῖ ἀμείωτη τήν ἰσχύ της, πού συνεχίζει νά διαψεύδει ὅσους τήν τοποθέτησαν στό κλίμα, στά ἀδιέξοδα καί στή «μετριότητα», ἐν ὀλίγοις στά ὄρια τῆς πρώτης μεσοπολεμικῆς δεκαετίας, περιμένοντας, κάθε φορά ἐπί ματαίω, νά κοπάσει τό κύμα τοῦ

«καρυωτακισμοῦ» ἢ, ἀργότερα, οἱ «ἐπιδιώξεις» του, ὥστε ἡ μέν συλλογή νά ἀρῆ τή θέση της στή γραμματολογία, ὁ δέ ποιητής εἴτε νά περιπέσει στή σπλαχνική λήθη εἴτε νά περάσει στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τῆς βιογραφίας. Μιά ποιητική συλλογή καί ἓνα ποιητικό διάθημα πού κρίνοντάς τα, ἀρκετά ἢ καί πολλά χρόνια ἀργότερα, ἐκτέθηκαν βαριά ὀνόματα, ὅπως ὁ Δημαράς, ὁ Καραντώνης, ὁ Θεοτοκάς, ὁ Αὐγέρης, ἀκόμα καί ὁ σύγχρονός μας Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου, εἴτε ἀμφισβητώντας τήν ὑπαρξή ὁποιασδήποτε λογοτεχνικῆς ἀξίας, εἴτε καταθέτοντας σοβαρές (καί συχνά πολιτικά σημαίνουσες) ἐπιφυλάξεις. Μιά συλλογή πού διαβάζεται ἀδιάπτωτα, γίνεται τόπος ἀπ' ὅπου περνοῦν ὅλο καί περισσότεροι ποιητές, μιά ποιητική συλλογή πού συνιστᾷ μιά πραγματικότητα, τήν ὁποία σήμερα κανείς δέν μπορεῖ νά τήν προσπεράσει, γιατί πλέον δέν νοεῖται καμιά γενική σκέψη, σχῆμα ἢ ἀναφορά στήν ποίηση τοῦ αἰῶνα πού ἐφυγε, χωρίς τήν κεντρική παρουσία τῆς καρυωτακικῆς ποίησης.

Αὐτή εἶναι ἡ ἀφετηρία ἀπ' τήν ὁποία ἐκκινεῖ τό βιβλίο τῆς Ντουνια, ἡ βάση πάνω στήν ὁποία συ-

γκροτείται. Τό βιβλίο συνοψίζοντας αναδιατάσσει τό τοπίο τῆς καρυωτακικῆς φιλολογίας καί ἐν ταυτῷ διευρύνει τίς ἴδιες τίς προϋποθέσεις τῆς, δημιουργώντας νέα ἐρείσματα καί ἀφορμές, γιά σκέψεις, συσχετισμούς καί συμπεράσματα. Ἡ δουλειά τῆς συγγραφῆς μακρόχρονη, ἡ ἐμπλοκή τῆς πολυεπίπεδη καί προσωπική, ἡ προσπάθειά τῆς νά κρατηθεῖ σέ ἕνα αὐστηρά ἀποδεικτικό ἐπίπεδο ἐμφανῆς, μέχρι τοῦ σημείου νά βλάπτεται ἡ ὁρῆ τοῦ βιβλίου, γιατί ἔχει πλήρη ἐπίγνωση πῶς τό ἐγχείρημά τῆς ἀγγίζει πολύ κρίσιμες πλευρές, ζητήματα ἀκανθώδη καί εὐθέως πολιτικά. Ἡ Ντουινιά ἀποδεικνύει πῶς οἱ ἀντιθέσεις πού συγκροτήθηκαν μέσα στή δεκαετία τοῦ '20, ἔχουν ὡς δεσπόζουσα αὐτή τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ πόλου (Φῶτος Πολίτης, Γιάννης Ἀποστολάκης) μέ τήν κοινωνικά προσανατολισμένη λογοτεχνία (Πικρός, Βάρναλης, Καρυωτάκης), ἀντίθεση πού ἀναπαράγεται μέσα ἀπό αὐτές τῶν ἐπόμενων δεκαετιῶν, ὥστε ἀκολουθώντας τή διαδρομή τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου νά περνᾶμε ἀπ' ὅλους τούς βασικούς σταθμούς, φθάνοντας σέ σημερινά ἐρωτήματα καί διακυβεύματα.

Ἡ δουλειά τῆς Ντουινιά εἶναι ἐξαντλητική σέ δύο μέτωπα: στήν ἀποκωδικοποίηση καί ἀξιοποίηση τῶν μέχρι τώρα γνωστών πηγῶν καί τεκμηρίων καί στήν πρωτογενή ἐρευνα, ἡ ὁποία προσθέτει σημαντικότερα εὐρήματα, μέ παλλασπλές συνδηλώσεις. Ἄς περιοριστῶ σέ ἕνα παράδειγμα, ὄχι τό σημαντικότερο, ἀλλά σίγουρα ἀπό τά ἐντυπωσιακότερα: παρ' ὅτι μέ ἀφορμή τήν καρυωτακική «Ὁδὴ εἰς Ἀνδρέαν Κάλβου» ἔχουν γραφεῖ ἀρκετά πράγματα γιά τά σημεῖα συνάντησης τῶν δύο ποιητῶν (καί ἐγώ ἔχω μιλήσει γιά τό νῆμα πού συνδέει τίς γλωσσικές ἐπιλογές τοῦ «μεγάλου Ζακύνθου» καί τοῦ «χολιασμένου Τριπολιτσιώτη» μέ αὐτές τοῦ ὑψητεοῦς Ἀνδρέα Ἐμπερικό), ἡ Ντουινιά ἀνασύρει τήν «Περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία» τοῦ Κάλβου καί ἐξάγει ἀπολύτως νόμιμες διακεκομμένες συσχετίσεις μέ τό συγκλονιστικό ποιητικό ἐγκώμιο τοῦ Ἐμπερικού πού φέρει τόν εὐγλωττο τίτλο: «Ὅταν οἱ εὐκάλυπτοι θροῦζουν στίς ἀλλέες. Μνημόσυνον σέ μαῦρο μείζον μέ θαυπράσινοισ κισσοῦς γιά ἕναν ἄνθρωπο πού εἰς τήν Πρέβεζαν ἐχάθη». Μέ αὐτή τῆς τήν κίνηση, ἡ Ντουινιά θέτει τή σχετική συζήτηση σέ ἄλλη βάση.

Ἄς ἐρθοῦμε τώρα σέ ἕνα ἐπόμενο ἐρώτημα, ἐξίσου προκλητικό καί σχηματικό, ἀλλά κατά τή γνώμη μου κρίσιμο: ποῖο εἶναι τό σημαντικότερο κείμενο πού ἔχει γραφεῖ γιά τόν Καρυωτάκη; Εἶναι βέβαια ἀδύνατο νά ἀγνοήσουμε αὐτό τοῦ σύγχρονου του Τέλλου Ἄγρα, ἔστω καί μόνο γιατί λύνει ὀριστικά τό ζήτημα τῆς «τοποθέτησης» τοῦ Καρυωτάκη σέ σχέση μέ τή δεκαετία τοῦ '20: «Κι ἔξαφνα, στά 1927, μέ τήν τρίτη καί τελευταία ποιητική του συλλογή, *Ἐλεγεῖα καί Σάτιρες*, μᾶς ἐξεπέρασεν ὅλους, ἀμέσως καί ἐξακολουθητικά!», ἔγραφε ὁ Ἄγρας τό 1933. Ἐκτοτε, μεσολάβησαν κείμενα ἀπό τά πῶς ἔγκυρα πού ἔχουν γραφεῖ γιά Ἕλληνα ποιητή, ὅπως καί ποιήματα συ-

ναρπαστικά. Ἀπό τόν Κλέωνα Παράσχο, τόν Σαββίδη καί τήν Δάλκου, τόν Λαμπρίδη, τόν Λεοντάρη καί τόν Λυκιαρδόπουλο, τόν Δάλλα, τόν Πατρίκιο καί τόν Κωσταβάρα, τόν Ἐμπερικό, τόν Γκανά καί τόν Καψάλη, ἀπ' ὅσους ἐνέδωσαν, ἔστω καί στιγμιαία, στή γοητεία, ἡ ἐνίωσαν τό βάρος τῆς καρυωτακικῆς ποίησης. Αὐτό τό σῶμα κειμένων, αὐτή ἡ διαδρομή, δέν μπορεῖ νά ἀγνοηθεῖ. Ἐχει ἐγγραφῆ στή διαδρομή τῆς ποίησής μας, ἔχει περιγράψει, τονίσει ἢ ἀποτυπώσει στιγμές τῆς ἴδιας τῆς καρυωτακικῆς ποίησης. Μιά σημερινή ὁμως προσέγγιση, δέν μπορεῖ νά σταθεῖ χωρὶς νά σταθμεύσει προνομιακά στίς «Θέσεις γιά τόν Καρυωτάκη» τοῦ Βύρωνα Λεοντάρη (1973), οἱ ὁποῖες συγκροτοῦνται γύρω ἀπό πυρῆνες σάν αὐτούς: «Κοινωνικός ποιητής ὁ Καρυωτάκης καί συγχρόνως ποιητής τῆς ἐσωτερικῆς προσωπικῆς περιπέτειας, ἔνωσε τίς ἄκρες τῶν δύο τάσεων, προκαλώντας τήν τρομερή ἠλεκτρική κένωση στό σῶμα τῆς λογοτεχνίας μας» ἢ, σέ ἄλλο σημεῖο, «Ἐπῆρξε ψυχρὸς ποιητής, χωρὶς ἀναπτύξεις στήν ἔκφραση, χωρὶς μυρηκασμούς στήν ἐμπνευση, συντάκτης τοῦ ἰσολογισμοῦ: οὐσία τῆς ποίησης-κοινωνικοῦ ὄρου ὑπαρξῆς τῆς», γιά νά περιοριστῶ σέ πυρῆνες πού προέρχονται ἀπό μία ἐκ τῶν ὀκτώ «Θέσεων», χωρὶς μάλιστα νά τήν ἐξαντλοῦν. Τό κείμενο αὐτό συνθέτει ἕνα ἰσχυρότατο φάσμα αἰσθητικῶν, ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ἀναφορῶν, ἀπολύτως ταυτισμένων πιά μέ τήν καρυωτακική ποίηση, ἀξιολογεῖ τήν προσηγηθεῖσα συζήτηση καί γράφει τήν εἰσαγωγή σέ αὐτή πού ἔπεται, εἶναι ἕνα ὄριο, μέ ἀποτέλεσμα, ὅσες ἀπόπειρες προσέγγισης τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου ἐπιχειροῦν νά τό παρακάμψουν, νά καταλήγουν σέ περιθωριακές ἐπισημάνσεις ἢ σέ ἀκαδημαϊκές ἐπισημώσεις.

Τό βιβλίο τῆς Ντουινιά προϋποθέτει σημεῖο πρὸς σημεῖο τό ἀνυπερβλήτο κείμενο τοῦ Λεοντάρη, μέσω αὐτοῦ ἔχει σαφῆ προσανατολισμό καί στόχο. Γιά παράδειγμα, μπορεῖ καί διέρχεται χωρὶς προβλήματα τό πεδίο τῆς βιογραφίας τοῦ ποιητῆ, πεδίο ἀπ' ὅπου ξεφύτρωσαν ρομάντζα, ψυχογραφήματα, παρεξηγήσεις καί ἀβάσιμες ὑποθέσεις. Τό πορτρέτο πού ἐπισύναψε στήν πρώτη ἔκδοση τῶν *Ἀπάντων* τοῦ Καρυωτάκη (1938) ὁ φίλος τοῦ ποιητῆ καί φιλόλογος εἰς Δημητσάναν Χαρίλαος Σακελλαριάδης, ἀπέτελεσε μιά ἀνεξάντλητη δεξαμενή, ὅπου ἀκόμα καί σήμερα προσφεύγουν ὅσοι διαπιστώνουν πῶς ὁ κριτικός λόγος τους ἀδυνατεῖ νά ἐξηγήσει τό καρυωτακικό «παράδοξο» καί τή διάρκειά του. Ἡ Ντουινιά ἀποδεικνύει πῶς οἱ πληροφορίες πού μᾶς ἔδωσε ὁ Σακελλαριάδης ὄχι μόνο περιέχουν ἀρκετή προσωπική ἐμπάθεια, ἀλλά καί ἔχουν προσαρμοστεῖ στήν εἰκόνα τοῦ προβληματικοῦ ἀνθρώπου καί μέτριου ποιητῆ, πού προέταξε ὁ Βασίλης Ρώτας (1928) μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ ἑλληνοχριστιανικῶν προσανατολισμῶν περιοδικοῦ *Ἑλληνικά Γράμματα*. Περιοδικό πού σέ μεγάλο βαθμό ἀπῆχε τίς ἀπόψεις τῶν Ἀποστολάκη-Πολίτη,

όπου και ο Δημαρᾶς δημοσιεύει νεανικά μὲν, ὅπως δῆποτε ἀφελή, ἀλλὰ κυρίως χριστιανικότητα δοκίμια. Συνεργάτης τῶν *Ἑλληνικῶν Γραμμάτων* ὁ Σακελλαριάδης, ἐπαρχιακὸς λόγιος πού με ὑμολόγησε πρὸς τοὺς συντελεστὲς καὶ τοὺς μέντορες τοῦ περιοδικοῦ προσπαθεῖ (ἀνεπιτυχῶς) νὰ ὑπάρξει στὸ λογοτεχνικὸ στερέωμα, δημιουργεῖ ἓνα πορτρέτο τοῦ Καρυωτάκη πού ἔχει ὡς βασικὸ στόχο νὰ δυσφημίσει τὴν κοινωνικὴ διάσταση τοῦ διαβήματός του, παρουσιάζοντάς το ὡς προϊόν κάποιου «ἄρρωστου ψυχισμοῦ», ἀντίθετα μὲ τὸν εὐφρόσυνο καὶ σωτήριο ἑλληνοχριστιανικὸ λόγο, πού ὑπὸ τὸ τρίπτυχο «χαρά-νιάτα-ὑγεία» θὰ καταστεί ἐπίσημη ἰδεολογία τῆς μεταξικῆς δικτατορίας.

Μὰ σέ αὐτὴ τῆ σειρά ἐρωτημάτων εἶναι νομίζω ἀπαραίτητο νὰ τεθεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθο: ποιοὶ εἶναι οἱ ἰδανικοὶ ἀναγνώστες τῆς καρυωτακικῆς ποίησης; Μιά μόνο ματιὰ στὴ βιβλιογραφία τοῦ Καρυωτάκη ἀλλὰ καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων πού τὴν συνιστοῦν, ἀρκεῖ γιὰ νὰ διαπιστώσει κανεὶς πῶς μεταξὺ τῶν πρωτεύουσα θέση κατέχουν οἱ ἀριστεροί. Δηλαδή ὅσοι, σχεδόν, ἀλλὰ ὄχι ὅλοι, βρέθηκαν «στὸ μαῦρο ἀδιέξοδο, στὴν ἄδυσο τοῦ νοῦ», ὅσοι διατήρησαν ἀνοιχτούς τοὺς διαύλους μὲ τὸ πρωταρχικὸ βίωμα τῆς ἀνειρήνευτης ἀντίθεσης μὲ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ὅσοι παρέμειναν «τῆς γῆς οἱ κολασμένοι» καὶ δὲν βολεύτηκαν μὲ τὴν ὑπαγωγή τῆς ἀλήθειας τους στὶς ἐκάστοτε «αισιόδοξες» δεβαιότητες, πού (τυχαία;) πάντα συνοδεύονται ἀπὸ τίς πλέον ἀκρωτικές καὶ καταθλιπτικὲς πρακτικὲς. Τὸ βιβλίο τῆς Ντουινᾶ, ἐκκινώντας ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '20 καὶ ἀπὸ τὸν φίλο τοῦ Καρυωτάκη καὶ ἀριστερό ποιητὴ Ἰωσήφ Ραυτόπουλο, περνώντας ἀπὸ τὸν Ρίτσο καὶ τὸν Βάρναλη, φθάνοντας στὸν Ἀναγνωστάκη, στὴν «ποίηση τῆς ἡττας» καὶ στὶς σχετικὲς συζητήσεις στὴν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, μέχρι καὶ πλαγίως στὸν Νίκο Καββαδία, δείχνει πῶς ἡ ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, ἀκόμα καὶ τὸ τελικὸ «στίγμα» του ὡς στάση κοινωνικὴ, πολὺ ἄγγιξαν τοὺς ἀριστεροὺς. Ἄν ὅμως τὸ βίωμα Καρυωτάκη εἶναι προσιτὸ καὶ πολλές φορές κοινὸ μὲ αὐτὸ τοῦ ἀριστεροῦ, ἂν τὸ ποιητικὸ βίωμα Καρυωτάκη ἀπασχόλησε ἐντονότατα τοὺς ἀριστεροὺς ποιητὲς, καὶ τὰ δύο τους ἔπρεπε νὰ ἐγκαταληφθοῦν ὅταν αὐτοὶ ἀποφάσιζαν νὰ μιλήσουν ἢ νὰ πολιτευθοῦν ὡς «ποιητὲς τῆς Ἀριστερᾶς»: εἶναι ἡ πιὸ ἀσφαλὴς ἐνδειξὴ πῶς ὁ Καρυωτάκης ποτέ δὲν πρόκειται νὰ περιληφθεῖ σὲ κανέναν κατάλογο κομματικὰ ὠφελίμων βιβλίων, καμιά ἐπίσημη χειρονομία δὲν πρόκειται νὰ τοῦ ἀπευθυνθεῖ ἐξ ἀριστερῶν.

Ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ Ραυτόπουλου, πού ἐξωθήθηκε στὴ λήθη, μαζί μὲ τὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς λογοτεχνίας τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ὅταν τέθηκε μὲ σκληροὺς πολιτικούς ὅρους τὸ ἐρώτημα: ἢ ἀριστερὰ θὰ εἶναι «γγενής», δηλαδή θὰ προκύψει ὡς ἀποτελεσματικὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν διεργασιῶν, ἢ θὰ συγκροτηθεῖ «ἐξῶθεν», δηλαδή μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιβολή

σχημάτων πάνω στὴν πραγματικότητα; Καὶ ἀντίστοιχα: ἢ κοινωνικὴ λογοτεχνία θὰ ἀναπτυχθεῖ πατώντας στὴν ἐστὼ ἰσχνὴ παράδοσή της, ἢ θὰ δημιουργηθεῖ διὰ παρθενογεννέσεως; Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστὴ: ὁ ἀπὸ ἀρκετὲς ἀπόψεις ἀντίστοιχος τοῦ Καρυωτάκη στὸ χῶρο τῆς πεζογραφίας Πέτρος Πικρὸς ἐξοβελίζεται ἀπὸ τὸν κομματικὸ χῶρο, τὸ δὲ περιοδικὸ του, οἱ *Πρωτοπόροι*, ἐπανεκδίδεται τὸ 1931 ὡς *Νέοι Πρωτοπόροι*, στὴ διατεταγμένη πλέον ὑπηρεσία τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, τῆς ἐπαναστατικῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς κομματικῆς νομιμότητας. Naί, ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει διοριστεῖ ὁ Νίκος Ζαχαριάδης στὴν ἡγεσία τοῦ κόμματος, τὸ 1937 γράφει τὴ μελέτη του *Ὁ ἀληθινὸς Παλαμᾶς* καὶ ὁ ποιητὴς Βάρναλης εἰσέρχεται σὲ μιά μακρὰ περίοδο σιωπῆς... Ἔτσι, προχωρώντας στὴ δευτέρη μεσοπολεμικὴ δεκαετία, ἡ ἐκβαση τῆς προναφερθείσας ἀντίθεσης φαίνεται νὰ κρίνεται, μὲ συντριπτικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἤδη κοινωνικὴ λογοτεχνία, πού ἦταν ὄντως λογοτεχνία καὶ ἐπαρκῶς κοινωνικὴ, καὶ ὁ Καρυωτάκης, πού ἀκριβῶς ἐκφράζει τὴν εἰσοδο στὴν ἀστικὴ ἐποχὴ, δηλαδή στὶς ἀντιθέσεις καὶ τὰ διλήμματα της, μένει μετέωρος. Βέβαια ἡ ποίησή του συνεχίζει τὸ ταξίδι της στὶς ψυχὲς ἀποκληρων καὶ κολασμένων, στοὺς στίχους ἄδοξων μεσοπολεμικῶν μιμητῶν του, σὲ στιγμὲς χαρακτηριστικῆς ἐπόμενων ποιητῶν, τὸ καρυωτακικὸ διάθημα παραμένει ζωντανὸ καὶ ἀρτιμελές, μὰ ποτέ δὲν ἐγίνε ἀποδεκτὸ σὲ ὅλο του τὸ εὖρος. Νομίζω λοιπὸν πῶς δικαιοῦμαστε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Καρυωτάκης εἰσπράττει διαχρονικὰ μιά ἀκόμα ματαίωση, προερχόμενη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰδανικῶν ἀναγνωστῶν του, ἀκόμα καὶ ἂν γιὰ τὴν Ἀριστερὰ ἀποτελέσει τὴ μόνη ὑπαρκτὴ δίοδο, ὥστε αὐτὴ νὰ μπορέσει νὰ ὑποδεχθεῖ ἐγκαιρα, δηλαδή γόνιμα, τὸν μοντερνισμό διὰ τῆς λογοτεχνίας καὶ ὄχι νὰ τὸν ἐγκαταλείψει στὴν ὀλοκληρωτικὴ δικαιοδοσία τῆς «ἄλλης πλευρᾶς», μὲ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα, πού ἀκόμη καὶ σήμερα ὑφίσταται.

Ὀδεύοντας πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιδιάβασης, δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφύγουμε καὶ ἓνα ἀκόμα ἐρώτημα: ποιὸ τὸ εὖρος τῶν ἐπιδράσεων, ποιά ἢ λειτουργικὴ τῆς καρυωτακικῆς ποίησης στοὺς μεταγενέστερους ὁμότεχνούς του; Ἐνα νέο, καὶ ἀπὸ ἀποψη εὐρημάτων καὶ συνεπειῶν, ἐντυπωσιακὸ καὶ κρίσιμο μέτωπο ἐρευνας ἀνοίξε κατά τὴν τελευταία εικοσαετία, ἀφορᾷ τὴν δυνάδα τῶν ὑπερρεαλιστῶν καὶ ἤδη ἔχουν προκύψει ἰσχυρὲς ἐνδείξεις καὶ ἀδιάφευστα τεκμήρια, πῶς ὁ Καρυωτάκης εἶναι ἀδιαλείπτως καὶ βασανιστικὰ παρῶν μέσα στὴν ποίησή τους. Αὐτὴ ἡ πολὺτροπὴ κατάργησις ἰσχυρὰ δομημένων στεγανῶν λαμβάνει χώρα στὴ μεταπολίτευση, ὅποτε καὶ δημοσιεύεται ἡ συλλογὴ τοῦ Ἐγγονόπουλου: *Στὴν κοιλάδα μὲ τοὺς ροδῶνες* καὶ ἡ *Ὀκτάνα* τοῦ Ἐμπεριόκου. Στὴ μεταπολίτευση, ἢ ὅποια σχεδὸν ἀνακαλύπτει τοὺς ὑπερρεαλιστές μας, ὅταν, ὡς ἐποχὴ, ἀρχίζει νὰ μετατοπίζεται ἀπὸ τὸν ἰδεολογικὸ καὶ αἰσθητικὸ ὀρίζοντα

τῶν βασικῶν ἐκδοχῶν τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Ἐν τέλει, ἕνας ὀρισμένος πυρήνας τῆς ἀναγνωρίζεται προνομιακά στό ἐργο τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ Ἐμπειρικού, τοῦ Ἐγγονόπουλου, μέσα ἀπό μιά διαδικασία πού περιέχει ρήξεις καί διορατικές ἐπισημάνσεις, μά καί προσπάθειες νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἀναγωγές. Προσπάθειες πού εἶχαν σάν στόχο, οἱ προφανεῖς πλέον συμπτώσεις τῶν «ἀπεγνωσμένων τῆς αἰσιοδοξίας» σουρρεαλιστῶν μας μέ τόν αὐτόχειρα τῆς Πρέβεζας, νά υποβαθμιστοῦν σέ φιλολογικούς περιπάτους. Ἄν ὅμως ἡ ἀπώθηση τοῦ Καρυωτάκη, γιά τίς κυρίαρχες καί καθοριστικές ἐκδοχές τῆς γενιᾶς τοῦ '30, εἶναι προγραμματική, γιά τούς ὑπερρεαλιστές μας εἶναι ἀγωνιώδης, ἐπειδή τά σημεῖα συνάντησής τους προϋποθέτουν τή ρομαντική κληρονομιά, τήν ὁποία ὑπερρεαλιστές καί Καρυωτάκης τήν ξαναδιαβάσουν μέ τρόπο ἀρκετά συγγενικό. Βιώνουν τό ἴδιο ποιητικό ἀδιέξοδο, ἔστω καί ἂν ὁ ἕνας πέφτει στό βάραιθρο τ' ἀγριωπό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δοκιμάζουν νά τό ξερκίσουν γιά «τελευταία φορά». Καί ἡ μεταπολίτευση, μέ τά δικά της ἀδιέξοδα, διώνοντας τήν ἐκπτώση τῶν σωτηριολογικῶν ἐκδοχῶν, τήν ἀπομυθοποίηση τῶν μεγάλων ἐκτάσεων καί τῶν διαχρονικῶν ὑπεκφυγῶν, ζεῖ τήν τραγικότητα τοῦ καθημερινοῦ: ἐδῶ ἐπιζητᾶ ἐλεγεία μαζί μέ σάτιρες, ἐγκολπῶνεται τό ἀδιέξοδο τοῦ *Μπολιβάρ* μαζί μέ τήν οὐτοπία τῆς *Ὀκτάνας*, συνθέτει μιά δική της, ἔστω ἰσχνή καί ἀνολοκλήρωτη, σημειολογία τῆς ματαίωσης.

Σ' αὐτό τό σημεῖο, ἡ Ντουινιά, παρά τίς ὅποιες παραλείψεις της, ταξινομεῖ τά εὐάριθμα εὐρήματα, φθάνει ἀρκετά κοντά στά συμπεράσματα, ἀλλά σ' αὐτά ἀπότομα, σχεδόν βίαια. Νομίζω πῶς ἔτσι μᾶς προετοιμάζει γιά ἕνα ἐπόμενο βιβλίο, μᾶλλον δοκίμιο καί ὄχι πιά μελέτη, ὅπου θά ἀναλάβει τίς συνέπειες τῆς ἔρευνάς της. Ἄλλωστε, τό δικαιοῦται ἀπολύτως.

Κλείνοντας, θά πρέπει νά σταθῶ γιά λίγο στόν τίτλο τοῦ βιβλίου, τίτλο πού τόν ἀντιμετωπίζω μέ κάποια ἐπιφύλαξη, μολονότι διαθέτει σοβαρά ἐρείσματα, τόσο στήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη ὅσο καί στή διαδρομή της. Καί αὐτό γιατί ὁ ὅρος «ἀδέσποτη» δημιουργεῖ προβλήματα, ὅταν προτείνεται γιά ἕναν ποιητή καί ἕνα ἐργο ἀπολύτως ἐνταγμένα σέ ἀντιθέσεις, μέ ἐμπλοκές πολυεπίπεδες, μέ δράσεις σαφέστατα προσανατολισμένες. Γιά παράδειγμα, ἡ ποιητική του δέν εἶναι ἐκτός τῆς διαδρομῆς τοῦ ποιητικοῦ μας λόγου, ἀλλά καθοριστικά ἐντός: εἶναι μεταίχμα καί μάλιστα μιά ἀπ' τίς ἐλάχιστες πού ἀξιώθηκαν νά βρεθοῦν σ' αὐτή τή θέση. Τό ἴδιο καί ἡ γλώσσα του, γιατί, ἐνῶ δέν ἐπιλέγει κανένα ἀπό τά δύο στρατόπεδα μέσα στή διαμάχη τῆς ἐποχῆς, ἐν τούτοις προκρίνει τήν ὀμιλουμένη, δηλαδή τή γλώσσα πού μεταπολεμικά κυριάρχησε, ἀφήνοντας ἐκτός τίς λόγιες κατασκευές καί τά λαϊκίζοντα ἄλλοθι. Ἡ καρυωτακική ποίηση ὑπῆρξε καί παραμένει χωρίς δεσπότη καί ἰδιοκτήτη, μαζί μέ τόν ποιητή ἔχει προκαταβολικά εἰρωνευθεῖ καί χλευάσει τίς ἐν γένει ἀξιώ-

σεις κοινωνικῆς ἀποκατάστασης, ἔχει προτάξει τήν προσωπική ἀλήθεια καί ἀξιοπρέπεια. Ἔτσι, ὅμως, βρίσκεται μονίμως ὑπό καθοριστῶς πλήρους ἐνταξῆς στήν κοινωνική πραγματικότητα, ὡς ἰσχυρότατη ἄρνησή της, ὡς μέτρο τῶν πραγμάτων καί δάσκαμο τοῦ πόνου τῶν ἀνθρώπων, καταφύγιο μαζί καί παρακαταθήκη.

Τό βιβλίο τῆς Χριστίνας Ντουινιά εἶναι ἕνα χειροποίητο βιβλίο, πού φέρει ἐντονο τό στίγμα τῆς σωματικῆς σχέσης τῆς συγγραφέως μέ τό ἐργο της. Ἄναφέρωμαι προφανῶς στίς ἐπίπονες ἐπισκέψεις σέ βιβλιοθήκες καί ἀρχεῖα (πάντα αὐτοπροσώπως...), στήν ἐξοντωτική διαδικασία καταγραφῆς καί ταξινόμησης ἐνδείξεων καί στοιχείων, στήν τελική σύνθεσή τους, μέ μύρια ὅσα ἐρωτήματα, κινδύνους καί ἀνάγκες νά τήν ταλαιπωροῦν. Ὅμως, οἱ ἀτέλειωτες ἐργατοῦρες ἀμείφθηκαν μέ σημαντικά ἀποτελέσματα, ἐνῶ ἡ φιλολογική ἐπάρκεια καί ἡ πολιτική παιδεία της τῆς ἐπέτρεψαν νά τά ἀξιοποιήσει μέ τόν καλύτερο τρόπο. Τό βιβλίο παίρνει ἐπάξια τή θέση του δίπλα σέ αὐτό τῆς Γεωργίας Δάλκου (*Κ.Γ. Καρυωτάκης. Δημόσιος ὑπάλληλος ἐξ Ἀθηνῶν, μετατεθείς εἰς Πρέβεζαν ἐσχάτως*, 1986), ἀποτελεῖ πλέον ἕναν ἀπό τούς σταθμούς τῆς καρυωτακικῆς φιλολογίας.

Κώστας Βούλγαρης

Διαβάστηκε στό σπίτι τοῦ Καρυωτάκη στήν Τρίπολη, σέ ἐκδήλωση πού ὀργάνωσαν ἡ Θεατρική ὁμάδα, ὁ Φιλοτεχνικός ὄμιλος καί τό Πνευματικό κέντρο τοῦ Δήμου, στίς 9/2/2001. Μίλησαν ἐπίσης ὁ Χριστόφορος Λιοντάκης, ἡ Χριστίνα Ντουινιά καί ὁ Γιάννης Δάλλας.

ΥΔΡΟΓΡΑΦΙΑ ΜΝΗΜΗΣ ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Ἄνοιχτά τῆς νύχτας
Ἐκδόσεις Γαβριηλίδης
Ἀθήνα 2000, σ. 53

Ὁ Ν. Ἀντωνάτος (Μεσολόγγι 1937) τῆς πολιτικῆς γενιᾶς τοῦ '60 (τοῦ ἀνένδοτου καί τοῦ 1-1-4), ἀνένταχτος τεχνοτροπικά, ἀταξινόμητος γραμματολογικά, καταχωρεῖται στούς πλεονάζοντες ὄψιμογενεῖς τῆς Β' μεταπολεμικῆς (στοιβάζεται μᾶλλον). Πρωτοεμφανίζεται μέ τήν σαπφίζοντος τίτλου συλλογή «Δέδυκεν» (Ἡριδανός 1983), γιά νά ἀκολουθήσει, μετά φαινομενική ἀγρανάπαυση, ἡ 7χρονης κυοφορίας «Ἄγρός Κεραμῆς» (Θεμέλιο 1990) καί νά φτάσει προσώρως

χτας», μέ μεσίστια τή φλοισβίζουσα παρήχηση τοῦ τίτλου.

Συλλογή μέ ἀπτες χωροχρονικές συντεταγμένες. Τό στίγμα της ἐντοπίζεται στό κέντρο νοητοῦ τριγώνου πού ὀρίζουν οἱ κορυφές: θάλασσα-νύχτα-ἀγάπη. Ρευ-στό ἰδεολογικό τρίπτυχο ἢ ἀλλιῶς: πρόκειται γιά ἕναν παρατεταμένο, ἀλλά λιτό ὑπομνηματισμό τοῦ σεφερικοῦ στίχου «τά ἔργα τῆς θάλασσας/τά ἔργα τῆς ἀγάπης». Γιά ποιητική ἀνάπτυξη τῶν τιμαλφῶν τῆς μνήμης στό προσωπικό του ἰδίωμα, πού ἔχει ἀρχικά ἐκδλαστήσει ἀπό τόν κορμό τῆς σεφερικῆς Κοιτῆς.

Ὁ Ν. Ἀντωνάτος ἀπό θαλάττης ἄρχεται. Ὅτι αὐτή ἢ ἀρχέγονη κοιτίδα πάσης ζωῆς. Καί πάντα ἀνεξάντλητη, κι ἀμετάφραστη σέ συμβολισμούς. Ἐδῶ κυριαρχεῖ κυριολεκτικά καί μεταφορικά. Στήν περιληπτική της ἐκδοχή, ὡς λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου, ὀμφαλός καί διότοπος τῶν παιδικῶν του χρόνων. Τραγουδιαμένη ἀπό τή σολωμική ἀγρύπνια ἀλλά καί τήν παλαμική εὐδία. Μέ τό βάρος τῆς ἱστορικής φόρτισης ἀλλά καί τῆς σύγχρονης θλίψης. Ἰθαγένεια καί παρηγορία ταυτόχρονα («Ψυχή μου ἀήττητο Μεσολογγάκι», μονολογεῖ κάπου αὐτοεμφυχνωνόμενος). Λίμνη πού τό ἀδήμωμά της ἔχει ἀντικατοπτριστεῖ καί στίς σελίδες τόσων λιμνοθρεμμένων της (Μαλακάση, Χατζόπουλου, Γκόλφη, Παναγιωτόπουλου, Λυμπεράκη, Ζώτου, Γκόρπα, Μπουκάλα, Καρβέλη). Αὐτή εἶναι ὁ σκηνοθετικός διάκοσμος τῶν περισσοτέρων ποιημάτων, ὁ locus amoenus τοῦ ποιητῆ. Τό ἀποτύπωμα της ἐντονο στό ποιητικό DNA τοῦ Ν. Ἀντωνάτου. Μιά θάλασσα σολωμικῆς ἀδημονίας («τά σπλάχνα σου κι ἡ θάλασσα ποτέ δέν ἤσυχάζουν») πού στά παλιρροϊκά της κύματα παλεύει ἐναγωνίως νά ἀνεγκύσει θησαυρούς ὁ ποιητής... Μέ τόν μόνιμο κοχλασμό καί χαλασμό της ἐν κρανίων (γίνεται ποίηση χωρίς ἐμμονές καί κίνδυνο;). Ἐκθετος ἐν παντί καιρῷ στή συνειδησιακή της καταρροή. Ἀλικυπος, ἀργο-Ναύτης τῆς μνήμης, ἀφαλατώνει τά μέσα θαλασσώματα μέ τό φίλτρο τῆς τέχνης. Μέ τό μελάνι της συνθέτει νωπογραφίες, πελαγίσια κεντήματα, πασχίζει νά συρ-ράψει τή ραψωδία τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, παγιδεύοντας τήν ἀσίγαστη ρευστότητα, μέ τή διάτρητη ἀπόχη τοῦ λόγου: «Τά κύματα ὑψώνονται στό βάθος διαρκή/ματιζοντας θαλασσινές νεροσειρές». Ματιζῶ, δένω τήν ἀκρη δύο σχοιניῶν γιά νά προκύψει μεγαλύτερο.

Ἵδροχαρῆς μνήμη καί ὑδρόφοβη, μέ σχέσεις ἀμφίθυμες. Ἄθυρμα στά τρελά νερά τοῦ μέσα κύματος, τοῦ ἐνδον ἀντιμάλου. Στό ἀγκίστρι καί στό δίχτυ νόστου καί ἄλγους: Ἄχ, θάλασσα/ὅπως ἡ Ἰουλία μέ καλεῖς/ὅπως ἡ Μέδουσα μέ διώχνεις». Μνήμη κάτοπρου πού ναρκισσεύεται ἢ πόλη στό ἀπείκασμα τῆς λίμνης, στό φυσικό της κινηματογράφο. Λίμνη-μνήμη ὑδροδιότοπος καί κολυμβήθρα τῆς πρώτης ὄρασης:

«Νύχτα ἡ θάλασσα ἀφώτιστη
μά τῶν σπιτιῶν τά φῶτα

κρεμοῦν πολυελαίους στά νερά της
Ἄπ' ἔξω οἱ θαλασσινοί τά κατοικοῦν
καί μέσα μπαίνουν κοπάδια
τά ψάρια νά ἐκκλησιαστοῦν».

Ὁ ποιητής ἀνακαλεῖ ἀπό τήν ἀχλύ τῆς μνήμης ἐξαχνωμένες μορφές, θυμιατίζοντας διά τῆς γραφῆς «παμφίλητες Παναγίες», σιλωώνει τό ἀσήμωμά τους ἀπό τή νοτιά τοῦ καιροῦ, ἀποτυπώνει τή θλίψη τῶν «λιμενικῶν τους ματιῶν» (ἢ μήπως λιμναίων;), καλαφατίζει εἰκόνες ἀπό τό ἐνυδρεῖο τῆς πρώιμης μνήμης –ἐκεῖ ζοῦν ὅλα– ὑπομονετικός συλλέκτης «ἀμμογέλων», ἐνῶ ἄλλοτε ἐναέτιος κόπτει μονέδα τίς ἐκτυπες ἐναργεῖς εἰκόνες του

«Μεσημέρι κατακόρυφο
ἀπό ψηλά ὁ ἥλιος

τή θάλασσα μέ πλοῖα σιδεράνει».

Ἄσκει θεραπευτική διά τῆς ὁμοιοπαθητικῆς, μέ τό ἱαματικό της ἰώδιο ἀνακουφίζοντας πρὸς στιγμὴν τίς ρωγμές τοῦ χρόνου. Ἄλλοτε καθράρει ἀσάλευτη θάλασσα, καλδικά «ἀτρέμα».

Κυρίως χρόνος ἢ νύχτα. Ἡ ἀπόσταξη τόσων νυχτῶν σέ μία. Τῆ μητέρα τῆς κνοφορίας... Στό δυσανάγνωστο παλίμψηστο της ἐγγράφονται ὑπαινικτικά διεμβολισμοί, ἀπώλειες, ἥττες. Ἡ νύχτα ὡς θάλασσα τοῦ χρόνου χωρίς ἀπτες. Ὡς μήτρα ὀνειρων ἀλλά καί δοκιμασίας καθὼς ἀπασφαλίξει θωρακίσεις καί εἰσβάλει λογχοφόρος ἀπό ἀφύλακτες κερκόπορτες τῆς μνήμης ὁ ρηγματικός πόνος.

Ἐντοπίζεται κι ἐδῶ σέ σημεῖα, ὅπως στήν προηγούμενη συλλογή του (συλλογή καί μέ τήν ἐννοια τοῦ συλλογισμοῦ, τῆς περισυλλογῆς), τό ὑπόγειο ἀρτεσιανό ἀπό τή γόνιμη θητεία του στό δημοτικό τραγούδι. Ποίηση μέ κυρίαρχη δομική μονάδα τήν ἄλλοτε ἐλλειπτική κι ἄλλοτε ἰδεοπλαστική εἰκόνα, συχνά καί μέ εὐρηματική ἀντιμεταχώριση:

«Καρτερική στεκόσουν

καί ἄφωνη σῆς

λύπης τήν ὠραία πύλη».

Κι παντοῦ ἡ πυγολαμπίδα τῆς ἐλπίδας τόν παραστέκει στήν μακρὰ του παννυχίδα: «Στοῦ ὕπνου τό καθολικό/ἀκοίμητη ἢ ἀγάπη». Αἰσθητή τέλος ἢ μετατόπισή του ἀπό τή μεγάλη φόρμα τῶν ἄλλων του συλλογῶν στή μικρή. Ὅλα τείνουν στήν ἐπιγραμματικότητα, στή λιτή χάρη τοῦ χαι-κου. Λόγος ἀπολεπισμένος ἀπό μαλάματα κι ἄλλα θαμπωτικά. Ἀφήνει τά ἴδια τά πράγματα νά φωσφορίζουν μέ τή διωμένη τους ἐσωτερική ἀλήθεια καί πληρότητα.

Γιάννης Κουβαράς

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη, 312-1500

του David Nicholas

μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζή, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπεζής, Αθήνα 1999, σ. 763.

Ο Νταίηβιντ Νίκολας είναι καθηγητής ιστορίας στο Clemson University της Νότιας Καρολίνας. Τά έπιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στη μεσαιωνική Ευρώπη. Έχει γράψει ως τώρα μιά σειρά έργων που αναφέρονται στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές παραμέτρους που διαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα από την ύστερη Αρχαιότητα έως και μετά την Αναγέννηση. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζει την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πόλης, την καθημερινή ζωή, τό εμπόριο κλπ.¹

Τό έργο *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη 312-1500*, τό πρώτο του συγγραφέα που μεταφράζεται στα έλληνικά, γράφτηκε ως μιά γενική επισκόπηση της μεσαιωνικής Ευρώπης και της εξέλιξής της στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ήδη από τόν τίτλο του βιβλίου είναι έμφανής ή άποψη του συγγραφέα όσον άφορά την προσέγγισή του –και τή δηλώνει και ό ίδιος έξαρχής στον Πρόλογο: ή ιστορία γι αυτόν είναι μιά συνεχής και εξέλικτική πορεία κι όχι μιά διάδοχή τετμημένων και άσυνεχών σταδίων. Σύμφωνα μέ αυτή τήν όπτική, ό Μεσαίωνας δέν είναι μιά σαφώς διακριτή περίοδος, άποκομμένη από τήν προηγούμενη και από τήν έπόμενη της. Αντίθετα, ό συγγραφέας ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι του Μεσαίωνα, τό «άνώνυμο ανθρώπινο πλήθος» έθεσε τίς βάσεις γιά νά αντιμετωπιστούν οι πρακτικές ανάγκες σέ κάθε τομέα, μέ άποτελέσματα που δημιούργησαν τή βάση του σημερινού ύλικού πολιτισμού. Αυτός είναι άλλωστε, όπως δηλώνεται, και ό στόχος της συγκεκριμένης μελέτης: ή ανάδειξη τών διαδικασιών και τών σταδίων μέσω τών όποιων συντελέστηκε ή εξέλιξη του πολιτισμού μέσω του Μεσαίωνα ως τίς μέρες μας.

Στό πλαίσιο αυτό λοιπόν, τής ανάδειξης διαδικασιών και καταστάσεων, ό Νίκολας συγκροτεί μιά ολοκληρωμένη παρουσίαση τών ευρωπαϊκών λαών και συλλογικότητων: τής «Ευρώπης τών φυλών», όπως λέει, αναφερόμενος στον 6ο και τόν 7ο αιώνα,

άλλά και τών μετέπειτα κρατικών μορφωμάτων. Από αυτό τό μωσαϊκό τών λαών δέν λείπουν και οι γείτονες που άσκησαν έπιρροές, τό Βυζάντιο και τό Ίσλάμ.

Τό βιβλίο χωρίζεται σέ τέσσερα μέρη. Στό πρώτο, που έπιγράφεται «Οι πρόδρομοι ενός πολιτισμού», παρουσιάζονται και αναλύονται τά προδρομικά στοιχεία που συνέβαλαν στη συγκρότηση και τή διαμόρφωση τής Δυτικής Ευρώπης του Μεσαίωνα. Κατ' άρχήν ή ρωμαϊκή κληρονομιά. Κατά τόν Νίκολας, ό μεσαιωνικός πολιτισμός διαμορφώθηκε και επί τή βάση τών οικονομικών και τών διοικητικών θεσμών, καθώς και τής κοινωνικής διάρθρωσης που κληροδοτήθηκαν από τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, συγκεκριμένα από τό δυτικό τμήμα της, άφου τό ανατολικό, μετά τή μεταφορά τής πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, διαμορφώνει σιγά σιγά τά δικά του ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Τό δυτικό τμήμα ύποκύπτει στους Γερμανούς, ώστόσο ή ρωμαϊκή κληρονομιά εξακολουθεί νά έπηρεάζει καθοριστικά όλους τούς κατοίκους τής πρώην δυτικής αυτοκρατορίας. Η φυλετική συνέχεια διατηρείται, άφου οι Γερμανοί έγκαθίστανται στα όρια τής πρώην ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και δέν προχωρούν στό χώρο που αυτή καταλάμβανε. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τή γλώσσα. Δεύτερο στοιχείο, ή χριστιανική θρησκεία, όπως θεωρούνταν ότι διαδόθηκε από τόν Παύλο, και ή κυρίαρχη θέση άφενός τής Ρώμης ως άποστολικής έδρας, άφετέρου του πάπα, που διεκδικεί τό πρωτείο μεταξύ τών υπόλοιπων άξιωματούχων τής εκκλησίας. Στό ίδιο πλαίσιο τής χριστιανικής κληρονομιάς ό Νίκολας τοποθετεί και τή μοναστική παράδοση, που διαμορφώνεται μέ βάση δύο κανόνες: αυτόν τών Βενεδικτινών και εκείνο τών Κελτών ή Ίρλανδών μοναχών, που πέρασε στην ήπειρωτική Ευρώπη από τόν Άγιο Κολούμπα τό 6^ο μισό του 6ου αιώνα. Πρέπει επίσης νά σημειωθεί και ή υιοθέτηση τής κλασικής παιδείας από τό χριστιανισμό, μέσω όρισμένων λογίων εκκλησιαστικών άξιωματούχων, όπως ό ιερός Αυγουστίνος και ό Ίσίδωρος τής Σεβίλλης. Τό έπό-

μενο στοιχείο, τό τρίτο, πού ἀναφέρεται σέ αὐτό τό μέρος ἀφορᾶ τά εὐρωπαϊκά φύλα πρὶν ἀπό τόν 8ο αἰώνα, καί εἰδικά τούς Γερμανούς² καί τούς Κέλτες. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν κοινωνική τήν οικονομική συγκρότηση τῶν περιοχῶν πού κατοικοῦνταν ἀπό τά φύλα αὐτά τήν προκαρολίγεια περίοδο, στίς σχέσεις κοινωνίας καί θρησκείας πού διαμορφώθηκαν, στόν πολιτισμό (γράμματα καί τέχνες) πού ἀναπτύχθηκε τόσο ἀπό τούς λαϊκοὺς ὅσο καί ἀπό τόν κλῆρο. Τό τελευταῖο στοιχείο πού παρουσιάζεται σέ αὐτό τό πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου ἀφορᾶ τούς πολιτισμούς πού ἄσκησαν ἐπίδραση, πού ἐπηρεάσαν μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο τή Δυτική Εὐρώπη: τόν βυζαντινὸ καί τόν ἰσλαμικό. Χωρὶς ἡ παρουσίαση νά εἶναι ἐξαντλητική, ἀναδεικνύονται τά σημεῖα πού κατά τόν συγγραφέα συγκροτοῦν αὐτές τίς ἰδιαίτερες ἐνότητες. Τό ἐνδιαφέρον καί ἐδῶ στρέφεται στίς κοινωνικές δομές, τήν οικονομική συγκρότηση καί τόν πολιτισμό.

Τό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου, «Ἡ γέννηση ἐνός πολιτισμοῦ: ἡ Εὐρώπη τοῦ πρῶτου Μεσαίωνα (περὶ τό 700-920)», ἀσχολεῖται μέ τή διαμόρφωση τῆς καρολίγεια ἐποχῆς. Στό πρῶτο κεφάλαιο, «Ἡ καρολίγεια Δύση: ἡ Εὐρώπη τοῦ 8ου καί τοῦ 9ου αἰώνα», ἐξετάζεται ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ἐπικράτηση τοῦ Καρλομάγνου καί τῆς δυναστείας του, ἡ συγκρότηση τῆς αὐτοκρατορίας του καί ἡ ἀναγνώρισή της ἀπό τόν πάπα, δηλαδή τό νέο καθεστῶς τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας, καθώς καί ἡ ἀναβίωση τῆς κλασικῆς παράδοσης μέσω τῆς καρολίγεια ἀναγέννησης. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας παρουσιάζει καί τούς λαοὺς πού δροῦν στήν περιφέρεια τῆς καρολίγεια αὐτοκρατορίας, τούς Ἰσλανδοὺς, τούς Σκανδιναβοὺς ἀλλά καί τούς Ἄγγλους, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐμφάνισης τῆς μοναρχίας στή χώρα. Στό ἴδιο πλαίσιο ἐξετάζεται ἡ διαμόρφωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ φέουδου καί τῶν σχέσεων πού αὐτό συνεπάγεται (φεουδαρχία, χωροδοσποτεία, φεουδαρχικός δεσμός κλπ.).

Τό ἐπόμενο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ μέρους εἶναι ἀφιερωμένο στή σειρά τῶν ἀλλαγῶν πού συμβαίνουν ὅσον ἀφορᾶ τή γῆ, τήν ἰδιοκτησία της καί τήν ἀγροτική οικονομία μέσα στό νέο πλαίσιο τῆς φεουδαρχίας. Σέ αὐτό τό σημεῖο ἐξετάζεται καί τό ἐμπορικό δίκτυο πού ἔχει ἀρχίσει νά σχηματίζεται πρὸς τά τέλη τοῦ 9ου αἰ., μέ τήν ἐμπορική κίνηση νά βρῆσκει ἀρχικά στά χέρια τῶν Σκανδιναβῶν, τῶν μουσουλμάνων ἀλλά καί τῶν Βυζαντινῶν.

Ἄν καί μέ τό μακρινὸ ἐμπόριο εἰδῶν πολυτελείας δέν ἀσχολοῦνται πολλοὶ Δυτικοευρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς, δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τό τοπικὸ ἐμπόριο μικρῆς κλίμακας. Αὐτό τό τελευταῖο κατά τόν Νικόλας θά δημιουργήσει στίς περισσότερες περιοχές —μέ ἐξαιρεση ἰσως τῆ Ρώμης— τήν πληθυσμιακή βάση πού ἦταν ἀναγκαία γιά τήν ἀστική ἀνάπτυξη. Ἀπὸ τό σημεῖο αὐτό καί πέρα ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι διαμορφώνονται οἱ ὅροι καί οἱ συνθήκες γιά νά εἰσέλθει

ἡ Εὐρώπη σέ μιά νέα περίοδο, πού τήν ὀνομάζει περίοδο ὠριμότητας.

Σέ αὐτή τήν περίοδο τῆς ὠριμότητας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀφιερωμένο τό τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου, πού ἐξετάζει τό διάστημα 920-1270. Τό πρῶτο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ μέρους ἀναφέρεται στίς πολιτικές σχέσεις καί στίς διαμάχες γιά τήν ἐξουσία πού ξεσποῦν αὐτή τήν περίοδο μεταξὺ κυρίως τῆς κοσμικῆς καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας (ἡ ἔριδα περὶ τῆς περιβολῆς εἶναι τό ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς διαμάχης μεταξύ τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορα, ἀφοῦ ἡ πρώτη διεκδικεῖ τήν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τήν κοσμική ἐξουσία).

Μέ τίς πολιτικές ἀλλαγές πού συμβαίνουν σέ ἐπίπεδο ἀνώτατης ἐξουσίας καί θεσμῶν, ἐμφανίζεται καί ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀριστοκρατία, πού θεμελιώνεται στό ἀξίωμα τῆς κληρονομικῆς εὐγένειας. Γεγονός πού συνεπάγεται νέες κοινωνικές σχέσεις ἀλλά καί ἀλλαγές στίς ἰσχύουσες οικονομικές δομές καί στίς οικονομικές σχέσεις φεουδάρχη καί ὑποτελῶν.

Ταυτόχρονα, ἡ ἴδια ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τήν ἀφύπνιση τῆς χριστιανικῆς συνείδησης τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί ἀπὸ τήν ἀναβίωση τῆς παράδοσης τῶν προσκυνημάτων. Μέ βάση αὐτά τά δύο στοιχεῖα καθώς καί μέ τήν ἀποδυνάμωση τῆς οικονομικῆς βάσης τῶν εὐγενῶν λόγω τῆς διαιρετικῆς κληρονομίας ὁ Νικόλας ἐρμηνεύει τήν ἐμφάνιση τοῦ κινήματος τῶν σταυροφοριῶν, πού εἶχαν μιά σειρά ἐντονῶν ἐπιπτώσεων στήν Εὐρώπη: ἐνίσχυση τοῦ παπικοῦ κύρους, εἰσαγωγή τεχνολογίας, ἀναβίωση ἐμπορίου Ἀνατολῆς-Δύσης, ἐνίσχυση τῆς ἐσωτερικῆς οικονομίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πολιτιστικές ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ χριστιανῶν καί μουσουλμάνων.

Ἡ ἴδια ἐποχὴ γιά τήν Εὐρώπη εἶναι ἐποχὴ δημογραφικῆς αὔξεσης, μόνιμης ἐγκατάστασης πληθυσμῶν καί οικονομικῆς ἀνάπτυξης. Αὐτή τήν οικονομική ἀνάπτυξη πού συνδέεται ἄμεσα μέ τή γῆ καί τήν καλλιέργειά της ἐξετάζει ὁ Νικόλας λεπτομερῶς στό ἴδιο μέρος τοῦ βιβλίου. Παράλληλα ἐξετάζει τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων καί τή δημιουργία χαρακτηριστικῶν ἀστικῆς ζωῆς, πού παγιώνονται γύρω στό 1200. Ἐποχὴ πού οἱ περισσότερες πόλεις εἰδικά στό Βορρὰ διοικοῦνται ἀπὸ τίς συντεχνίες, πού ἐπίσης παγιώνουν τή δομὴ καί τά χαρακτηριστικά τους, ἀποκτῶντας κυρίαρχο κοινωνικὸ καί οικονομικὸ ρόλο.

Γιά τόν Νικόλας, ἡ ἐποχὴ αὐτὴ χαρακτηρίζεται καί ἀπὸ ἀλλαγές στήν ἀντιμετώπιση τῆς γνώσης. Ἐνῶ στήν προηγούμενη περίοδο ἡ μάθηση θεωροῦνταν ἀξία πού ὀδηγοῦσε στήν ἐξύμνηση τοῦ Θεοῦ, ἄρα ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τήν ἐκκλησία καί τά μοναστήρια, τώρα ἀποκτᾶ περισσότερο πρακτικὸς ἐφαρμογές. Σέ αὐτό τό πλαίσιο διαφοροποιούνται τόσο τά ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα —στήν Ἰταλία ἐμφανίζονται τά πρῶτα πανεπιστήμια τῶν δῆμων— ὅσο καί οἱ σπουδαστές, πού στοχεύουν πιά

σέ κοσμική καριέρα κι όχι σέ ἐκκλησιαστική. Ὁ κοσμικός προσανατολισμός κατά τόν Νίκοιλας κάνει ἐμφανή τήν παρουσία του καί μέσα ἀπό τήν κοσμική λογοτεχνία πού καλλιεργεῖται συστηματικά.

Μετά ἀπό τήν προηγούμενη λεπτομερή παρουσίαση τῆς περιόδου πού θεωρεῖ ὠριμότητα, ὁ Νίκοιλας, στό τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου του, ἀσχολεῖται μέ τήν ὕστερη περίοδο τοῦ Μεσαίωνα (1270-1500). Ἐδῶ, στούς τομεῖς πού ἐξετάζει (οἰκονομικοί προσανατολισμοί καί κοινωνική κρίση, πολιτική καί πνευματική πραγματικότητα) ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τά στοιχεῖα πού ἐν σπέρματι ἀνιχνεύονται σέ αὐτή τήν περίοδο καί θά ἀποτελέσουν τή βάση γιά τήν Εὐρώπη τῆς Ἀναγέννησης –ἐμπόριο, επέκταση φτώχειας, ἀνάπτυξη ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν, λαϊκές ἐθνικές κλπ.

Παρακολουθώντας τό βιβλίο τοῦ Νίκοιλας, εἶναι ἐμφανές τό νῆμα πού διατρέχει τήν ἀφήγηση, ὅπως εἶδαμε ὅτι καί ὁ ἴδιος φροντίζει νά δηλώσει: ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καί ἡ ἀνιχνυσή τους σέ ἄλλο πλαίσιο. Ὁ συγγραφέας καταφέρει ἐν τέλει, χρησιμοποιώντας μικρές ἐνότητες, νά δημιουργήσει μιά ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξέλιξης γιά διάστημα μεγαλύτερο τῶν 1000 χρόνων. Ἀκόμη κι ἂν ὀρισμένες προσεγγίσεις του φαίνονται παρακινδυνευμένες ἢ ἀπόλυτες, τό ὅλο ἔργο ἀποτελεῖ μιά σημαντική ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, χωρίς στερεότυπα καί δογματική ἀντιμετώπιση.

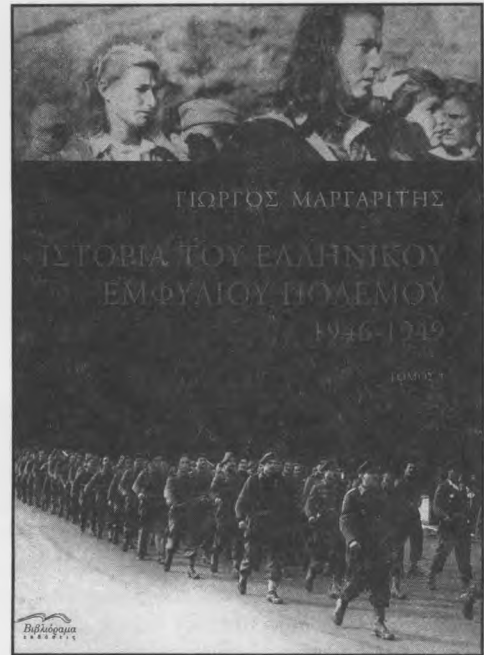
Γιάννα Κατσιμπούρα

1. Ἀπό τίς σημαντικότερες ἱστορικές μελέτες τοῦ Νίκοιλας εἶναι οἱ ἑξῆς: *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in 14th-Century Flanders*, Bruges 1971, *The Domestic Life of a Medieval City: Women, Children, and the Family in 14th-Century Ghent*, Nebraska, 1985, *The Metamorphosis of a Medieval City: Ghent in the Age of Artevelde, 1302-1390*, Nebraska 1987, *The van Artevelde of Ghent: The Varieties of Vendetta and the Hero in History*, Cornell, 1988, *Trade, Urbanization and the Family: Studies in the History of Medieval Flanders*, Variorum Reprints, Aldershot 1996, *The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, Longman, London 1997, *The Later Medieval City, 1300-1500*, Longman, London 1997, *The Transformation of Europe, 1300-1600*, Edward Arnold, London 1999.

2. Ὁ συγγραφέας ἐξηγεῖ βεβαίως ὅτι χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «Γερμανοί» καταχρηστικά, γιατί οἱ ἴδιοι ποτέ δέν αὐτοορίστηκαν ἔτσι, παρά ὁ καθένας θεωροῦσε τόν ἑαυτό του μέλος μόνο τῆς ἰδιαίτερης φυλῆς του. Γι' αὐτόν τό λόγο καί δέν ἀνέπτυξαν ἰδιαίτερη ἐθνική συνείδηση.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ἡ πρώτη συνθετική ἀποτίμηση τοῦ εμφυλίου

Εθνικός στρατός: συνολικές ἀπώλειες 44.000 ἀξιωματικοί καί οπλίτες (14.000 νεκροί).
Δημοκρατικός Στρατός: 25.000 νεκροί.
Πραγματικές εκατόμβες στους παραστρατιωτικούς μηχανισμούς καί στους ἀμάχους.

Εἶναι προφανές ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σε μιά σκληρότατη πολεμική ἀναμέτρηση. Ἐναν πόλεμο ολοκληρωτικού, μάλιστα, χαρακτήρα, δηλαδή ἀπό ἐκείνους που δέν ἀφορούν μόνο τους στρατούς καί τους ἐνόπλους ἀλλά τήν κοινωνία ολόκληρη. Περισσότερα ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο άτομα, ἀμάχοι, ἐκτοπίστηκαν καί προσφυγοποιήθηκαν στη διάρκεια τοῦ πολέμου αὐτοῦ. Τι παραπάνω δηλαδή νά συμβεῖ σε ἕναν πόλεμο;

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

εκδόσεις βιβλιόραμα

ΣΤΟΥΡΝΑΡΗ 51 – 104 32 ΑΘΗΝΑ – ΤΗΛ. 52 21 112 – FAX 52 21 466
<http://www.bibliorama.gr> – e-mail: bibliorama@Acropolis.gr

Ο ΕΓΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

τοῦ Γιώργου Φαράκλα

Χέγκελ, *Εισαγωγή στην αισθητική*, μτφρ. Γ. Βελουδής, επίμετρο Κ. Ψυχοπαίδης, Πόλις 2000

Πῶς είναι δυνατόν νά είναι κάτι αντικειμενικά ωραίο, ρωτᾷ ὁ Κάντ. Τί είναι ἐκεῖνο πού θά μπορούσε νά είναι αντικειμενικά ωραίο, ρωτᾷ ἀκριβέστερα ὁ Χέγκελ. Ἡ ἐποχή μας ἔχει θάψει, ὅπως φαίνεται, τήν ἀποψη ὅτι ὑπάρχει κάτι καθ' αὐτό ωραίο, ὅπως καί κάτι καθ' αὐτό καλό. Φαίνεται νά ἐπανερχεται στήν πλατωνική ταύτιση ωραίου καί καλοῦ ἀπό τήν ἀνάποδη· ἀφοῦ ωραίο καί καλό εἶναι μόνον ὅ,τι θεωρῶ ἐγώ αὐτή τήν στιγμή ωραίο καί καλό, δέν εἶναι μόνον τό ωραίο πού ἔχει καταστήσει ζήτημα ἀπλῆς προσωπικῆς προτίμησης, ἀλλά καί τό καλό.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ψυχοπαίδης στό *Ἐπίμετρο* του (σ. 268), ὁ Ἔγκελ συνδέει αὐτά τά δύο σέ ἄρθρο του γιά τό *Φυσικό δίκαιο*. Χαρακτήριζε τήν κοινωνία μέ βάση τό εἶδος κωμωδίας πού ἐπικρατεῖ σ' αὐτήν. Ἐνῶ στό *Ἀριστοφάνη* τό γέλιο τό προκαλεῖ ἡ μάταιη προσπάθεια τοῦ ἀτόμου νά ἀρθεῖ ἐκτός κοινότηας, σήμερα διακωμωδοῦνται, ἀντίστροφα, οἱ μάταιες προσπάθειες τῶν ἀτόμων νά συστήσουν μιᾶ κοινότητα. Γιά τόν ἀστό θεατή ἡ καλοσύνη κι ἡ ἀλληλεγγύη εἶναι παραμύθια.

Αὐτό τόν αὐτοχλευαζόμενο ἀτομικισμό, αὐτόν τόν ἀστικό ρεαλισμό, ἐπιδέξιο στό νά βρῆσκει τό πεζό συμφέρον πίσω ἀπό κάθε τί ἀνιδιοτελές, ἱπποτικό, ἥρωικό, πού μᾶς παρουσιάζει ὁ καλλιτέχνης, ὁ Ἔγκελ φαίνεται νά τόν ἀντιμετωπίζει διττῶς. Ὁ πεζός ἀτομικισμός εἶναι μέν προϊόν θεμιτῆς ἐξέλιξης, ὅμως ἡ ὠραιοποίησή του εἶναι μή θεμιτή, γιατί ἐκθειάζει τήν ἀδυναμία τοῦ ἰδιώτη νά συγκροτήσῃ κοινότητα.

Ἀπό μιᾶ ἀποψη ἡ ποίηση τρέφεται ἀπό τήν στάση ζωῆς τῶν ἐπικίνδυνων κοινωνιῶν πρῖν ἐγκαθιδρυθοῦν ἀστικοί θεσμοί. Ὅπως λέει ὁ Ἔγκελ –καί θά πεῖ ὁ Σάντεβαλτ εἰδικά γιά τόν Ὅμηρο (Schadewaldt,

Ἀπό τόν κόσμο καί τό ἔργο τοῦ Ὁμήρου, ΜΙΕΤ 1983, τ. Α', σ. 113 κ.έ.)– ἡ κλασική ποίηση ἐξωραΐζει τήν νεκρή φεουδαρχία, ὅταν ὁ τοπάρχης ἦταν ἐρμηνευτής καί προστάτης τοῦ δικαίου. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη, ἡ τέχνη καλῶς ἔχασε τήν ἀντικειμενικό-

τήτά της: Οι άστικοί θεσμοί προωθούν την έλευθερία, κι άς μή γεννούν ήρωες. Ένα παράλληλο άγαθό αίτιο θανάτου τής τέχνης είναι ό,τι, διά του χριστιανισμού, τό άτομο καταλήγει νά θεωρείται αύταξία, πράγμα πού δέν μās άφήνει πιά ν' αντιμετώπιζουμε τό καλλιτέχνημα ως «έπιφάνεια» κάτι άνωτερου (άς προσθέσουμε: παρά τήν εικονολατρία).

Τό κακό όμως είναι, ό,τι αυτός ό ύποκειμενισμός, πού δέν έπιτρέπει μιά άπόλαυση του έργου τέχνης μ' όλο τό είναι του άποδέκτη του, αύτοκαταξιώνεται ως ολοκλήρωση τής αισθητικής άπόλαυσης. Έτσι όρίζει ό Έγκελς τό σύγχρονο του ρομαντικό κίνημα, τό όποιο και άρνεϊται. Ό θεωρητικός του Φρ. Σλέγκελ (Schlegel) όνόμασε αυτή τή στάση *είρωνία*. Τό ύποκείμενο δέν μπορεί νά πάρει τό έργο του στά σοβαρά, έχει άείποτε άποσυρθεί άπ' αυτό, διεκδικεί τόν έγκλεισμό στό εγώ του ως καλλιτεχνικά θεμητό, χωρίς νά παραδέχεται πώς έτσι κλείνεται στό κενό. —Γιά νά γεμίσω τόν νοητικό μου κόσμο μέ περιεχόμενα πρέπει νά μήν αφαιρώ έξ όρισμού από τά αντικειμενικά φαινόμενα τήν αντικειμενικότητά τους. Λ.χ. νά μή δέχομαι ό,τι ή προσπάθεια του άτόμου νά συστήσει κοινότητα είναι κάτι μοιραία μάταιο, γελοίο.

Άφ' ενός, τό ό,τι μπορούμε ν' άποψιλώνουμε τά αντικείμενα από τήν αντικειμενικότητά τους είναι μιά ικανότητα πού μόνο στή νεώτερη έποχή μαθαίνουμε ό,τι χαρακτηρίζει κάθε εγώ. Δέν είναι τυχαίο ό,τι τήν ίδια έποχή ανακαλύπτουμε τήν ιστορικότητα τών κοινωνιών, πού προϋποθέτει ό,τι τά άτομα έχου τήν ικανότητα νά μήν δέχονται πάντα τό αντικειμενικό πλαίσιο πού βρίσκουν μπροστά τους, ν' άποσύρονται άπ' αυτό. Όμως, τό ό,τι μπορούμε ν' άποδεσμευθούμε από τήν αντικειμενικότητα τών δεδομένων αξιών δέν σημαίνει ό,τι πρέπει ν' άποδεσμευθούμε από τήν αντικειμενικότητα κάθε αξίας. Αυτό άκριβώς είναι ή παγίδα του ρομαντισμού, πού άπαιτεί τή λατρεία του υπεράνω συλλογικότητας εγώ, τής «μεγαλοφυΐας».

Πρόκειται γιά μιά στάση πού χαρακτηρίζει άκόμη περισσότερο τή μετανεωτερική τέχνη, ή όποια ύποκειμενικοποιεί ως και τήν ιστορία τής τέχνης, άφοϋ διαλέγει έλεύθερα από τόν κατάλογο προϊόντων της: Όραίο είναι ό,τι θεωρώ τώρα ώραίο.

Άλλά τί θά ήταν λοιπόν κάτι αντικειμενικά ώραίο; Άντικειμενικά ώραίο θά είναι μάλλον ό,τι άποτελεί μέ κάποιον τρόπο άναούσταση τής κοινότητας. Αυτό είναι τό επαναστατικό δυναμικό πού φαίνεται νά ενέχει ή έγελιανή άνάλυση. Πάντως αυτό θά γοητεύσει μαρξιστές όπως τόν Λούκατς, τόν Άντόρνο ή τόν Μαρκουΐζε.

Γιατί τό ώραίο δέν είναι μόνον ό,τι είναι ώραίο γιά τόν καθένα, τέλος πάντων; Διότι ώραίο είναι ό,τι ανταποκρίνεται στους όρους δυνατότητας του ώραίου. Άν δέν θέλουμε νά λέμε καλλιτεχνικά ώραίο ό,τι προκαλεί κάποια εύχαρίστηση, άν δεχόμαστε πώς ό τρόπος μέ τόν όποιο ή Τζοκόντα είναι ώραία

δέν είναι ό ίδιος μέ τόν τρόπο πού ήταν ώραία γυναίκα τό μοντέλο του ζωγράφου γιά τόν πίνακα, τότε ως καλλιτεχνικά ώραίο πρέπει νά όρίσουμε ό,τι ανταποκρίνεται μέ ιδιαίτερο, συγκεκριμένο τρόπο στους γενικούς όρους του ώραίου αντικειμένου. Άρα, σύμφωνα μέ τό παραπάνω σκεπτικό, πού προεκτείνει τήν τοποθέτηση του Έγκελου, μπορούμε νά όρίσουμε ως ώραίο ό,τι προωθεί τήν έλευθερία ως άποκατάσταση τής κοινότητας, είτε έπειδή τό έργο παριστā έξωραϊσμένα προαστικά άτομα πού έπιφορτίζονται μέ τή σύσταση τής κοινότητας, είτε γενικότερα έπειδή άλληλεπιδρά μέ τόν άποδέκτη του έτσι ώστε νά τόν ενύαιθητοποιεί ανάλογα.

Αυτό πιστεύω ό,τι άπορρέει από τήν παρατήρηση του Έγκελου, πού όρθώς τονίζει ό Ψυχοπαίδης (σ. 241), ό,τι ή καλλιτεχνική δραστηριότητα άφήνει τά αντικείμενα έλεύθερα, δηλαδή δέν τά χρησιμοποιεί ως μέσα. Γιά νά ύπάρχει ώραίο αντικείμενο γιά μένα, πρέπει νά τό βλέπω ως έλεύθερο. Όρος γιά νά ύπάρχει τέχνη είναι αυτή ή άπελευθέρωση. Όραίο θά λέμε λοιπόν ό,τι ανταποκρίνεται σ' αυτόν τόν όρο. Η σημασία μιάς τέτοιας έννοιας έλευθερίας του έπιμέρους θά έμπνεύσει πάντως μαρξιστές άναγνώστες τής Αισθητικής τόσο διαφορετικούς όσο ό Λούκατς και ό Άντόρνο (τήν πολύτιμη Αισθητική θεωρία του μόλις μās χάρισε ό Λ. Άναγνώστου στά έλληνικά, εκδ. Άλεξάνδρεια).

Τό «έρωτικό» ιδεώδες του Μαρκουΐζε, όπου «τά πράγματα είναι έλεύθερα νά είναι ό,τι είναι, αλλά πρός τούτο έξαρτώνται από τήν έρωτική στάση» (*Έρωσ και επανάσταση*, κεφ. 8) είναι μάλλον ήδη τό «κανονιστικό ιδεώδες» του Έγκελου, πού δέν ισχύει μόνο στήν αισθητική, ό,τι «ή έλευθερία του κάθε ύποκειμένου προϋποθέτει τήν έλευθερία, όχι μόνο τών άλλων ύποκειμένων, αλλά τών πάντων, όλων τών όντων» (M. Theunissen, *Sein und Schein*, Suhrkamp, 1980, σ. 46).

Υ.Γ. 1. Ό Γ. Τζαβάρας δέν έχει μεταφράσει τή «μεγάλη λογική» όπως λέει ό Γ. Βελουδής (σ. 220), αλλά τή «μικρή», δηλαδή τό πρώτο μέρος τής *Έγκυκλοπαίδειας*, τήν ίδια πού είχε μεταφράσει ήδη ό Γρατσιάτος τό 1914.

Υ.Γ. 2. Δέν μπορεί κανείς νά μεταφράζει τίς λέξεις Form και Gestalt μέ τήν ίδια λέξη «μορφή», όπως ό Βελουδής, γιατί ή Form είναι συχνά συνώνυμη μέ τό νόημα κάποιου πράγματος, ενώ ή Gestalt είναι, αντίθετα, ό τρόπος μέ τόν όποιο έμφανίζεται, τό σχήμα του πράγματος, πού ίσως είναι παραπλανητικό ως πρός τό νόημά του, δηλαδή αντίθετο μέ τή μορφή-Form. Η Φαινομενολογία είναι μιά διαλεκτική σχημαμάτων ή σχηματισμών, όχι μορφών, όπως ή Λογική. «Η Gestaltung... είναι, γιά τή γνώση τής έννοιας, τό άλλο από τή Form» (Φιλοσ. Δικαίου §1, παρατ.).